

LAIŠKAS REDAKTORIUI

Dorovė be religijos?

MYKOLAS DRUNGA

Gerbiamas Redaktorium,

rašau šiuos žodžius, norėdamas apsvarstyti klausimą, ar įmanoma dorovė be religijos. Neginčysiu, kad esama netikinčių žmonių, kurie vis dėlto pavyzdingai dori. Kai kurie jų tokie švarūs ir paslaugūs artimui, jog savo gerumu galėtų sugėdinti ne vieną krikščionį. Bet mano klausimas kitoks. Būtent, ar yra tokių dorovės tiesų, kurios netektų pagrindo, jei nebūtų Dievo bei jo įsakymų? Įtariu, kad taip. Pasiaiškinkime keliais pavyzdžiais iš lytinės dorovės.

Seksualinės etikos tema ryškėja dvi kraštutinės nuostatos. Viena jų – antiseksualinis ekstremizmas: visomis aplinkybėmis seksas yra blogas. Šia nuostata ilgai vadovavosi išsikastravę (ir užpernai nusižudę) amerikietiškos „Dangaus vartų“ sektos nariai. Antras ir priešingas kraštutinis – egoistinis libertinizmas: seksas geras visais atvejais – su bet kuo, bet kada ir bet kaip. Tai prievartautojų ideologija, jos ryškiausias atstovas – Don Žuanas (kaip jis vaizduojamas, sakysim, Mozarto operoje). Dauguma neregulinių liberalų laikosi nuosaikesnės pažiūros: seksas apskritai yra geras dalykas, bet tik jei patenkinamos dvi sąlygos. Pirmoji sąlyga: partneriai turi santykiavimui laisvu noru pritarti; taip atmetamas prievartavimas, žaginimas. Antroji sąlyga: seksualinis elgesys turi nekenkti asmenybės klestėjimui; jei jis susijęs su alkoholizmu, narkomanija, nusikalstamumu, tai nėra geras. O šiaip viskas leistina. Tai išties nuosaikus ir šiuo metu itin populiarus libertinizmas. Bet ar jis apginamas?

Neseniai internete teko skaityti vienos merginos laišką tėvui, suglumusiam dėl pornografiniame žurnale užtiktos savo dukters begėdiškos nuotraukos. Duktė tėvui rašo maždaug taip:

Tėveli, esu laiminga. Laisva valia pardavinėju savo kūną ne tik pornografijai, bet ir prostitutacijai. Niekas manęs neišnaudoja, niekas nemuša, dirbu be sutenerio ir tik sau. Klientus pasirenku pati. Visada reikalauju, kad jie vartotų prezervatyvus, nuolat tikrinuosi sveikatą. Neskandinu savo dvasinės kančios nei alkoholyje, nei narkotikuose, nes jokios dvasinės kančios neįmanoma. Tik be galo mėgstu visokį seksą. Džiaugiuosi, kad iš savo pomėgio galiu pragyventi. Ir dar kaip! Pinigų turiu marias, net išgaliu dosniai šelpiti vargstančius. Lankau teatrus ir koncertus. To viso neįstengčiau, jei būčiau tik sekretorė. Taigi dar kartą sakau: gyvenu kaip noriu, man nieko netrūksta.

Bet gal tave, tėveli, trikdo tai, kad pamatęs mano nuotrauką aname žurnale, tu patyrei jaudulį? Gal tau vogčiom blykstelėjo mintis: o kaip būtų, jei aš taip su ja?.. Nebijok: tokio noro aš neturiu, tad nieko panašaus ir neįvyktų. Bet, tarkime, kad abu to užsigeistume ir aiškia sąmone bei laisvu noru pergulėtume; kam nuo to būtų blogiau? Juk mamytės jau nebėr. Be to, tėveli, aš iš tavęs neimčiau pinigų...

Nežinau, kaip tėvas reagavo į tokį dukters laišką. Spėčiau, kad pajuto dar didesnę pasibaisėjimą. Bet

jei jis yra nereliginis liberalas, tai kaip galėtų dukteriai paaiškinti, kodėl ji klysta? Ar rastų jis savo nereliginėje pasaulėžiūroje pagrindo kritikuoti jos pasirinkimą, prieštarauti jį teisinančiam mąstymui?

Beje, liberalų etikoje dažnai minimas ir trečias principas: partneriai ne tik turi seksui laisvai pritarti, bet tas pritarimas arba apsisprendimas turi būti visiškai sąmoningas, šviesus, informuotas. Tai draustų ar bent ribotų lytinius santykius su silpnapročiais ir nesubrendusiais. Deja, iš to paties interneto akivaizdu, jog yra žmonių, drįstančių ginti santykiavimą net su paauglystės nepasiekusiais vaikais, jų panaudojimą pornografijai, jei tik vaikas nesipriešina ir nepatiria prievartos. Kartais tie pedofilijos šalininkai pripažįsta, jog vaikas, nors ir nesipriešina, vis tiek ne iki galo supranta, kokiais tikslais suaugusieji su juo taip elgiasi, todėl jo sutikimas nėra reikiamai sąmoningas. Pasak liberalų, to ir gana, kad pedofilija liktų pažymėta „blogo sekso“ ženklu. Bet štai pedofilų atkirtis: vaikas dažnai nesupranta, kodėl tėvai jį anksti rytą kelia iš lovos, varo į mokyklą ir dar liepia apsirengti „kvailais“ drabužiais. Arba, jei tėvai religingi, kodėl jį verčia sekmadieniais eiti į bažnyčią? Savaiame suprantama, kad tėvai turi teisę šitaip reguliuoti vaiko dienotvarkę, aprangą bei apskritai jo gyvenimo turinį. Bet jei taip, tai kodėl jie neturėtų teisės reguliuoti savo vaiko seksualinių reikalų, pavyzdžiui, prileisdami prie jo lytinius smaguriautojus? Būtų nedora, jei vaiką tai žalotų psichiškai. Tačiau, anot pedofilijos gynėjų, arba tokios žalos buvimas mediciniškai neįrodytas, arba žala kyla tik iš visuomenės reakcijos, kai kategoriškas smerkimas sukelia ir pedofilo, ir vaiko sąmonėje gėdos bei nepilnavertiškumo jausmą. Bet, teigia pedofilai, dėl to reikia ne atsisakyti pedofilijos, o keisti visuomenės nuostatą dėl jos, kaip ji jau pakito dėl homoseksualizmo. Be to, bent jau nuo Nietzsche's, Heideggerio ir Sartre'o laikų žinome, kad visuomenės diktatas neprivalo žaboti individo laisvės pačiam pasirinkti savo gyvenimo kryptį, tad kodėl tėvas, pats įsitikinęs pedofilijos gerumu, negalėtų atitinkamai auklėti ir savo vaiko, išmokyti jį iš ankstyvos seksualinės veiklos semtis džiaugsmo?

Ar liberalas, kuris netiki Dievu, pajęgtų principingai atsakyti į šį klausimą? Pedofilija aiškiai prieštarauja vaiko „informuoto apsisprendimo“ principui, kurį liberalas pripažįsta. Tačiau kaip netikinčiam liberalui atskirti tuos atvejus, kada tėvai turi neginčijamą teisę vaiką raginti daryti tai, ko tas nenori, nuo tų atvejų, kad tėvai šios teisės neturi? Kitaip sakant, kodėl vaiko „informuoto apsisprendimo“ principas neturėtų pristabdyti tėvų nuo vaiko auklėjimo, pavyzdžiui, religinių pareigų atlikimo dvasia, bet turėtų juos pristabdyti nuo vaiko auklėjimo pedofilijos dvasia?

Atsakyti į tokius klausimus reikia, nes palikti pedofilijos gynėjų, kaip ir anos inteligentiškos prostitutės, argumentus neatremtus reikštų sutikti, kad šlykščiausiam ištvirkavimui pasmerkti stinga intelektualinės amunicijos. Krikščionis jos turi, teigdamas, kad kūnas yra Šventosios Dvasios tvirtovė, kuria naudotis galima tik Šventraštyje ir Bažnyčios tradicijoje nurodytomis sąlygomis (t. y. kad lytiškai santykiauti dera tik sutuoktiniams). Žinoma, Dievą priimti – kąsnis sunkus. Bet moralinė intuicija mums sako, kad prostitucija ir pedofilija – negerai dalykai, tad jei Dievo žodis yra vienintelis argumentas šiai intuicijai paremti, gal iš tiesų egzistuoja ir Dievas, ir jo žodis?

Akivaizdu, kad bandydamas įrodyti nereliginio liberalo bejėgiškumą prostitucijos ar pedofilijos akivaizdoje, sąmoningai parinkau tokius lytinio elgesio pavyzdžius, kurie patenkintų visus man žinomus liberalinės etikos kriterijus. Tačiau liberalas gali atkirsti, kad šie pavyzdžiai perdėm netipiški: tai tik išimtis, o taisyklė greičiau visai kitokia. Dažniausiai prostitutės giliai nepatenkintos savo gyvenimu, nekenčia savęs, negali rinktis klientų, patiria nuolatinį niekinimą bei išnaudojimą ir dėl viso to neretai vergauja alkoholiui arba narkotikams. Juo labiau pedofilija beveik niekada nėra tokia idiliška, kaip jos gynėjai vaizduoja. Paprastai lytiškai išnaudojami vaikai tėra gailesčio verti bėdžiai, visų skriaudžiami ir niekieno nemylimi. Bet iš to ir kyla tvirtas netikinčiojo liberalo atsakymas: kadangi dauguma prostitucijos ir pedofilijos atvejų akivaizdžiai pažeidžia vieną ar kitą jau minėtą liberalinės etikos kriterijų (arba visus

iš karto), jokio papildomo principo – sakysim, Dievo žodžio – nereikia, idant daugumą prostitucijos ir pedofilijos atvejų būtų galima pagrįstai pasmerkti.

Ką į tai atsakytų tikintis žmogus? Jis, žinoma, mielai pritar, kad liberalinių principų visiškai pakanka daugumai prostitucijos ir pedofilijos atvejų pasmerkti. Bet toliau jis klaus: o kaip tais anais, tiesa, retais ir išimtiniais, „idealiais“, tačiau vis vien neginčijamai tikrais prostitucijos ir pedofilijos atvejais? Ar jie doroviškai nepriekaištingi vien dėl to, kad juose nėra prievartos bei kenkimo žmogaus klestėjimui? Tikintis žmogus (nesvarbu, liberalas ar ne) atsakys, kad ne: net „idealiausiomis“ aplinkybėmis prostitucija ir juo labiau pedofilija yra bjaurūs dalykai, nes jie prieštarauja Dievo tvarkai. O liberalas, netikintis Dievu, norom nenorom bus priverstas teigti, kad gali būti ir doroviškai priimtinių prostitucijos bei pedofilijos atvejų. Kitaip sakant, tikinčiajam prostitucija ar pedofilija yra blogis visais atvejais, o netikinčiam liberalui – ne visais, tik kai kuriais, ir būtent tais, kai pažeidžiami minėti trys liberalų etikos principai (kuriuos ir tikintysis priima, bet laiko juos nepakankamais).

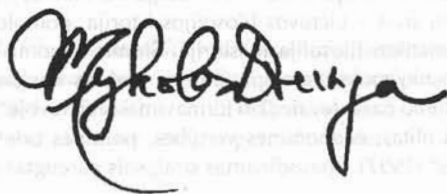
O katras arčiau tiesos ir kaip tai nustatyti?

Jei išvis esama tokių dorovės tiesų, kuriomis gali suabejoti tik moralinis idiotas, tai viena tokių yra pedofilijos šlykštumas. Vaikų žaginimo, kad ir kaip teisinamo, baisumas yra intuityvi duotybė: jį smerkia (ar smerktų, jei gerai apie tai pagalvotų) visi moralinio jautrumo nepraradę žmonės, įskaitant ir netikinčiuosius liberalus. Tik pastariesiems sunku rasti šiai institucijai pagrindą. Tas pagrindas glūdi netikinčių žmonių visai ne ar tik blausiai išvelgiamoje, o tikinčių krikščionių aiškiai regimoje tiesoje, kad vaikas jau vien dėl paprasčiausių fiziologinių priežasčių negali įgyvendinti vienintelio lytinius santykius pateisinančio siekinio – iš meilės apvaisinti ar gimdyti, t. y. daugintis. Aišku, esama daug pateisinamų priežasčių, kodėl ir krikščioniškai besimylintys suaugusieji negali turėti vaikų, bet tarp tų priežasčių tikrai nėra tos, kad vienas iš meilės partnerių yra vaikas. Štai kodėl lytiniai santykiai su vaikais yra toks visuotinai smerkiamas nusikaltimas. Tikintiesiems jų sąžinė tai skelbia aiškiai, netikintiesiems – lyg per aprūkusį stiklą.

Kuriuo gi pagrindu smerktini prostituciniai santykiai ne su vaikais, bet tarp suaugusiųjų? Tuo, kad pedofilija yra šlykščiausia paleistuvystės forma, o prostitucija tiesia jai kelią. Prostitucijos dvasia yra terpė, kurioje tarpsta pedofilija. Jeigu nebūtų prostitucijos, nebūtų nė pedofilijos. Pedofilija ignoruoja faktą, kad vaikas fiziologiškai negali pradėti gyvybės, o prostitucija jai rengia dirvą, ignoruodama tai, jog lytinių santykių tikslas yra daryti viską, kad sutuoktinių meilėje prasidėtų nauja gyvybė. Prostitucija lytinius santykius paverčia vien fizinio pasitenkinimo paieška, o tada ir lytiniai santykiai su vaikais gali pradėti atrodyti leistini. Kas, turėdamas omenyje lytinių santykių malonumą, mano juos esant pateisinamais, jeigu tik santykiavimas fiziškai ir psichiškai nežalojantis ir grindžiamas abipusiu laisvu, informuotu sutarimu, tas neturi pagrindo priekaištauti ir pedofilijai, ypač atsižvelgiant į niekieno neginčijamą aplinkybę, kad tėvų teisė reguliuoti vaikų gyvenimą viršija vaikų teisę informuotai apsispręsti. Prostitucijos nuslydimą į pedofiliją gali sustabdyti tik vienas ir tas pats dalykas – krikščioniškas suvokimas, kad lytiniai santykiai pateisinami tik tarp šeimą sukūrusių suaugusiųjų.

Taigi, grįždamas prie laiško pradžioje iškeltos klausimo, galėčiau baigti tokia išvada: jeigu sveiką moralinę intuiciją kai kuriais klausimais gali paremti tik teologiniai argumentai, nelieka nieko kita, kaip rinktis tarp teologinių argumentų arba begėdystės.

Praha, 1999 03 01

ŽINIASKLAIDOS NEOBJEKTYVUMO VERSMĖS

KĘSTUTIS MASIULIS

Galimus pavojus spaudos objektyvumui daug kas sieja su išorinėmis įtakomis rašančiajam – *leidėjų ir redaktorių poveikiu*. Tokia įtaka yra ne kas kita, kaip tam tikra cenzūros forma, bet ne valstybės, o leidinio savininkų ir jų valdininkų cenzūra. Vieną tokios cenzūruotos ir tendencingos žurnalistikos pavyzdį visai neseniai pademonstravo stambiausias šalies dienraštis „Lietuvos rytas“. Turiu omenyje Premjero Gedimino Vagnoriaus atostogų istorijos nušvietimą: pradžioje ši istorija buvo nutylėta, o paskui pateikta tendencingai¹.

Gaila, bet dažniausiai panašūs faktai lieka visuomenei nežinomi. Todėl lieka tik spėlioti, kuriuo aspektu viena ar kita žiniasklaidos priemonė deformuoja informaciją. Tokią padėtį taisyti galime bandyti pasitelkdami formalias priemones, pavyzdžiui, įteisindami reikalavimą žiniasklaidai aiškiai įvardyti savo savininkus. Bet vargu ar įmanoma reikalauti, kad savininkai ir redaktoriai paskelbtų savo draugus ir komercinius bei politinius interesus. Todėl tokių priemonių efektas bus tik dalinis ir nebent apribos, bet visiškai nepašalins panašios cenzūros pavojaus.

Lengvai pastebimas dar vienas informacijos deformavimo tipas, kurį galėtume pavadinti *vidine cenzūra*. Tai pačių žurnalistų pasidavimas ar parsidavimas tam tikroms interesų grupėms. Šio tipo ne-

objektyvumą demonstruoja žurnalistai, rašantys apologetinio susižavėjimo kupinus straipsnius apie savo draugus arba juodus kritikos straipsnius apie savo asmeninius priešus. Žurnalistė Vainauskienė, būdama Vagnorių šeimos draugė, pademonstravo mums šitokios žurnalistikos pavyzdį. Perkamos žurnalistikos šaltinis – asmeninis žurnalisto suinteresuotumas, o tokio tipo deformacijų laukas labai platus. Suinteresuotumas nebūtinai turi būti atlyginamas pinigais, protekcijomis ar kuo kitu. Jis gali būti grindžiamas ir draugiškumo jausmais.

Akivaizdu, kad žiniasklaidos priemonėms labai sunku atsipalaiduoti ir nuo pirmojo, ir juo labiau nuo antrojo tipo cenzūros apraiškų. Objektyvaus informavimo trokštanti visuomenė tokios cenzūros daromas deformacijas gali bent iš dalies kompensuoti, turėdama galimybę rinktis informacijos šaltinius bei gebėdama savarankiškai analizuoti ir vertinti įvykius. Deja, spaudos pliuralizmas pas mus funkcionuoja ne be problemų. Tos problemos ir skatina aptarinėti spaudos bei jos objektyvumo būklę.

Susimąstyti apie tai mane privertė viena ilgesnė išvyka iš Lietuvos, stipriai pakeitusi mano požiūrį į Lietuvos spaudos būklę. Būdamas toli, į įvykius tėvynėje galėjau žvelgti tik internetinio „Lietuvos ryto“ akimis ir vienu kitu smarkiai vėluojančiu „Respublikos“ žvilgsneliu. Turiu pripažinti, kad šie

KĘSTUTIS MASIULIS (g. 1957) – Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto vyresnysis mokslinis bendradarbis (nuo 1992), filosofijos daktaras (1992), VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytojas (nuo 1996). Baigė VU Fizikos fakultetą (1980). Tyrimų sritis – Lietuvos filosofijos istorija, politologija, fizikos ir matematikos filosofija ir istorija. Šiomis temomis yra paskelbęs straipsnių mokslinėje spaudoje ir parašęs knygas „Moderniojo mokslinio pasaulėvaizdžio formavimasis Lietuvoje“ (1992) ir „Lietuvos elitas: ekonominės vertybės, politinės orientacijos, prognozės“ (1997). Spausdinamas straipsnis parengtas pagal „Atgimi-

mo“ redakcijos surengtame seminare „Žiniasklaidos priemonių nepriklausomybės ir objektyvumo užtikrinimas“ (1999 02 19) skaitytą pranešimą. Dalis teksto publikuota „Atgimime“ (1999 02 26) ir perduota per Lietuvos radiją.

¹ Žr. Vainauskienė B. *Premjeras nuo politikos pabėgo į egzotišką salą* // Lietuvos rytas / Gyvenimo būdas. – 1999 01 30. – Nr. 24. – P. 1, 3, 6. Plg. Skėrytė J., Vaitkus S. *Premjero ir jo asmeninių metraštininkų flirtu nepavyko paslėpti net egzotiškoje saloje* // Respublika. – 1999 02 02. – Nr. 26. – P. 1, 3.

dominuojatys leidiniai pateikė visai neatpažįstamą Lietuvos vaizdą. Spauda tikrai nebuvo nuo manęs nutolusios tikrovės veidrodis. Ne iš karto supratau informavimo deformacijos priežastis. Jos ėmė aiškėti, kai pastebėjau, kad mane pasiekiančią informaciją nesunku sugrupuoti į tris rubrikas: „neutralios žinutės“, „analizės to, kas bloga atsitiko Lietuvoje“ ir „laisvalaikio skaitiniai“. Galutinis aiškumas atėjo lietuviškus dienraščius palyginus su reprezentabiliais vakarietiškais leidiniais. Supratau, kad į Lietuvą žvelgiu bulvarinių leidinių akimis. Kokio informavimo adekvatumo galime tikėtis iš dienraščių, kurie tik tarp kitko skirti informavimui, bet labiausiai – žemųjų žmonijos potraukių tenkinimui: sensacijų alkui, norui pažvelgti į prezidento žmonos plombas, baimingam potraukiui kraujui, prasčiokiškam norui pakelti savo vertę supeikiant visą aplinkinį pasaulį ir t. t.!

Nesigilindamas į beatsiveriančią socialinės psichologijos sferą, noriu tik konstatuoti, kad tokia lietuviška spauda remiasi trim principais: 1) informuoti „neutraliai“, tai yra vengti apibrėžtos teorinės, pasaulėžiūrinės, neretai ir vertybinės pozicijos; 2) medžioti negatyvius reiškinius ir juos preparuoti; 3) būti niekuo neįpareigojančiu pramogos šaltiniu, tenkinti instinktyviausius skaitytojo poreikius ir jo smalsumą aukščiau minėta prasme. Mano galva, visi šie bulvarinės spaudos principai deformuoja informavimą, darydami jį neobjektyvų.

Objektyviu paprastai laikomas toks informavimas ar aiškinimas, kuris yra adekvatus tikrovei. Tačiau kartais dar priduriama, kad objektyvumo siekianti žiniasklaida turėtų būti *maksimaliai neutrali*, t. y. privalėtų atsipalaiduoti nuo visų įmanomų įtakų – ir teorijų, ir vertybių, ir lūkesčių, – ir taip pasiekti koherentiškumo su faktu. Kaip tik su tuo ir nenoriu sutikti.

Jau pastebėjome, kad nelengva išvengti net savininkų, redaktorių ir jų draugų įtakos. Išvengti politinių ir ekonominių mąstymo paradigimų, religinių ir moralinių vertybių, socialinių ir kitokių teorijų schemų, visuomeninių mąstymo šablonų įtakos informavimo turiniui tiesiog neįmanoma. Pastangos informaciją atpalaiduoti nuo šitokių įtakų

tolygios jos atpalaidavimui ir nuo turinio.

Galime tarti dar griežčiau ir teigti, kad nuo aukščiau minėtų veiksnių nėra nepriklausomi net faktai. Visi „faktai“ daugiau ar mažiau paveikti teorijų, vertybių ir t. t. Tarkime, kad koks nors laikraštis „grynai informatyviai“ praneša, jog „Rusijoje prasidėjo finansinė krizė“. Nereikia išvalgaus proto suprasti, kad net ši, iš pirmo žvilgsnio elementari, frazė prisotinta vertybių ir teorinio turinio, kuris nėra vienprasmėškai suprantamas, žvelgiant į jį skirtingų ekonomikos bei politikos teorijų ir interesų požiūriu. Negana to, net kiekvienas šios frazės žodis gali būti įvairiai suprantamas. Esama daugybė sampratų to, kas yra „Rusija“, „pradžia“, „finansai“ ir „krizė“. Bet kurios radikalesnės sampratos šalininkas šį „informatyvų“ teiginį gali apšaukti šališku. Paskiau banalybę, kurią turėtų būti giliai įsisąmoninęs jau studentas, bet kurios lyg ir nebepamena leidėjai ir žurnalistai.

Tuo aš nenoriu sureliatyvinti žinijos, nes akivaizdu, kad mums visgi pavyksta susikalbėti ir informuoti neaiškinant savo žodžių prasmę. Noriu tik pasakyti, kad objektyvumas socialinėje informacijoje turi būti suprantamas kitaip negu gamtos moksluose. Reikalaujami informacijos koherentiškumo tiesai, turime nepamiršti, kad socialinėje tiesoje visuomet dalyvauja koncepcijos, lūkesčiai, vertybės. O jei taip, tai mažai ko vertas pas mus taip puoselėjamas žiniasklaidos „neutralumo“ reikalavimas.

Sociologijos klasikas Maxas Weberis įrodinėjo, kad ne tik publicistika, socialinė informacija, bet ir socialiniai mokslai negali atsipalaiduoti nuo vertybių bei išankstinių nuostatų. Vertybių poveikio gal ir įmanoma išvengti mokslinio tyrimo tarpsniu, tačiau nuo jų niekaip neišsisuksi pradinėje ir galinėje mokslinio proceso stadijoje, t. y. objekto ir tyrimo metodų atrankoje ir tyrimo rezultatų interpretavime. Todėl Weberis teigia, kad net moksliniais tyrimais pasiekiamą tiesą nėra neutrali vertybėms.² Šia prasme net socialinis mokslinis tyrimas

² Weber M. *Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis* (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. – 1904. – Bd. 19. – S. 22–87) // *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. – Tübingen: Mohr Verl. – 1922. – S. 148–160.

nėra laisvesnis nuo vertybių bei nuostatų už nekilnojamojo turto prekybą.

Todėl juo labiau būtų naivu reikalauti iš žiniasklaidos informavimo „neutralumo“, „nešališkumo“, nes tai ir nepasiekiamo, ir klaidinga. Jeigu net mokslinės tiesos apie socialinį veikimą prisotintos vertybių, tai kaip gi vertybių išvengti žiniasklaidoje? Taigi objektyviu informavimu tenka laikyti tokį, kuris yra koherentiškas tiesai, kai aiškiai suprantamas ir vertybių dalyvavimas tiesoje, o tiesa pasiekiamama ne deskriptyviai išvardijant faktus, bet ir pateikiant jų interpretavimą. Neturėdama šansų būti „neutrali“, žiniasklaida visgi gali išlikti „nešališka“, pateikdama kelias teorines ir vertybines to paties įvykio retrospektyvas. Tačiau ir aiškios vienos vertybinės ar teorinės krypties žiniasklaidos šaltinis bus ne neobjektyvus, o tik šališkas. Būtent vertybių funkcionavimas Lietuvos žiniasklaidoje ir kelia rūpesčių.

Kad mūsų žiniasklaidos tariamo informavimo „neutralumo“ siekis gali būti neobjektyvus, ką ir kalbėti apie nemoralumą, galima pailustruoti ne per seniausiu Sauliaus Stomos paleidimo iš kalėjimo pavyzdžiu, tiksliau tuo, kaip tai buvo pristatyta žiniasklaidoje³. Man nekeltų nuostabos, jei toks nereikšmingas faktas būtų ir visai apeitas: vieno iš nusikaltėlių paleidimas į laisvę pelnytai galėtų būti laikomas nereikšmingu įvykiu. Tačiau tuo nesuprantamu dėmesingumu ir kartu bestuburiu „neutraliu informatyvumu“, kuriuo daugelyje žiniasklaidos priemonių buvo nušviesta penkeriems metams nuteisto, bet vos kelis mėnesius pasėdėjusio ir prezidento malone vėl į laisvę paleisto Stomos išlaisvinimas, negalima nesistebėti. Vietoj visiškai suprantamų ir lauktinų komentarų sulaukėme vien „neutralių“ interviu su buvusiuoju kaliniu, kuris it koks sąžinės kankinys, visam pulkui patiklių žurnalistų pritariančiai linksint galvomis, visais įmanomais žiniasklaidos kanalais aiškino nesijaučiąs niekuo kaltas, dalijosi kūrybiniais planais ir galėjo manyti už aciū pasidaręs reklamą. Niekas nusi-

³ Apie tą faktą labai panašiai informavo daugelis Lietuvos televizijos ir radijo kanalų bei pirmuose puslapiuose dienraščiai. Žr. pvz.: Stravinas D. *S. Stoma – jau nebe kalinys* // Lietu-

stebėjo nei apsigovusio kolegos sąžinės ramumu, nei „buvusios“ žmonos dėmesiu „buvusiam“ vyrui. Keistai selektyvus pasirodė mūsų kandžiosios žiniasklaidos nekandumas šiuo atveju!

Lietuvoje apstu plikų ir pilkų „informavimo“ pavyzdžių. Turėdamas vien „nuogą“ informaciją, skaitytojas dažnai negali suprasti, kas gi iš tikro vyksta, kokie galimi įvykių aiškinimai ir kokios tikėtinos prognozės. Maža to, neretai vadinamieji „faktai“ į vadinamąsias „neutralias informacijas“ surenkami eklektiškai, net nesuprantant jų sąryšio su teorinėmis schemomis. Taip, pavyzdžiui, toje pačioje informacijoje gali būti konstatuojama būtinybė muitais ginti ir Lietuvos vartotoją, ir gamintoją, ir pan. Tikrai ne visuomet informavimas be aiškinimo yra informatyvus ir net adekvatus.

Socialinių procesų aiškių interpretacijų stoka žiniasklaidoje bukina visuomenę ir neskatina jos politinės kultūros bei socialinės brandos. Tačiau tikriausia čia kaltas ne vien žiniasklaidos nenoras būti analitiškesnei, bet ir analitiškai gebančių rašyti autorių stoka. Yra ties kuo susimąstyti ir redaktoriams, ir ypač žurnalistikos specialistų rengėjams. Ar gali „grynas“ žurnalistas kvalifikuotai analizuoti bent vieną temą, o ne tik skleisti banalybes apie popžvaigždės atostogas?

Bet susirūpinimą gali kelti ne vien informavimo paviršutiniškumas, dangstomas „neutralaus informavimo“ iškaba. Priekaištų gali pelnyti ir analitiškesnis žiniasklaidos komponentas, persmelktas *pigoko kriticizmo*. Žvelgiant į analitinės žurnalistikos visumą, norisi paklausti: ar tik nederėtų iš žiniasklaidos reikalauti dar ir jos teikiamos analizės visumos koherentiškumo socialinėms tendencijoms ir net socialiai priimtiniems lūkesčiams, tiek racionaliesiems, tiek ir normatyviesiems? Tai nėra paprastas reikalavimas, tad pabandyčiau trumpai jį paaiškinti.

Bulvarinės spaudos sensacijų vaikymasis, polinkis į kruvinus siužetus, mėgavimasis perdėtu kriticizmu visuotinai žinomas. Tuo kartais bandoma net

vos rytas. – 1999 02 05. – Nr. 29. – P. 1, 3; Kutrevičius A. *Į laisvę išėjęs S. Stoma ieško žurnalisto darbo* // Respublika. – 1999 02 05. – Nr. 29. – P. 1, 4.

grįsti tariamai tvirtą moralinę ir pilietinę tokių leidinių poziciją. Tačiau stebint nepalaujamą verkšlenimą ir urzgimą, kyla keletas klausimų. Ar iš tikro Lietuvoje socialiniai procesai tiek siaubingai pakrypę blogyn? O gal tiesiog bulvarinė spauda nepajėgi užčiuopti adekvataus racionaliojo ir emocinio santykio su tikrove? Jeigu negatyvizmas yra tik mūsiškos žiniasklaidos informavimo stilius, tai ar jis nepavojingas, ką jau kalbėti apie jo neobjektyvumą? Juk žiniasklaida nėra vien blogųjų socialinių procesų kanalizavimo kanalas. Iš jos tikriausiai turėtume tikėtis visokeriopo adekvatumo tikrovei. Tokio, kad ir tolimas australas, dabartinę Lietuvą pažįstą tik iš kurio nors lietuviško dienraščio puslapių, grįždamas paviešėti į tėvynę be reikalo neišmestų kelių šimtų dolerių neperšaukamai liemenei ir nepultų brukti kyšio pirmam sutiktam valdininkui, idant šis dėl ko nors neprisikabintų.

Nuotaikos, moralinės ir religinės nuostatos, visuomenės lūkesčiai tik nenuovokiam žvilgsniui atrodo tokie nereikšmingi dalykai. Jie – itin svarbūs socialinių procesų judintojai. Maxas Weberis įrodinėjo, kad protestantiškoji moralė pagimdė kapitalizmą⁴. Tokį tvirtinimą dar sustiprindamas, sociologas Martinas Hollisas teigia, kad ir vyraujančios nuotaikos, ir visuomenės racionalieji bei normatyvieji lūkesčiai dažnai sukelia laukiamų įvykių pasirodymą⁵. Dominuojantis negatyvizmas gimdo krizę, optimizmas – augimą, bet ne atvirkščiai. Taigi visuomenėje dominuojantys lūkesčiai tarsi patys save produkuoja tikrovėje. Sociologai yra parodę, kad mašinų kamščių baimė kartais tėra vienintelė kamščių priežastis, kad bankų griūtis lūkesčiai sukelia jų griūtį. Net teigiama, kad visuotinis pasiklivimas ne „teisingesne“, bet optimistiškesne ekonomine teorija padeda ištisoms valstybėms išbristi iš recesijos arba į ją nusmukti, jei dominuoja nusivylimas. Pagaliau argi ir mūsų dabartinis, ir 1918-ųjų atgimimas bei nepriklausomybė nėra kilę iš to paties šaltinio? Taigi lūkesčiai ir dominuojantys mąstymo bei nusiteikimo stereotipai yra didžiulė socialinė jėga.

Suprantama, spaudoje gali dominuoti kuo įvai-

riausios nuotaikos ir lūkesčiai. Bet bėda, kad to įvairumo lyg ir nėra. Tad ar tokį, perdėm juodą emocinį žiniasklaidos santykį su dabartimi ir visuomenės lūkesčių atvaizdavimą galime laikyti objektyviu? Ko verta analizė, jei ji išvelgia tik vieną gyvenimo pusę? Kaip gyventi eiliniam žmogui visuomenėje, kurioje kiekviename žingsnyje jam siūloma matyti tik neišbrendamas klampynes? Pagaliau ar toks negatyvizmas negilina ir taip gilių socialinių takoskyrų tarp atskirų piliečių bei tarp jų ir socialinių institutų? Sunkūs šie klausimai ir nelengvi atsakymai.

Priėjome žiniasklaidos atsakomybės temą. Ant Lietuvos žiniasklaidos pečių gula sunki našta. Ji daugiausia tenkina mūsų suaugusios visuomenės dalies informacijos poreikius. Be to, ji „nematoma ranka“ formuoja socialinius tipažus, visuomenės mąstymo, vertinimo ir elgsenos stereotipus bei skonių. Lėkšti siužetai apie Lietuvos elito pomėgius ar sportininko gyvenimo orientyrus gaminami lyg pagal primityvią klišę ir kasdien tiražuojami tūkstančiais analogiškų egzempliorių, kuriuose, ko gero, keičiasi tik pavardės, suknelių kainos ir progos, kuriomis jos dėvėtos. Nesunku susivokti, kad šiais tekstais koduojami gyvenimo modeliai. Tad ir trečiasis bulvarinės spaudos principas – noras būti *niekuo neįpareigojančiu pramogos šaltiniu* – yra destruktivus, ką jau kalbėti apie neobjektyvumą, jei informacija tik nuslysta pačiu paviršiumi. Juk tiesa nepasiekžiama, vien vardijant atsitiktinai po ranka pakliuvusius faktus. Tad išties banalios informacijos jūrą skaitytojas perbrenda net nesuslapęs padų, ką ir sakyti apie smegenų pilkają masę bei širdies plotą. Lyg ir pažvelgta pro raktą skylutę, bet net nesuprasta, kas už tų durų vyksta. Išigauti į įdomios informacijos buveinę šnipui pavyko, bet iš ten jis sugeba tik pranešti, kas su kuo kokį vyną gėrė ir kuo tuomet vilkėjo. Ir lėkšta, ir neįdomu.

Tačiau bulvarinių vaizdelių tiražavimas nėra toks jau nekaltas užsiėmimas. Kai diena po dienos žiniasklaidos kanalais į galvą kalami primityvios gyvenimo standartai ir skoniai, šitai anksčiau ar vėliau

⁴ Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. – V.: Pradai. – 1997. – P. 153.

⁵ Hollis M. *Soziales Handeln* / Aus dem Engl. übers. J. Schulte. – Berlin: Akademie Verlag. – 1995. – S. 258–260.

ima duoti vaisių. Visuomenė vis labiau ir labiau perima propaguojamus gyvenenos, mąstysenos, lūkesčių, vertinimų ir poelgių standartus. Tas pat pasakytina ir apie reklamą: net pavojingus per ją diegiamus stereotipus (turiu omenyje rūkalų ir alkoholio vartojimo reklamą) spauda pasiryžusi ne tik propaguoti, bet dėl propagavimo teisės dar ir gerklę bet kam perkąsti. Vargu ar visuomenei daromos žalos požiūriu kuo nors blogesnė buvo neseniai „Respublikoje“ pasmerkta mafijinės „Vilniaus brigados“ firmų reklama⁶. Tačiau ar dažnai žiniasklaidoje nuskamba joje pristatomų gyvenenos tipų analizė?

⁶ Jansonas F. *Banditai, šalin rankas nuo „Lietuvos ryto“*. *Jis juk buvo savas...* // Respublika. – 1999 02 04. – Nr. 28. – P. 6.

Tad kaip nepritari katalikų autoritetų balsams, kad mūsų žiniasklaida skatina blogus įpročius, bukina moralę ir platina miesčioniškumą. Vertybinis žiniasklaidos pasitraukimas iš informacijos yra nuodėmingas, o socialiniu požiūriu ir nusikalstamas.

Šioje perspektyvoje darosi aišku, kad žiniasklaidos objektyvumo sampratos ribas reikia detalizuoti. Jeigu kartu su tiesa į objektyvumo apibrėžtį prasisiveržė vertybės, tai ten turi atsirasti ir moralinės vertybės. Taigi, iš žiniasklaidos reikalaujami objektyvumo, turime teisę pareikalauti ir jos koherentiškumo visuomenei priimtiniems moraliniams imperatyvams, dominuojančioms nuotaikoms ir net lūkesčiams. Kaip geras tėvas draudžia sūnui bendrauti su netinkamu draugu, taip ir garbus leidinys turėtų vengti šia prasme „neutralios“ pozicijos.

PABALTIO KRYŽIAUS ŽYGIŲ AUKOS

WILLIAM L. URBAN

Pabaltijo kryžiaus žygių terminas šiandien vartojamas pirmiausia nurodant jų programos vykdymą Viduramžių Livonijoje (šiandienės Latvijos ir Estijos teritorijoje), bet kartu ir kryžiaus žygius Suomijoje, Prūsijoje bei Lietuvoje. Daugelio tautų (pirmiausia vokiečių, nors taip pat švedų, danų, lenkų, anglų ir prancūzų) vykdyti karo žygiai tęsėsi daugiau kaip tris amžius. Pirmas jų tikslas buvo apsaugoti misionierius ir pirklus, antras – apsaugoti krikščionis neofitus, trečias – išnaikinti barbarišką piratavimą, plėšikavimą keliuose, kūdikių žudymą, žmonių aukojimą. Šie tikslai, nauda, kurią teikė dalyvavimas kryžiaus žygiuose, krikščionių pareiga apsaugoti silpnuosius ir prispaustusius buvo suprantami kiekvienai Viduramžių auditorijai, į kurią kreipdavosi kryživius rinkę broliai vienuoliai ir vyskupai. Tačiau šiandien, aukotyros amžiuje, akcentas perkeliamas ant tų, kuriuos kryživiai puolė, t. y. *aukų*. Kas buvo tos aukos? Kas daro jas aukomis?

Kad mūsų kultūra į pirmą vietą iškelia auką – gal ir drąsoka teigti, tačiau tai tradicinė nuomonė. Vakarų intelektualinė kultūra dažnai su simpatija žvelgia į pralaimėjusius politinėse ir karinėse kovose, ypač kai nugalėtas tautas galima tapatinti su natūralesniu, idiliškesniu pasauliu, supriešinant jį su prieštaromis ir dirbtinėmis Vakarų visuomenė-

WILLIAM L. URBAN – Ilinojaus universiteto Monmauto (*Monmouth*) kolegijos Istorijos katedros vedėjas. 1967 m. Teksaso universitete gavo daktaro laipsnį. Spausdinti tyrinėjimai: „Pabaltijo kryžiaus žygiai“ (*The Baltic Crusade*, 1975), „Žemaitijos kryžiaus žygiai“ (*The Samogitian Crusade*), greitai pasirodys „Tannenbergas ir po jo“ (*Tannenberg and After*). Su Jerry C. Smithu išvertė „Eiluiotąją Livonijos kroniką“, „Rusovo kroniką“ ir „Renerio kroniką“. Straipsnių iš anglų k. (*Victims of Baltic Crusade // Journal of Baltic Studies*. – 1998. – Vol. XXIX. – Nr. 3. – P. 195–212) vertė *Darius Baronas*.

¹ Urban W. *The Baltic Crusade*. – DeKalb: Northern Illinois

mis. Tai patraukė mano dėmesį prieš dvidešimt metų, kai *Pabaltijo kryžiaus žygių* reklamoje radau, kad „Pabaltijo kryžiaus žygių objektas“ buvo „aūkų užkariavimų ir prekybos kelyje“¹. Visai neketinau šio dalyko taip sureikšminti, tačiau reklamoje, norint įsiteikti skaitytojams, šis teiginys buvo įdėtas prie citatos apie vietinius žmones, „ramiai gyvenusius protėvių žemėje, kur gimimo, vedybų, mirties ciklai, gausa ir badas, pergalės ir pralaimėjimai kare bei kasdienio darbo monotonija sukosi nepastebint pašaliečiams“. Trumpai sakant, nekaltus gamtos vaikus nusiaubė žiauri civilizacija. Situacija Viduramžių Pabaltijyje, kad ir kiek mums primenanti šiandienius karus, buvo kur kas sudėtingesnė negu beraščiams barbarams primesta mokytų barbarų priespauda. Šiandien reklamoje, žinoma, būtų vartojamas žodis *auka*².

Taikant aukos teoriją Pabaltijo kryžiaus žygiams, iš karto kyla trys problemos. Pirmą, kryžiaus žygių, kurie tęsėsi apie tris šimtus penkiasdešimt metų ir kuriuose dalyvavo tiek daug tautų, dinamika nesileidžia lengvai supaprastinama. Be to, padariniai taip skyrėsi nuo pradinių intencijų, kad juos galima naudoti pavyzdžiams, iliustruojant *nenumatytų pasekmių dėsnį*. Antra, pastarojo meto studijose, ypač Roberto Barletto, keliama mintis, kad Pabaltijo kry-

University Press, 1975. Antras leidimas, peržiūrėtas ir papildytas – Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 1994.

² Greitai skaitant vieni dalykai labiau krenta į akis, kiti – tiesiog praleidžiami; aukotyros amžiuje matomas būtent žodis „auka“, be to, jame slypi dar ir moralinis pranašumas – lyg Rousseau kilnisius laukinis, priešinantis save sugedusiai civilizacijai. Šių dienų aukotyros mados kontekste žodis „auka“ galbūt pernelyg stiprus, kad jį būtų galima taikyti kryžiaus žygiams, nebent norint parodyti ideologijos sekėjams, kaip reikėtų suprasti šią temą ir sutaupyti skaitymui bei apmąstymams skirtą laiką. Tačiau realiose situacijose šis žodis, žinoma, studijuotinas.

žiaus žygių, vienu metu laikytų specifiškai vokiškais, bruožai iš tiesų labiau europietiški, labiau „frankiški“, negu mes įsivaizdavome³. Galiausiai Pabaltijo vietinių gyventojų, jų gentinės organizacijos ir kilmingųjų vadų lyginimas su kitomis tautomis supainioja pačius reiškinius.

PABALTIJO KRYŽIAUS ŽYGIŲ PRADŽIA

Pabaltijo kryžiaus žygiai turėjo keletą kilmės šaltinių: 1) Pabaltijo tautų misionieriai (daugiausia, bet ne išimtinai vokiečiai) pastebėjo, kad, sėkmingai patraukus į savo pusę neofitus, išsigandę vietiniai šamanai (pagonių žyniai) ima skatinti genčių vadus ir senųjų dievų garbintojus nužudyti arba išvaryti užsienio dvasininkus ir jų konvertitus; 2) pirkliai (vėlgi daugiausia vokiečiai, bet taip pat skandinavai, prekybos tikslais įsikūrę Visbyje, Gotlando saloje) norėjo apsaugos nuo vietinių piratų ir priėjimo prie vietinių rinkų rytinėje Baltijos jūros pakrantėje, palei Dauguvą (*Dvina, Düna*) bei į Rusiją (Novgorodas, Pskovas ir Polockas); 3) Vakarų šalių (Švedijos, Danijos, Lenkijos) valdovai ir aukštieji dvasininkai, trokštantys išplėsti savo valdas, kryžiaus žygius laikė patogiu pasiteisinimu ir priemone gauti karinės pagalbos iš užsienio; 4) popiežiai ir jų legatai rūpinosi, kad šio regiono tautos nebūtų paliktos visiškai už krikščionybės ribų arba, kas buvo beveik tiek pat blogai, kad jos nepersimtumtų Stačiatikių Bažnyčios atskalūniškumu; Šventojoje Romos imperijoje sielų gelbėjimas sumišo su kova dėl valdžios; 5) vietinės sąlygos ir iškilios asmenybės išjudino įvykius ir nustatė jų kryptį. Pavyzdžiui, Ikškilės (vėliau Rygos) vyskupas sudarė sutartį su lyviais teikti šiems apsaugą nuo lietuvių su ta sąlyga, kad lyviai mokės mokesčius, reikalingus atsiskaityti su mūrinės pilies statytojais, be to, išlaikys vyskupo samdytų kareivių

būrį bei pasikrikštys; vietiniams gyventojams nepatenkinus sutarties sąlygų, jis pasitelkė Gotlando pirklus, kurie į pagalbą atvyko su kryžiumi. Vyskupo įpėdinis įsteigė kryžievių ordiną – Kalavijuočius, saugojusius vyskupiją ilgomis šiaurės žiemomis, kai didžioji dalis kryžievių būdavo grįžę namo. Vėliau kalavijuočiai, atsirėžę dalį Livonijos krikščionių valdomų teritorijų, įkūrė savo valstybę (kaip ir Vokiečių Ordinas Prūsijoje), o pirkliai, įsikūrę Rygoje, sukūrė prekybos imperiją⁴; 6) agresyvus kilmingųjų dvasininkų ir pirklių kontingentas nebijojo rizikos Europos pasieniuose – Ispanijoje, Šventojoje Žemėje, Lenkijoje, Pabaltijyje. Ypač svarbūs čia buvo riteriai – ne vien dėl karinio pranašumo, bet ir dėl energingumo⁵. Šie staigiai iškilę kilmingieji buvo ambicingi ir drąsūs – paneuropiečiai kilme ir pažiūromis: jų vyrai buvo geri kare, jų moterys troško pelningų vedybų. Pirkliai taip pat rodė didvyrišką veiklumą, ieškodami naujų rinkų. Šios kylančios klasės kartu atvėrė Pabaltijį, o monarchai su aukštaisiais dvasininkais tuo pasinaudojo⁶.

Valstybės kūrimo procesas, bent retrospektyviai žiūrint, buvo toks ryškus, kad šiuolaikiniai istorikai neišvengiamai ima lyginti jį su neva panašiais įvykiais kituose kraštuose⁷. Tačiau mes, žiūrėdami į kryžiaus žygius jų amžininkų akimis, galėtume įsivaizduoti juos kaip tarptautines taikos palaikymo pajėgas. Tuo metu susidurta su visomis problemomis, išylančiomis šiuolaikinėms taikos palaikymo pajėgoms: kam vadovauti, kam finansuoti, kam parūpinti savanorių; ką daryti sėkmės atveju ir ką, jei sėkmė atrodo nepasiekiamą?

Žinoma, ne visi kryžievių motyvai girtini. Kartais jie būdavo tokie supainioti arba neaiškūs, kad reikia būti atsargiems darant išvadas; kartais – tokie akivaizdūs (samdiniai palieka namus užsidirbti pragyvenimui, kilmingieji nori dvarų, aukštieji dvasininkai siekia galios ir šlovės, misionieriai tikisi pelnyti

³ Barlett R. *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350*. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993. – P. 101; šias mintis implikuoja Christiansen E. *The Northern Crusades: The Baltic and the Catholic Frontier 1100–1525*. – Minneapolis: University of Minnesota, 1980.

⁴ Benninghoven F. *Der Orden der Schwertbrüder*. – Cologne–Graz: Böhlau, 1965; Barlett R. *Op. cit.* – P. 91–92, 194–196, 266–268.

⁵ Barlett R. *Op. cit.* – P. 72–76.

⁶ Barlett R. *Op. cit.* – P. 24, 44–47, 192–193, 233–234.

⁷ Mörner M. *The Baltic Republics – Some Comparative Historical Perspectives* ir Misans I. *National and International Tradition in the Writing of Latvia's Medieval History // Towards a New History in the Baltic Republics / Red. Magnus ir Aare R. Mörner*. – Gothenburg, 1993. – P. 9–44, 59–75.

vieta danguje; tikėtina, kad buvo ir sutrikusio proto ar bėgančių nuo problemų namuose), kad galima suprasti, kodėl kai kurie amžininkai pasisakydavo už alternatyvią politiką arba visai palikdavo kryžievių gretas. Be to, kryžiaus žygių vadams nebuvo lengva rinktis karius: remtis moralinėmis savybėmis buvo prabanga, kiekvienas karys buvo reikalingas, ir juo didesnis ir įžulesnis, juo geriau. Trumpiau tariant, kryžiaus žygių vadai verčiau siekdavo pergalių su ydingais nusidėjėliais, negu ryždavosi žūti, apsupti šventųjų.

Neabejotina, kad daugelio kryžiaus žygių dalyvių buvo nuoširdūs savo krikščioniškais įsitikinimais ir nematė prieštaravimo tarp sekimo Bažnyčia ir savo interesų. Vis dėlto tai nereiškia, kad kiti nematė šių prieštaravimų ir jų nekommentavo. Šiandien galime kritikuoti asmeninius kryžievių vadų motyvus dėlto, kad amžininkai juos kritikavo; dvasininkai nesutikdavo su karine politika net tuomet, kai šventojo karo sėkmė vis dar būdavo abejotina.

KLAIDINGI PALYGINIMAI SU AMERIKA

Paviršutiniškai žiūrint, tarp baltų ir Šiaurės Amerikos miškų indėnų būta kai kurių panašumų: XII a. pabaigoje Pabaltijo gyventojų organizacija vis dar buvo gentinė, jie buvo pagony, o jų ekonomika ir prekyba – šiek tiek atsilikusi. Klimatas nebuvo dėkingas: vegetacijos sezonas trumpas, dirva smėlėta, vietinių gaminių įvairovė labai ribota. Iš prekybos taip pat negalėta tikėtis turto, nes čia nebuvo nei didelių miestų, nei patikimų rinkų, nei prekybos tradicijų, išskyrus užuomazginę prekybą su atvykstančiais rusų ir Vakarų šalių pirkliais. Kita vertus,

⁸ Dėl lietuvių kūrybiško atsako į Vakarų iššūkius ir išnaudotas galimybes Rytuose žr. Rowell S. C. *Lithuania Ascending. A pagan empire within east-central Europe, 1295–1345*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994; taip pat žr. išn. 5.

⁹ *Henrikas Latvis*, XII, 2 [autorius straipsnyje cituoja vertimą į anglų kalbą: *Henry of Livonia* / Transl. James Brundage. – Madison: University of Wisconsin, 1961; čia lietuvišku Juozo Jurginio vertimu nesinaudota, – *Red. past.*]; Michalás Giedroyčas straipsnyje *The Arrival of Christianity in Lithuania: Early contacts (Thirteenth Century)* (Oxford Slavonic Papers. – 1985. –

Pabaltijo gyventojai buvo kur kas labiau pažengę politikos ir ekonomikos srityje ir XIII a. galėjo greitai sumažinti skirtumą tarp savo ir Vakarų technologijos bei organizacinių įgūdžių⁸.

Norint palyginti Naująjį ir Senąjį pasaulius, galima panagrinėti, kaip pavergtosios gentys siekė kovoti su užkariautojais. XIII a. pradžioje Henrikas Latvis aiškindamas, kodėl latgaliai noriai priėmė kryžievių apsaugą nuo įsiveržimų iš pietų, rašė:

Tuo metu lietuviai buvo tokie valdovai šiuose kraštuose gyvenančioms tautoms – tiek krikščionių, tiek pagonių, – kad retas kuris, o ypač latgaliai, išdrįsdavo gyventi savo mažuose kaimečiuose. Net palikdami savo namus apleistus, kad susirastų tamsių slaptaviečių, negalėjo nuo jų pasprukti. Mat lietuviai, visą laiką rengdami miškuose pasalas, užpuldavo juos, vienus nužudavo, kitus imdavo nelaisvėn ir parsivesdavo į savo šalį.⁹

Iš šiaurės Livonijos gyventojams grėsė estai, kurie, panašiai kaip vikingai, savo ilgaisiais laivais skrodavo Baltijos jūrą ieškodami belaisvių ir grobio. Henrikas Latvis aprašo Saremos salos piratus, su kuriais ties Gotlando krantais susidūrė kryžieviai:

Neseniai jie buvo sudeginę bažnyčią, vienus žmones nužudę, kitus – paėmę į nelaisvę, nusiaubę kraštą ir išsigabenę varpus bei kitus bažnytinis reikmenis, kaip ligi tol pagony estai ir kuršiai buvo pratę elgtis Danijos ir Švedijos karalystėje.¹⁰

Dėl riboto laiko ir vietos istorikai sudėtingą ir

Vol. 18. – P. 7) pastebi, kad lietuviai, valdant Ringaudui, potencialiai galėjo mesti iššūkį vokiečiams, tačiau dar nebuvo įsisažmoninę savo pačių jėgos. Apie to meto blogą lietuvių reputaciją žr. Paszkiewicz H. *The Origin of Russia*. – London: Allen & Unwin, 1954. – P. 185–187, 192; Barlett R. *Op. cit.* – P. 303–304.

¹⁰ *Henrikas Latvis*, VII, 1; taip pat žr. *Henrikas Latvis*, X, 15: „Venedai iš tikrųjų tuo metu buvo nuolankūs ir nuskurdę, nes buvo nuvyti nuo Kuršo upės Ventos“.

kartais prieštarinę istoriją dažnai sutraukia į pažįstamas formules: *Drang nach Osten*, imperializmas, eksploatacija, genocidas. Kryžiaus žygių kritikos spektras įvairuoja nuo idealistinės iki nacionalistinės ir politiškai korektiškos¹¹. Tačiau pakankamai gili Pabaltijo kryžiaus žygių analizė atskleidžia, jog, kaip ir dauguma žmonių siekių, šie karai turi niuansų ir net yra prieštarinę.

TEISINGI IR NETEISINGI KARAI

Sužinoję apie didelę neteisybę ir turėdami bet kokią galimybę ją ištaisyti, Viduramžių žmonės manė, kad susilaikyti nuo veiksmo – nuodėmė. Mūsų amžiuje vakariečiai jau kuris laikas nebėra įsitikinę, kas gera ir kas bloga; galbūt mes išmintingesni, žinodami, kad norint pasiekti gerą rezultatą neužtenka gerų intencijų. Tačiau dabar, XX a. pabaigoje, ryšys tarp praeities nusikaltimų ir dabarties teisingumo, ko gero, bus pakankamai apsilpęs, kad galėtume kitaip aiškinti Pabaltijo kryžiaus žygius – nesiekdami ginti kiekvieno kryžievių veiksmo ir neteisindami kiekvienos vietinių žmonių reakcijos. Tik tada bus įmanoma spręsti, kas yra aukos ir kodėl.

PABALTIJOS TAUTOS

Viduramžių visuomenė turėjo kur kas ryškesnę karinį pagrindą negu šiuolaikinės visuomenės, todėl neturėtų stebinti, kad Pabaltijyje iki 1200 m. vyravo karinė kultūra, kurioje jauni vyrai ir sėkmės trokštantys vadai demonstruodavo drąsą ir sugebėjimus, rengdami antpuolius prieš silpnesnius kaimynus. Iš tiesų sunku įsivaizduoti karinės klasės jaunos vyrus pradėdant sėkmingą karjerą be grobio ir vergų, gautų tokiuose karuose¹². Pagonių religija palaikė ir pateisino militarizmą: dievai turėdavo pr-

¹¹ 1961 m. Brundage rašė: „Didžiausia Henriko Latvio kronikos vertė – ne tik jos reikšmė vokiečių ir bendrajai Europos istorijai, bet ir tai, kad ji aiškiai parodo klaidas ir nesėkmes, lydėjusias Viduramžių pastangas užkrauti technologiškai pažangesnės ir aukštesnės kultūros „palaimą“ „atsilikusiems“ žmonėms“ (20–21).

¹² *Livonijos Eiliuotoji Kronika* [*Livonian Rhymed Chronicle* / Transl. Jerry C. Smith ir William Urban. – Bloomington: Indiana

itarti kiekvienam rengiamam karo žygiui, jiems tekdavo grobio dalis, kurią pelnydavo jų garbintojai, jie pasitikdavo mirusiuosius, atjojančius tiesiai iš laidotuvių laužo. Tarp motyvų, vertusių vokiečius ir skandinavus palikti patogius namus ir keliauti už jūros naikinti pagonybės, buvo ir neapykanta tokios rūsies militarizmui. Henrikas Latvis pripildė savo kroniką pagonių karo žygių, plėšimo, vagysčių ir žmonių aukojimų aprašymų; popiežių bulės, tai kviečiančios į žygius, tai tvarkančios jų vykdymą, ragino krikščionis skubėti į Pabaltijį gelbėti Bažnyčios arba paremti pinigais (net tomis dienomis geros intencijos brangiai kainuodavo). Henrikas Latvis baigė savo kroniką šlovinančiu himnu ir tiems, kurie kovojo, ir Dangaus Karalienei, vardan kurios jie paaukojo savo gyvybes ir turtą:

Nugalėti sukilėlius, pakrikštyti tuos, kurie ateina savo noru ir nusižeminę, paimti įkaitus ir duoklę, išlaisvinti visus krikščionių belaisvius, sugrįžti su pergale – visa tai, ko iki šiol negalėjo padaryti karaliai, Palaimintoji Mergelė savo vardo garbei greitai ir lengvai atliko per savo tarnus rygiečius. Tai padarę, visus žmones pakrikštiję, Tarapitą išmetę, faraoną paskandinę, belaisvius išlaisvinę, grįžkite su džiaugsmu, rygiečiai. Jus visuomet lydi nuostabi triumfo pergalė. Tebūnie garbė Viešpačiui, gyrius Dievui aukščiau žvaigždžių.¹³

Žinoma, vietiniai žmonės kažkaip kitaip įsivaizdavo daugelį šių dalykų. Jų suvokimas buvo tiek pat įvairus, kiek ir krikščionių, jis priklausė nuo paskirų genčių ir asmeninių aplinkybių. Pavyzdžiui, daugumos vietinių vyresniųjų (*seniores*) pasirinkimas kryžiaus žygių kampanijos pradžioje atspindėjo tradicinę užsienio politiką, vykdomą siekiant praturtėti

University, 1977. – P. 61]: „Jeigu sugebėsime išlaikyti kovos lauką ir nugalėti brolius, tai savo dievams sudėginsime puikius šarvus ir žirgus [...] Mes atnešime skausmą tiems išdidiems kuršiams, o jų žmonos ir vaikai, žirgai ir galvijai, tarnaitės ir tarnai bus mūsų. Tiems, kurie dalyvauja žygyje, mes padalysime tą turtą, kurį jie sukauptė per daugelį metų, ir jo gaus ir jaunas, ir senas“.

¹³ *Henrikas Latvis*, XXX, 6.

iš grobio ir atremti visų pašaliečių antpuolius. Kai kam gal sunku įsivaizduoti, kad mažesni už valstybę politiniai junginiai galėtų turėti užsienio politiką, tačiau nėra pagrindo manyti, kad Pabaltijo genčių atstovai nebūtų galėję suprasti savo situacijos arba įvertinti savo pasirinkimo¹⁴.

Iš pradžių vietinės tautos iš tiesų nirtulingai priešindavosi kryžieviams, net tos gentys, kurios vėliau tapo ištikimiausiais jų sąjungininkais. Daugiausia taip buvo dėl to, kad krikščionių karo mašina priklausė nuo pinigų: kadangi aukomis iš Šventosios Romos imperijos buvo galima pasinaudoti tik krizių laikotarpiu, vieninteliu patikimu pajamų šaltiniu galima įsivaizduoti mokesčius ir dešimtines, mokamus vietos žmonių¹⁵. Karo grobis buvo labai pageidaujamas, tačiau kiekvienas Senojo Testamento skaitytojas žinojo, kad negalima metų metais kliauti Dievo palankumu. Mokesčiai ir duoklė buvo mažesni už mokamus vokiečių valstiečių, tačiau vokiečiai gyveno turtingesniame krašte, jų dvarų sistema buvo

efektyvesnė dėl pažangios technologijos naudojimo, jie buvo apkrauti mokesčiais ir prievolėmis iš seno; be to, vokiečių valstiečiai ir miestiečiai, gyvendami sudėtingesnėje visuomenėje, aiškiau suvokė, ką jie gaudavo už savo pinigus – apsaugą nuo karo niokojimų, bažnyčias, ligonines, kelius ir tiltus ir t. t.

Beveik neabejotina, kad kryžievių planai įsikurti gyventi nuolat Dauguvos upės slėnyje būtų greitai žlugę, jeigu lyviai, o vėliau ir latgaliai, nebūtų matę, kad bendradarbiavimas su užsieniečiais tarnauja ilgalaikiams jų interesams. Galima sakyti, kad kryžievių politika buvo „skaldyk ir valdyk“, tačiau susiskaldymas jau buvo parengtas. Kariniu požiūriu atsilikusiame, nesutarimų draskomame krašte kryžieviai sudarinėdavo sąjungas su silpnesnėmis gentimis prieš stipresnes, kol visa šalis pakliūdavo į jų valdžią. Tik stipriausios vietinės tautos – rusai ir lietuviai –

¹⁴ Urban W. *The Military Occupation of Semigalia // Baltic History*. – Columbus: Ohio State, 1974. – P. 21–34.

¹⁵ Barlett R. *Op. cit.* – P. 5, 304–305.

Žalgirio mūšis. Iliustracija iš Martyno Bielskio kronikos. Kraków, 1564

galėjo apsiginti nuo tradicinių savo priešų ir kryžievių bendrų pajėgų.

1200–1300 m. laikotarpį pripildo kovos, dažnai vadinamos užkariavimaisiais karais¹⁶. Kaip galima įsivaizduoti, šie karai buvo siaubingai ilgi ir žiaurūs, nes abi pusės turėjo pakankamai jėgų atsispirti greitam pralaimėjimui. Brutalumu žiauriuose karuose pasižymėjo ir kryžieviai iš Vakarų, ir imigravę vokiečių riteriai bei miestiečiai, vietos kilmingieji ir pašauktiniai su nereguliuojamais daliniais kariais; nuo jų neatsilikdavo užpuolikai iš Rusios ir Lietuvos. Vietos gyventojų būriai buvo atsakingi už grobio rinkimą, belaisvių gaudynes ir slaptaviečių bei slėptuvių ieškojimą. Šitai jie naudojo proga už savo vadovybės akių vykdyti žiaurumus, nes turėjo pakankamai priežasčių: jų seną neapykantą kitoms gentims iki baltumo kaitino neseniai patirti nuostoliai ir antpuoliai¹⁷.

Vėl pacituokime Henriką Latvij:

Rusinas, kuris iš visų latgalių buvo pats narsiausias [...] susimokė prieš estus [...] Jie nužudė tuos, kuriuos rado, ir moteris, ir vaikus, kartu su šio krašto trim šimtais geresniųjų vyrų ir seniūnų, neskaitant daugybės kitų. Galiausiai dėl neapsakomai didelių žmonių žudynių žudikų rankos ir pečiai pavargo [...] Surinkę daugybę grobio iš visų kaimų, jie pasiėmė kinkomuosius gyvulius ir galvijų bandas bei daug mergaičių, kurių vienu šių kraštų kariuomenės pratusios pasigailėti.¹⁸

Daugumai lyvių ir letų taikti pagalbą kryžieviams prieš jų tradicinius priešus buvo logiškiau negu kovoti iki mirties arba trauktis tolyn į krašto gilumą kaip kai kurių genčių atstovams, gyvenusiems netoli

¹⁶ Barlett R. *Op. cit.* – P. 85–105 nevengia žodžių „užkariavimas“ ir „užkariautojas“. Jis pateikia ypač įžvalgų skyrių apie „užkariavimo literatūrą“, kurioje dažnai minima Livonija.

¹⁷ *Henrikas Latvis*, IX, 4: žemgaliai, padėję išžudyti 1200 lietuvių, prisiartinę prie sužeisto lietuvių vado, sėdinčio rogėse; jie „nupjovė jo galvą ir padėjo į vienas iš savo rogių, kurios buvo prikrautos vien lietuvių galvų, ir pasuko į Žemgalą. Kalavijais jie nužudė daug estų belaisvių, nes šie taip pat buvo priešai“.

¹⁸ *Henrikas Latvis*, XII, 6.

¹⁹ Barlett R. *Op. cit.* – P. 301: „Ne visi vietiniai vadai buvo

Rusios ir Lietuvos. Žemgaliai kartais būdavo kryžievių sąjungininkai prieš dominuojančius lietuvius; kuršiai prisijungdavo prie krikščionių dėl tos pačios priežasties. Iš visų tautų, gyvenusių Livonijoje, vieninteliai estai, netekę pirmaujančios pozicijos šiame krašte, turėjo priežasčių į užkariavimą žiūrėti kaip į ištisinę ir visišką nelaimę¹⁹. Deja, logika yra blogas vadovas norint sužinoti visuomenės nuomonę XIII a. Juk ir šiandien žmonių nuomonės apie politiką ir gerovės vertinimas taip skiriasi, kad politologai ir profesionalūs politikai nedrįsta net spėti, kaip visuomenė reaguotų į jų pasiūlymus; tai, be abejo, tinka ir Viduramžiams. Giminaičių mirtis, galvijų ir namų praradimas, aišku, buvo ne mažiau svarbūs už skundus dėl mokesčių ir vyriausybės įstatymų; tačiau duomenų išvadoms pagrįsti vis dėlto maža. Ginkluotas sukilimas gali atrodyti kaip pasikutinė valstiečių pasipriešinimo forma, tačiau juo daugiau sužinome apie Viduramžių sukilimus, juo sunkiau rasti juose bendrų bruožų. Vis dėlto Livonijoje ir Prūsijoje būta panašumų: dešimtinės ir mokesčiai, darbo prievolės ir karo tarnyba; badas ir maras, potvyniai ir kitos stichinės nelaimės, leidžiančios manyti, kad dievai pyksta; priverstiniai pokyčiai šeimos organizacijoje, pakitęs mirusiųjų garbinimas ir religiniai ritualai; ambicijos, oportunitizmas, asmeninė nesantaika, giminystės ryšiai ir išpareigojimai giminei; įtarimas, kad pagonyms gali būti laiminčioji pusė (šiuo atveju buvo vengiama antpuolių ir atsakomųjų veiksmų staigiai pakeitus sąjungą). Trumpai sakant, tai žymiai sudėtingesni dalykai negu paprastas noras išvaryti užsieniečius lauk²⁰.

Pietuose prūsai patyrė dar didesnę pralaimėjimą negu livoniečiai: jie buvo perkelti į tuos kraštus, kuriuose lengviau juos prižiūrėti ir apsaugoti. Vokie-

prieši. Vietiniai aristokratai dažnai kviesdavosi užsieniečius, norėdami užimti patogią padėtį savo pačių varžybų arenoje“; Johnson E. *The German Crusade on the Baltic // A History of the Crusades.* – Madison: Wisconsin, 1975. – T. 3: *The Fourteenth and Fifteenth Centuries.* – P. 561 pastebi, kad „užkariavimo ir okupacijos įvairialypiškumas neleido pasireikšti efektyviam koordinuotam pasipriešinimui“.

²⁰ Dėl Viduramžių ekonomikos apžvalgos žr. Kahk J. and Tarvel E. *An Economic History of the Baltic Countries.* – Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1997. – P. 26–36.

čių ordino riteriai kvietė vokiečių, lenkų, Pamario imigrantus apgyventi tuščias žemes ir įsikurti iki tol negyvenamose pelkėtose ir miškingose vietovėse²¹. Iki XVII a. prūsus absorbavo vokiečiai ir lenkai. Tačiau per du užkariavimo amžius jie, kaip ir estai, dėl savo karinių įgūdžių tapo vertingais valdiniais, tad jų papročių ir gyvenimo būdo nebuvo stengiamasi keisti²².

Dar prieš atvykstant kryževiams lietuviai ėmė vienytis ir kurti tautinę valstybę, tačiau poreikis veikti išvien šalies gynyboje tautinį vienijimąsi neabejotinai paspartino. Iš tiesų pirmosios karalystės susiformavimo buvo pasiekta su kryževių pagalba 1251 m., tačiau pagoniškas militarizmas ir Kijevo Rusios, patyrusios mongolų antpuolį, žlugimas sutrukdė kurtis Lietuvai kaip etninei valstybei. Daug rusų, ieškodami pagalbos prieš totorių ir lenkų antpuolius, noriai priimdavo lietuvių pagalbą (administraciją, viršenybę). Šitaip XIV a. Lietuva tapo didžiausia ir, nors dėl to galima ginčytis, daugiakultūriškiausia Europos valstybe. Visgi ateitį nulėmė religija²³. 1387 m. pasirinkdamas Romos katalikybę Jogaila atstūmė kai kuriuos savo valdinius stačiatikius; galiausiai jo įpėdiniai prarado didžiąją dalį žemių Rusijoje, o kai kurie bajorai pasidavė lenkų kalbos ir kultūros traukai. Nesėkmė derinant Rytų ir Vakarų tradicijas ir kartu siekiant išlaikyti tautinę tapatybę atsiliepią ir šiuolaikinėms lietuvių pažiūroms: kam nors neatsargiai paminėjus lenkų ir žydų *Wilna*, tuoj primenamas tikrasis šio miesto vardas Vilnius; užsiminus apie rusų įtaką, atsakoma, kad lietuviai – ne slavai²⁴.

Galima klausti, kokiam tikslui tarnauja karinės

praecities garbinimas kartu save suvokiant kaip amžiną auką, tačiau reikėtų pažvelgti, kokius vardus XX a. lietuviai duoda savo vaikams: ne katalikų šventųjų, ne komunistinių herojų, bet mitologinius ir istorinius iš pagoniškosios praecities. Neišblėsusi atmintyje praecitis išlaikė tautą gyvą per polonizacijos ir rusifikacijos amžius. Vokiečių ordino riteriai vaizduoti kaip tautos priešais, kuriuos buvo galima saugiai kritikuoti ilgus metus, kol valdė lenkai ir rusai.

LIVONIEČIŲ LIKIMAS

Jeigu Livonijos tautos būtų susijungusios prieš kryževius pačioje pradžioje, kai jų karių kontingentai iš užsienio vis dar atvykdavo nereguliariai ir netrukus išvykdavo, kryževiai niekada nebūtų galėję įsitvirtinti Rygoje. Tačiau vietinės tautos buvo ir labai demokratiškos, ir labai trumparegės; jos nepasitikėjo talentingais ir ambicingais vadais, pasisakančiais už prevencinį karą, ir dar labiau negu savų bijojo kaimynų vadų. Lengviau buvo kuriam laikui leisti nešamiems istorijos srovei, nes atrodė, kad atėjūnai pasitrauks, arba galiausiai, sumažinus jų budrumą, bus galima stengtis juos išvyti. Taip įvykiai klostėsi iš pat pradžių.

Vienas ryškiausių vietinės Pabaltijo visuomenės bruožų buvo feodalinės sistemos trūkumas. Tai pasirodė besąs fatališkas trūkumas, nes kryževių mestas iššūkis reikalavo tvirto ir ilgalaikio vadovavimo, disponavimo resursais (ypač pinigais), kurių galima įgyti tik per mokesčius, ir galimybių išlaikyti įgulas strateginėse pilyse, nutolusiose nuo kaimų ir laukų.

²¹ Kryžiaus žygių atsiradimo šiame regione priežasčių reikia ieškoti Lenkijos ekspansinėje politikoje. Pastebėjęs, kad feodalinų pašauktinių kariuomenė gali prasimušti per Prūsijos sritis, tačiau negali jų išlaikyti, Lenkijos monarchas ėmė ieškoti riterių, norinčių visam laikui įsikurti užimtose teritorijose; kviesdamiesi kryževių ordinus ir steigdami naujus, jiedu su Prūsijos vyskupu tikėjosi išspręsti dvigubą problemą: atremti prūsų antpuolius prieš Lenkiją ir užkariauti šią žemę sau ir krikščionijai. Christiansen. *The Northern Crusades*. – P. 100–101; Riley-Smith J. *The Crusades. A Short History*. – New Haven and London: Yale, 1987. – P. 161–163; Forey A. *The Military Orders from the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries*. – Toronto and Buffalo: Toronto, 1992. – P. 32–37.

²² Skundus dėl apleisto religijos mokymo daugiau negu pralenkė kaltinimai, kad krikščionybė neteisingai buvo primesta neimlioms tautoms.

²³ Taip pat žr. *La cristianizzazione della Lituania* / Red. Paulius Rabikauskas. – Vatican: Libreria Editrice Vaticana, 1989; Bartlett R. *Op. cit.* – P. 312 apie Lietuvos atsaką į kryževių mestą iššūkį, kuriant centralizuotą valstybę ir kartu vėl iškeliant tradicinę pagonių religiją: „Jos dievai buvo seni, tačiau ginklai nauji“.

²⁴ Vadovėlių autoriams tai įspūdžio nedaro. Pavyzdžiui, tekstą apie Amerikos vakarų civilizaciją su labai gera informacija apie Rytų ir Vidurio Europą žr.: Chodorow S. ir kt. *The Mainstream of Civilization*. – 1994. – P. 342.

Genčių vadai negalėjo įkalbėti klanų elito perleisti jiems valdžią, o stipresnės gentys nenorėjo pažadėti silpnesnėms, kad ateitis bus kažkas daugiau, negu sugrįžimas į *status quo*. Tai, kad lietuviai neketino dalytis valdžia su mažesnėmis šiaurės tautomis išryškėjo 1343 m. sukilus estams. Potencialūs sukilimo lyderiai Livonijoje kreipėsi į Lietuvos didįjį kunigaikštį, siūlydamiesi sukilti ir tapti jo valdiniais, jeigu jis pripažins juos kilmingaisiais. Atsakymas buvo šiurkštus: valstiečiai buvote, valstiečiai ir liksite. Po to įsakyta juos nukirsdinti²⁵.

Ką galėjo pasirinkti išlikę vietiniai vadai? Viena vertus, kai kryžininkai pademonstravo netikėtą šaunumą lauko kautynėse ir pilių apgultyse, *seniores* nebematė būdų išvengti pralaimėjimo; pasirinkusieji krikščionių riterių ar ministerialų tarnybą, padidino savo garbę ir turtus, o likusieji visą gyvenimą galėjo veikti kaip genties vadai ir užleisti savo vietą paveldėtojams. Kronikose ir dokumentuose gausu vietinių vadų vardų, aprašomas svarbus jų vaidmuo priimant politinius ir karinius sprendimus, vaizduojami jų žygdarbiai kovos lauke.

Nors šaltinių, kalbančių apie vietinius kilminguosius, deja, labai maža, kai kas yra žinoma. Pirmiausia šie žmonės niekada nebuvo tikri kilmingieji. Vyskupai stengėsi juos padaryti tarnybiniais kilmingaisiais, tačiau vietiniai vadai, skirtingai nuo feodalinių riterių, negaudavo pajamų nei iš dvarų, nei iš mokesčių, kad galėtų apsiginkluoti kaip sunkieji kavaleristai, ir neturėjo ministerialų tarnybos patirties. Vyskupams buvo lengviau atsivežti iš Vokietijos neturtingų vokiečių ministerialų ir suteikti jiems feoda-

kaip atlyginimą²⁶. Antra, nuostoliai mūšiuose būdavo siaubingi. Kaupo mirtis pašalino vienintelį lyvį, atrodo, įkūnijusį perėjimą prie visiškos lygybės su vokiečiais. Kai kurios iškilių vadų našlės, ypač Estijoje, tekėjo už naujai atvykusių vokiečių riterių.

Viduramžių Vokietijoje tuokiantis rasė arba etninė kilmė niekada nebuvo problema, ir net religijos skirtingumas retai pastodavo kelią. Svarbiausia buvo klasė. Kadangi kryžiaus žygių epochos ministerialai buvo maždaug lygūs *seniores*, vokiečių požiūriu tokios tarpusavio vedybos nekėlė problemų. Iš tiesų, atsižvelgiant į riterių skurdą (dėl kurio nebuvo galima parsivežti žmonių iš gimtinės) ir jų pretenzijas į žemę, tokias vedybas galima spėti buvus įprastas ir danų valdomoje Estijos dalyje, Tartu bei Saremos–Viko krašte iki to laikotarpio, kai rašytiniai šaltiniai tampa gausūs. Kaip priešingybę galima paminėti, kad iki gana vėlyvo laikotarpio palyginti nedaug vokiečių kilmingųjų apsigyveno kraštuose, kur dabar yra Latvija, o įsikūrusieji, atrodo, buvo turtingesni už Estijos riterius. Nors kai kurie šių riterių galėjo sau leisti atsivežti žmonas iš Vokietijos, keletas (įskaitant Rygos vyskupo brolių) vedė vietines moteris. Tai buvo ne partijos iš meilės kaip ir gimtinėje; šios vedybos reišė šaltakraujišką giminių sąjungą, naudingą visoms pusėms²⁷.

Su atėjūnais susigyvenę vietiniai kilmingieji nesusidūrė su asimiliacijai trukdančiais grėsmingais barjeriais, kaip manė XIX a. istorikai. Mažiausiai vienas tapo Vokiečių ordino riteriu, kiti buvo priimti į vokiškai kalbančių kilmingųjų gretas²⁸. Kaip rodo tuometinis Lenkijos elgesys su vokiečiais, įtam-

seniores statusas, turėjo mažai galimybių įgyti tų įgūdžių, kurių vokiečiai gaudavo beveik be pastangų iš savo tėvų ir vyriškos lyties giminaičių; jų pajamos buvo pernelyg mažos, kad galėtų įsigyti žirgą ir šarvus bei treniruotis riterių kovose.

²⁵ Barlett R. *Op. cit.* – P. 55–56, 197 aptaria santuokas tarp atėjūnų ir ankstesnio elito atstovų kai kuriuose pasienio regionuose; Muldoon J. *Popes, Lawyers, and Infidels. The Church and the Non-Christian World, 1250–1550.* – Philadelphia: Pennsylvania, 1979. – P. 159–160 pateikia pastabą apie šiuolaikinių rasizmo idėjų irrelevantškumą aiškinant Viduramžių pasaulį; be to, dėl vokiečių ir kilmingųjų lyvių susigiminių per vedybas žr. Lieven A. *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence.* – New Haven and London: Yale, 1993.

²⁶ *Ritterbrüder im livländischen Zweig des Deutschen Ordens.* – Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 1993. – S. 744; galima būtų at-

²⁵ Hermanni de Warteberge. *Chronicon Livoniae // Scriptores Rerum Prussicarum* (Leipzig: Hirzel, 1861–1874. – 6 t.), II, 72; Rebane P. *The Jūriöö Mäss (St. George's Night Rebellion) of 1343 // Baltic History.* – P. 40.

²⁶ Kilmingieji žemvaldžiai turėjo pakankamai turto arba pajamų, kad galėtų išsilaikyti. Tarnaujantys kilmingieji užsidirbdavo valdydami ir būdami pasirusę kovoti už savo pono reikalą; *vaitas* (advokatas) ėjo teisėjo pareigas civilinėse ir kriminalinėse bylose, prižiūrėjo kaimų seniūnus, rinko mokesčius ir pinigus už nuomą, rūpinosi pašauktinių kariniu parengimu ir kovojo sunkiosios kavalerijos gretose. Vokietijoje šias pareigas tradiciškai vykdavo ne tikri kilmingieji, bet ministerialai. XIII a. ši riterių klasė, kilusi iš valstiečių ir vidurinėsios klasės, savo rangą artėjo prie viduriniojo kilmingųjų sluoksnio. Netgi tie latviai ir estai, kurių šeimoms buvo suteiktas

pa tarp etninių grupių netrukdė imigracijai ar mišrioms vedyboms. Viduramžių nacionalizmo negalima visiškai sulyginti su šiuolaikiniu jo atitikmeniu. Be to, labai svarbu atminti, kad naujieji valdovai nebandė daryti radikalių pokyčių vietinėje visuomenėje: ūkininkai nebuvo suvaryti į dvarus, dvilaukė sistema išliko vyraujanti, atėjūnai negalėjo surinkti arba parengti reikiamo kunigų skaičiaus, kad galėtų įgyvendinti gilesnius, o ne tik paviršutiniškus pakeitimus religiniame gyvenime.

Vokiečių ordino valdomose žemėse *seniores* išlaikė tradicinį vaidmenį tokiu mastu, kad dvasininkai kaltindavo riterius, jog šie nesistengiantys christianizuoti tautų, esančių jų valdžioje²⁹. Archeologai, spręsdami iš santykio vakarietiško artefaktų, randamų kaimuose aplink pilis, stygiaus, mano, kad vietinė kultūra izoliuotose gyvenvietėse, ko gero, išliko keletą amžių visai nepaliesta Vakarų įtakos. Kita vertus, manoma, kad gyvenimo kokybė galėjo pastebimai smukti: mirusieji buvo laidojami su mažiau prabangos reikmenų, šiukšlių krūvose randama daugiau laukinių žvėrių kaulų, o tai leidžia spėti, kad žmonės savo menką maistą turėjo papildyti medžioklės laimikiu. Krikščionių valdžia atnešė kaimams ilgalaikę taiką, ir jie, būdami saugūs nuo karo meto plėšimų, turėjo klestėti; todėl galima daryti išvadą, kad gyvenimo nuosmukis kilo dėl mokesčių³⁰. Vis dėlto mūsų žinios apie šią epochą

kreipti dėmesį į provokuojantį Barlett R. *Op. cit.* – P. 297 teiginį: „Skirtingos krikščionių politikos pagonybės ir islamo atžvilgiu (pirmosios sunaikinimas, pastarojo toleravimas) paradoksalus rezultatas buvo tai, kad vietiniai Viduržemio pakrančių gyventojai daug aiškiau išsiskyrė kaip valdiniai ir kolonijos čiabuviai, negu daugelis jų likimo brolių šiaurėje ir rytuose. Pagoniškoje Rytų Europoje buvo tik griežto pasirinkimo galimybė – arba pasipriešinimas, arba atsivertimas, ir daugelis sumanių dinastijų bei elitų pasirinko pastarąjį kelią“.

²⁹ Kaltinimai, pareikšti Vokiečių ordinui apklausose, kurioms pirmininkaudavo popiežiaus legatai, tyčia likdavo neatskaityti: didieji magistras išmoko nediskutuoti dėl savo veiksmų, bet mesti iššūkį tyrimo pagrįstumui. Todėl apklausose pateikiama tik vienos pusės versija su neteisingais arba klaidinančiais teiginiais, kuriuos ištisos kartos nacionalistinių arba antikatalikiškų istorikų laikė teisingais ir tiksliais įvykių atpasakojimais.

³⁰ Mūgurevičs E. *Wechselbeziehungen der Deutschen und Ostbaltischen Kulturen im Lettland des 13. bis 16. Jahrhunderts* // *Lübcker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte*. – 1986. – Bd. 12. – S. 229–239 ir *The Culture of Inhabitants of Medieval*

toli gražu nėra patenkinamos. Miestai suklestėjo iš dalies kaimų sąskaita. Reikia daugiau patyrinti archeologiją, klimato pokyčius, žemės ūkį, prekybos tendencijas, ligas, kad būtų galima nustatyti, koks išnaudojimo lygis buvo Pabaltijyje, palyginti su Šventąją Romos imperija arba Skandinavija.

Nepaisant dažnų teiginių, kad vergovė ir baudžiamoji buvo tiesioginis užkariavimų rezultatas, vergovė Pabaltijyje nebuvo gyvybinga institucija³¹ ir baudžiamoji netapo įprasta iki XVI a. pradžios³². Tačiau nuo pat pradžių kai kurios gentys turėjo mokėti dvigubą duoklę kaip bausmę už sukilimą; vėliau daugelis žmonių, veikiausiai praradusių savo teises dėl nusikaltimų arba nesumokėję mokesčių bei skolų, ir nemažai karo belaisvių buvo įkurdinama dvaruose baudžiauninkais³³. Vokiečių ordino riteriai matė, kad baudžiauninkai – prasti kareiviai, tačiau neturėjo kito pasirinkimo, kaip tik naudoti vietinių gyventojų šauktinius būrius savo kariuomenėje, todėl laisvų ūkininkų ir karių klasės išnaudojimui buvo nubrėžtos ribos. Tai buvo ypač svarbu, kadangi Ordino magistras nebūtų galėję atremti rusų arba lietuvių kariuomenių, nuolatos rūpindamiesi pašauktinių dalinių ištikimybe; be entuziastingos vietinės kilmės riterių paramos žvalgyboje ir ieškant pašaro jie nebūtų galėję nė efektyviai vykdyti puolamųjų operacijų. Galima tik stebėtis, kad šiuolaikiniai kritikai, besipiktinantys, kad kryžiečiai kišosi į vietinius

Settlements in Latvia in Livonian Period (the End of the 12th – the [first] half of the 16th Century // *Fasciculi Archeologiae Historicae*. – 1987. – Vol. 2. – P. 57–70.

³¹ Vienas sudėtingesnių klausimų istorikams yra nustatyti, kas atsitiko karo belaisviams. Mes manome, kad dauguma buvo parduoti į vergiją, tačiau dokumentuose užuominos apie vergų prekybą yra retesnės, negu galima tikėtis. Žr. Górecky P. *Economy, Society, and Lordship in Medieval Poland, 1100–1250*. – New York and London: Holmes and Meier, 1992. – P. 59–60.

³² Kahk and Tarvel. *An Economic History of the Baltic Countries*. – P. 38–39.

³³ Ekdahl S. *The treatment of Prisoners of War During the Fighting between the Teutonic Order and Lithuania* // *The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick* / Red. Malcolm Barber. – Cambridge: Variorum, 1994. – P. 263–269; Barlett R. *Op. cit.* – P. 298–300 aptaria kokias problemas valstiečių gyvenimui sukėlė naujų žmonių imigracija, religiniai karai ir naujų žemių atradimas. Ne viskas buvo nuosmukis, tačiau ne viskas buvo ir progresyvu.

papročius ir senovės religijas, nepastebi, kad Viduramžių kritikai dažnai kaltindavo Vokiečių ordino riterius, kad šie per mažai stengęsi keisti tradicinį gyvenimą ir mąstyseną; populiarioji šiuolaikinė kritika linkusi kartoti senus kaltinimus³⁴. Galbūt tai rodo dar vieną atotrūkį tarp mokslo ir visuomenės supratimo; kita vertus, tai gali būti paprasčiausias priešinimasis nemaloniems faktams, prieštaraujantiems dabar madingiems stereotipams³⁵.

Nemaloni tiesa yra ta, kad valstiečiai visur buvo prispausti, žiaurumas visur peržengė lingvistines ir etnines ribas. Atrodo, kad vokiečių spauda estams, lyviams, latgaliams ir kuršiams, amžininkų akimis žiūrint, nebuvo ypatingai sunki³⁶. Priešingas požiūris buvo būdingas politiniams priešams, kurių savanaudiški motyvai visiems aiškiai matomi, ir pranciškonams, kurių polinkis į ereziją ir oponavimas oficialios Bažnyčios tradicijai jau tuo metu darė jų liudijimus abejotinus³⁷. Be abejo, pasitaikydavo didelių neteisybų, ir iš tiesų galima paminėti daug specifinių piktadarybių pavyzdžių tik dėl to, kad to meto krikščionių visuomenę piktino įvykdyti ar nuspėjami nusikaltimai, kad buvo prigijusios nuoskaudų atlyginimo priemonės: amžininkai pranešindavo apie piktadarybes, tikėdamiesi, kad jos bus

atitaisytos. Kita vertus, naujoji imigrantų ir neofitų visuomenė buvo sudėtingesnė, negu paprastai manoma, ir, atrodo, funkcionavo geriau, negu būtų galima tikėtis³⁸.

UŽKARIAUTOJAI

Užkariautojai neperkėlė savo tėvynės papročių ir įpročių, jų nepakeitė. Iš pat pradžių jie turėjo mokytis naujų kalbų, kurios juos suartino su naujosios tėvynės kultūromis. Sveikas protas ir kasdienė patirtis prieštarauja mitui, esą atėjūnai atsisakydavę išmokti tą minimumą, kurio reikia bendravimui; be to, Pabaltijo atveju tam prieštarauja istoriniai duomenys³⁹. Imigrantai dažnai atsisakydavo tėvynės parapiškumo ir perimdavo naujus papročius, atspindinčius paneuropinę kilmingųjų kultūrą. Visoje Europos periferijoje pastebimi panašūs vardai, bendri pinigai, universalus privilegijų rašymo būdas, panašūs švietimo metodai ir tikslai, lengvai visur prisitaikanti riterija, pirklių klasė ir dvasininkija. Barlettas tai vadina „Europos europeizacija“. Trumpai sakant, įvairovė atvėrė kelią universalizmui ir vienodumui⁴⁰. Ilgainiui tai kiekvienam išėjo

³⁴ Apie Viduramžių kritikų žr. Nicholson H. *Templars, Hospitallars and Teutonic Knights. Images of the Military Orders, 1128–1291*. – Leicester: St. Martin, 1993. – P. 68–79. Deja, knygoje tiek kalbama apie Šventąją Žemę, kad liko praleista pagrindinė Vokiečių ordino riterių kritika, prasidėjusi 1296 m. ir neatsilgusi daugiau kaip du amžius. Taip pat žr. Forey A. *The Military Orders from the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries*. – Toronto: University of Toronto, 1992. – P. 211–213, kur pastebima, kad „iš tiesų kritikai dažnai buvo blogai informuoti arba menkai supratę situaciją Ordine“.

³⁵ Skeptiškumas – gera savybė. Dauguma mokslinių straipsnių, ko gero, atsiranda dėl to, kad mokslininkas, skaitydamas teiginį, nesutampantį su jo paties darbu su šaltiniais patirtimi, pradeda labiau gilintis į problemą. Tačiau moksle gausu paseusių įsitikinimų ir interpretacijų, kurios visos tenkino tam tikro meto supratimą. Mūsų epochoje mokslininkai mąsto apie mūsų laikus, o tai lemia, kad mes daugiau žinome apie nacionalizmą, nacizmą ir stalinizmą, negu apie Viduramžius.

³⁶ Plg. valstiečių sukilimus, pogromus, kuriuos aprašė Cohn N. *The Pursuit of the Millennium*. – New York: Harper, 1961. – P. 87–98; iki XV a. toks požiūris pasikeitė. Žr. Muldoon. *Popes, Lawyers, and Infidels*. – P. 107–119.

³⁷ Urban W. *Roger Bacon and the Teutonic Knights* // *Journal of*

Baltic Studies. – 1988. – Vol. 19/4. – P. 331–338 ir *The Teutonic Order at the Council of Constance* // *Estudios de Historia de la Iglesia y de las Instituciones Eclesiasticas en Europa*. – Barcelona, 1989. – T. XIV. – P. 3043–3063.

³⁸ Backus O. *The Impact of the Baltic and Finnic Peoples upon Russian History* // *Baltic History*. – P. 4 tokio požiūrio aspektus vadina „snobizmu“; Burleigh M. *The German Knights, Making of a Modern Myth* // *History Today*. – 1985. – Vol. 35. – P. 24–29; Johnson. *The German Crusade on the Baltic* // *A History of the Crusades*. – Vol. III. – P. 546–549; Urban W. *Der Deutsche Orden in amerikanischen Schulbüchern* // *Beiträge zur Geschichte des Deutschen Ordens* / Red. Udo Arnold. – Marburg: Elwert, 1986. – P. 111–22, ir *Baltic Chivalry* // *The Historian*. – Spring, 1994. – 56/3. – P. 519–530; Butrimas A. *Die Darstellung der deutsch-litauischen Beziehungen in litauischen Geschichtslehrbüchern* // *Nordost-Archiv*. – Neue Folge. – 1993. – 2/2. – S. 415–440, ypač 439–440.

³⁹ Kirby D. *Northern Europe in the Early Modern Period. The Baltic World 1492–1772*. – London and New York: Longman, 1990. – P. 25–26; taip pat Barlett R. *Op. cit.* – P. 199–202, pateikia tolesnę diskusiją apie pastangas pasiekti kalbinį vieningumą, kur tik įmanoma.

⁴⁰ Barlett R. *Op. cit.* – P. 269–291, 300, 311.

į naudą, tik ne visiems vienodai: dominavusieji Pabaltijo kraštuose, atrodo, turėjo daugiau galimybių adaptuotis ir mažiau išgyveno netektį, prisitaikydami prie ateities gerovės reikalavimų. Nugalėtojų palikuonys ėmė tikėti, kad pergalė jiems suteikė teisę engti tuos, kuriuos nugalėjo jų protėviai⁴¹.

Riterių, dvasininkų ir pirklių konsorciumas, nuo pat XI a. atsakingas už išorinę Europos ekspansiją, sukūrė užkariavimo, kolonizavimo ir christianizavimo techniką bei modelius, padariusius Europos ekspansiją po 1492 m. įmanomą⁴². Šis konsorciumas Latviją ir Estiją įtraukė į Europą ir prisidėjo prie Lietuvos suvakarietinio. Tai ne visada buvo laimėjimas, bet ne visada ir pralaimėjimas. Net žiūrint iš netolimos perspektyvos buvo vietinių, save laikusių laimėtojų, o pažvelgus iš toliau matyti, kad nedaugeliui baltų labiau patiktų, kad jų kultūra būtų buvusi rusifikuota⁴³.

Baltus ir kitas mažas tautas amžiais lydėjęs klausimas buvo ne kaip nepasidaryti aukomis, o kaip išpešti naudos iš nepalankios situacijos. Tai kelia daugiau klausimų, negu čia būtų galima atsakyti, pavyzdžiui, dėl prisitaikymo ir asimiliacijos kainos: ar verta paaukoti kalbą ir kultūrą, atsisakyti įprasto gyvenimo būdo, palikti ūkį ir šeimą dėl nepatikimos ateities mieste? Ar tie, kurie išlošia iš *status quo*, būdami labiausiai gerbiami net prispaustos žemdirbių bendruomenės nariais, gaus daugiau, negu praranda besikeičiant gyvenimui? Ar vyraujanti grupė įsileis prispaustų tautų žmones į savo gretas? Tokie filosofiniai klausimai daugumai pasaulio gyventojų tebėra labai svarbūs. Tačiau tai ne tas pat, kaip naudotis atsiminimais apie praeities priespaudą

siekiant politinio pranašumo. Savęs išivaizdavimas istorijos auka nėra beaistris požiūris į praeitį. Taip dabarties praeitimi nepaaiškinsi (tartum XIII a. blogybės daug paaiškintų apie XX a. pabaigą). Tai politinis teiginys, atitraukiantis nuo dabarties.

SANTRAUKA

Pabaltijo kryžiaus žygių pirmas tikslas buvo apsaugoti misionierius ir pirklius, antras – apsaugoti krikščionis neofitus. Šie tikslai beveik pasiekti iki 1230 m. ir visiškai įgyvendinti iki 1300 m. Nors gentys, dominavusios iki atvykstant kryževiams, nebuvo patenkintos užsienio valdovų valdinių statusu, gentims, buvusioms tradicinėmis anų aukomis, tai išėjo į naudą. Trečias tikslas – išnaikinti gyvenseną, amžininkų krikščionių akimis laikytą primityvia ir barbariška: piratavimą, poligamiją, kūdikių marinimą, žmonių aukas, stabų ir mirusiųjų vėlių garbinimą. Šis tikslas taip pat buvo pasiektas bent jau viešajame gyvenime. Egzistavo ar ne kai kurie iš čia paminėtų dalykų už propagandistų vaizduotės ribų, teisingai ar neteisingai vakariečiai suprato ritualus, – visa tai XIII a. vyrams ir moterims buvo ne taip svarbu, kaip poreikis atvesti visas tautas į Bažnyčią, į krikščionijos kultūrą, ten, kur nemirtingos sielos patiria išganyimo malonę, teikiamą visiems tikintiesiems ir tikrojo tikėjimo gynėjams⁴⁴.

Galiausiai matyti, kad Pabaltijo kryžiaus žygių aukos buvo kur kas gausesnės ir įvairesnės, negu mes išivaizdavome; tai piratai, pakelių plėšikai, vergų gaudytojai ir galvijų vagys; pagonių žyniai, kurių

⁴¹ Barlett R. *Op. cit.* – P. 312–313 apie kultūrinį homogenizavimą; P. 326–342 apie rasinių jausmų ir rasizmo augimą; Kirby D. *Op. cit.* – P. 26–41. Kirby išplečia analizę, apimdamas visus Baltijos jūros kraštus ir parodydamas, kad žiauri socialinė sistema visur daugiau ar mažiau buvo tokia pat.

⁴² Barlett R. *Op. cit.* – P. 313–314; taip pat žr. Ross Lewis A. *Nomads and Crusaders, A. D. 1000–1368.* – Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1988, kur manoma, kad Europos iškilimą į pirmą vietą lėmė tiek kitų didžiųjų civilizacijų nesėkmės, tiek jos pačios pasiekimai; atsitraukus mongolams, didžiosios civilizacijos, susitelkusios ties žinomų praeities modelių atkūrimu, prarado ateities potencialą.

⁴³ Jie turėjo tokią progą daug kartų, du kartus šiame amžiuje,

anksčiau – valdant Petru Didžiajam ir Jonui Rūsčiam, ir kiekvieną kartą ją atmesdavo. Negalima buvo išlikti nepaliesiems išorės spaudimui ir įtakos. Bent jau jokia vietinė Rytų ir Vidurio Europos tauta nesugebėjo to padaryti.

⁴⁴ Christiansenas komentuoja (*Op. cit.* – P. 250): „Pavaizduoti šiuos karus kaip klaidingus – kaip paslėptų ar sąmoningų interesų apraiškas – arba paprasčiausiai kaip klaidingai pavadintus įvykius būtų pernelyg lengva. Tokio tipo argumentavimas klaidina. Taip vengiama neišvengiamo klausimo: kodėl žmonės, visada norėję kariauti dėl naudos, šlovės, keršto ar vien dėl smagaus laiko praleidimo, vis dėlto be jokio šydo ar preteksto tam tikrus karus laikydavo karais už Dievo garbę ir žmonių atpirkimą“.

monopoliui iškilo grėsmė, tikri tikintieji, veikę dėl savo genties ir kultūros ateities; konkuruojantys imperialistai ir ambicingos dinastijos; tautos, kurios siekė išlaikyti trapią nepriklausomybę, naudodamasi pagalba iš išorės prieš bet kurį priešą, tuo momentu atrodžiusį pavojingiausią; prispaustos tautos, kryžieiviuose mačiusios galimybę išlieti kerštą savo seniems priešams bei įgyti turta ir statusą; pagaliau tie, kurie tiesiog pakliuvo po radikalių pokyčių ratais, keičiantis valdžiai Pabaltijyje.

Aukų atsiradimas istorijoje turi realų pagrindą. Buvo ir laimėtojų, ir pralaimėtojų, ir net laimėtojai patirdavo nuostolių. Vaizdavimasis auka kaip moderni politinė strategija taip pat reali. Tai visokios

demagogijos pamatas; kai kurios grupės susilaukė tokios sėkmės, skelbiamos savo kančias, kad kitos grupės pajuto pareigą neatsilikti nuo jų. Toks lyginamasis vaizdavimasis aukomis nėra sveikas. Jis daro neigiamą įtaką asmeninėms ir grupinėms pažiūroms, kelia grėsmę, kad atgims kai kurie palaidoti ir užmiršti nacionalizmo ir rasizmo aspektai, bukina visuomenės jautrumą neseniai patirtoms ir galimoms atitaisyti neteisybėms. Niekas nenori pamiršti praeities, tačiau taip pat nereikia norėti jos atgaivinti. Norint išsiveržti iš aukos statuso, reikia pakilti virš jo, o ne juo dangstyti. Kelias pirmyn veda pirmyn, o ne atgal.

DAR KARTĄ APIE TEOFORINĮ VARDĄ CHAURIRARI

Iš senojo lietuvių mitologinio onomastikono

VLADIMIR TOPOROV

verta prielinksnių diferenciacija – *za piecem* apie *Chaurirari* ir *Bubilos*, *przed piecem* apie *Sotwaros*, plg. dar *ofiarę do pieca w ogień miotali* apie *Seimi Dewos*.) Šis liudijimas apie ypatingą ritualą, susijusį su čia nagrinėjama dievybe, vadinasi, ir specifine jo kulto forma, labai svarbus, nes suteikia praktiškai svarbiausią prasminę informaciją ir pašalina bet kokius įtarimus dėl šios dievybės „pramanytumo“, o tuo anais laikais ir vėliau neretai mėgdavo užsiimti vadinamoji „kabinetinė“ mitologija.

Kol kas vardas *Chaurirari* nepaaiškintas nei fonetiškai, nei darybiškai, nei etimologiškai – bent jau patenkinamai ar net panašiai į tiesą. V. Mannhardtas spėdamas jį kildino iš formos *Karorius*, ‚Krieger‘ (lie. *kāras* ir priesaga *-orius*), žodžio, kurio nėra lietuvių kalboje; A. Brückneris siūlė sieti vardą *Chaurirari* arba su lie. *karionis*, arba su lie. *kareivis* ta pačia reikšme ‚karys-kovotojas‘. Kiek labiau pagrįstas semantiškai buvo K. A. Berkholzo aiškinimas – iš *karo* ir *arklių* (diėvas) ‚des Krieges und der Rosse (Gott)‘. Vis dėlto šie aiškinimai iki šiol pripažįstami esą nepatenkinami: „iškraipyto vardo *Chaurirari* dar niekam kol kas nepavyko išskaityti“ (Greimas 1990, 418); „Vardo *Chaurirari* prasmė iki šiol nenustatyta“ (Vėlius 1995, 500). Kažkodėl niekas iš tyrinėtojų nesuabejojo tokia vardo forma ir nepareiškę, kad tai, be abejonės, ne tik iškraipyta forma, bet ir prieštaraujanti pačiam lietuvių žodžio tipui ir kad būtinai ieškoti, kur ir kaip pasireiškia šis „kalbinis“ iškraipymas.

Atrodo, kad tie tyrinėtojai, kurie siūlė tam tikrus pozityvius šio teoforinio vardo mįslės sprendimus,

Mikhailov), kuri šiuo metu rengiama spaudai „Aidų“ leidykloje. Tekstą iš rankraščio rusų k. vertė *Erdvilas Jakulis*.

Baltų mitologinių personažų vardyno lingvistinių tyrimų galimybės dar toli gražu neišnaudotos. Daugeliu atvejų vien jie padeda ne tik iššifruoti vardo formą ir prasmę (tai yra išspręsti pačią tekstologinę užduotį), bet ir papildyti tos kalbos leksemų sąrašą. „Neskaidrių“ teoforinių vardų iššifravimas nušviečia ir pagonybės tikėjimo, poetinio apeigiškumo, dvasinės kultūros detales. Iš turimų tokių vardų kolekcijos čia siūlomas tik vienas, susijęs su lietuvių dievybės *Chaurirari* vardu, minimu „antriniame“ ir „išoriniame“ šaltinyje M. Strijkovskio „Kronikoje“ (*Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi kijowskiej...*, 1582).

Šį vardą pirmą kartą mini būtent Strijkovskis, ir, tiksliai kalbant, jis yra *ἄπαξ λεγόμενον*, nes vėlesni paminėjimai (Poška – *Šauriraris / Šaurirar*, Stanevičius) savarankiškos reikšmės neturi: jie, be abejonės, išvesti iš pirminio šaltinio, be to, klaidingai perskaityto. Šio vardo turėtojas apibrėžiamas kaip žirgų (arklių) dievas, kuriam aukotos *s k i r t i n g ū* spalvų augios vištos ir tvirti gaidžiai, idant ir arkliai *v e i s t ū s i* tokie pat; ir meldžiant taikos, kai iškil-davo prieš pavojus, būdavo sėdima ant balnų užkrosnyje, meldžiamasi ir *a u k o j a m a*. [*Chaurirari, koński bóg; temu pietuchy rosle, cerstwe, różnej farby ofiarowali, aby się też konie takie mnożyły, a kiedy go o pokój prosili od ich neprzyjaciół (bo go też mieli za boga wojny), jak Grekowie i Rzymianie Marsa, tedy za piecem na siodłach siedząc ofiary i modły mu czynili.* – Strijkowski M. T. 1, 145.] (Reikia priminti, kad kastruoti gaidžiai ir vištos buvo aukojami ir didesnei daliai kitų dievų iš Strijkovskio sąrašo; taip pat dėmesio

VLADIMIR TOPOROV (apie jį žr. Naujasis Židinys-Aidai. – 1998. – Nr. 11/12. – P. 453–454) šį straipsnį specialiai parašė rinkinei „Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai“ (sudarytojas Nikolai

tapo dvigubos klaidos aukomis. Pirma, jie rėmėsi neabejotinai klaidinga forma, nesistengdami siūlyti savo konjektūros. Antra, atrodo, jog visi, mėginę paaiškinti šį vardą, tapo Strijkovskio pastabos, kad *Chaurirari* laikytas ir *k a r o d i e v u* (be to, kad jis buvo arklių dievas), aukomis ir būtent šią reikšmę pripažino pagrindine, gretindami lietuvių dievybę su romėnų Marsu ir graikų Arėju, atitinkamai remdamiesi elementu *kar-*, suponuojančiu karo, kario idėją.

Visai neatmetant šio dievo „karinių ir kariškų“ asociacijų ir visai tikėtinų funkcijų (beje, galbūt ant-rinių), vis dėlto verta priminti – ir tuo įtikina karo dievybių, dievo-kario genezės tipologija, – kad *Chaurirari* pirmiausia *ž i r g ū d i e v a s* ir kad, pradėjus kalbėti apie tokio tipo dievo funkcijų kilmę, aiškinant šio dievo vardą reikia remtis būtent jo „žirgiškumu“. Natūraliausia, padarius tokią prielaidą, ši tikrai iškraipytą vardą (klaidingai du kartus pakartotas skiemuo – viena tipiškiausių rašančiojo klaidų) kildinti iš **Kaur(a)-aris* (arba *-arys*), kur *p i r m a s* dvikamienio vardo narys suponuoja lie. *káuras*, pelėšiai' (: *káurėti*) spalviniu aspektu – širmas, bėras su šviesiomis dėmėmis (paralelinis atsarginis

Verpstés fragmentas. 1847. Medis. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

variantas – *kaūras* ‚plaukai‘, iš čia – gauruotumas, karčiuotumas), taip pat ir prasl. **kur-* (: **kuriti*) refleksus, suponuojančius apdūmavimo, aprūkimo, apdulkėjimo, bet ir gedimo, puvimo (plg. lie. *kaūras* ‚pelėšiai‘) idėją, ir – indoeuropietiška lygmenyje – *u g n i e s* idėją, plg. s. isl. *hyrr* ‚ugnis‘, arm. *krak* (<**kurak*) ‚ugnis‘, got. *háuri* ‚anglis‘, o a n t r a s narys – a r b a rekonstruojamą lie. **arys* ‚arklys‘ (t. y. ariantis, purenantis, plg. *árta*, la. *ar̥t*, prasl. **ora-ti* ir pan.), plg. lie. *ar-kl-ỹs*, a r b a – tai mažiau tikėtina – pasiskolintą slavizmą, kilusį iš prasl. **orъ*: s. sl. *opъ*, ru. *opъ*, ček. *oř*, s. lenk. *orz* ir pan., plg. dar s. i. *ar-van-*, *ar-vant-* kaip e i k l a u s lenktynių žirgo apibūdinimą (beje, pastarojo apibūdinimo ryšiui su baltų slavų faktais reikia specialesnio paaiškavimo). Apie formas be priesagos *-kl-* liudija ir latviški artojo apibūdinimai *arājs*, *arējs* greta *ařks* ‚arklas‘.

Tačiau ir geismo-geidulingumo, ir atitinkamai v a i s i n g u m o , daugvaisystės idėja, pradžioje savo vyrišku variantu, taip pat slypi žodyje, einančiame nagrinėjamojo dūrinio antruoju nariu, plg. bažn. sl. *кону оревиту* (: *рюти: рюень: роуень*), ir tai siejasi su Strijkovskio nuoroda, kad arklių dievui (tiksliau, matyt, *ž i r g ū* dievui) melstasi, norint p a d i d i n t i jų skaičių, t. y. vaisingumą. Tiesa, matyt, negalima atmesti ir to, kad be daugvaisystės besimeldžiantieji ritualo dalyviai dar siekė ir žirgų bandos įvairiaspalviškumo. Bent jau tai patvirtintų Strijkovskio pranešimas, kad žirgų dievui aukojami į v a i r i a s p a l v i a i gaidžiai, tikintis, kad tokie gims ir kumeliukai, bei kitos šio pobūdžio paralelės. Tarp jų ir mitologizuotas rusų pasakų žirgo paveikslas – *Сивка-бурка вещей каурка* (*вещая каурка*¹). Nepaisant to, kad ru. *каурка* – sartoko plauko arklys (plg.: *у с а в р а с к и грива и хвост черные, а у каурки всё одинаковое, сжелта*² – СРНГ 13, 1977, 138), šis žodis, kaip ir *к а ў р ы ũ*, galbūt ir *к а ў р и т ь с я* ‚raukytis‘, ‚pykti‘, ‚būti baikščiam, varžytis‘, ‚spyriotis‘ (plg. Ivanuškos kvailelio, Švyjuodbėrio išmintingojo *kaurkos* savininko, užsispyri-

¹ „Švyjuodbėris išmintingasis *kaurka* (išmintingoji *kaurka*)“. (Čia ir toliau – *vert. past.*)

² „palvio karčiai ir uodega juodi, o *kaurka* visas vienodas, gelsvas“.

mo motyvą rusų pasakoje – Афанасьев А. Н. N 564), pasiskolintas iš tiurkų kalbų (išimtis gali būti tik *кауриться* ir *каурка*, *каура*, apie uždarą, drovų arba užsispyrusį žmogų) ir todėl nesusijęs su lie. *káuras*, rusų pasakos veikėjo gretinimas su šiuo lietuvišku žodžiu ir už jo slypinčiu rekonstruojamojo **Kaur(a)-aris* (-ys), sudievinto ypatingo plauko (šyvas, bėras su šviesiomis dėmėmis) žirgo paveikslu, kuris dėl mitologinės evoliucijos antropomorfizacijos link galėjo tapti žirgų dievu, per laiką netekęs jam būdingo, galbūt ankstesnio „žirgiškumo“ („arkliškumo“), yra ypač pamokomas [iš anksto reikia priminti dar vieną panašumą, susijusį su panašiomis, išoriškai homonimiškomis formomis – lie. *kaūras* „ilgas pagalys degutui maišyti verdant“ ir ru. dial. *каур* „medinis plaktukas žuviai pritrenkti“, kuris – gali būti – yra baltizmas; reikia priminti, kad *каурка*, *кауриться* užfiksuoti pirmiausia Orlovo ir Kursko dialektuose, ne tik kontaktavusiuose su lietuvių kalba, bet ir paplitusiuose areale, kur baltų etninio-kalbinio elemento buvimas senovėje nekelia abejonių, rečiau – Sibiro šnektose, turbūt persikėlėlių].

Rusų pasakos žirgo Šyvio-juodbėrio išmintingojo *kaurkos* paveikslu ir **Kaur(a)-aris* panašumas (stebuklinis-pasakiškas / mitopoetinis, sakralinis; žymėtų savybių ir ypatybių žirgas; toks pat plaukas, taip pat žymėtas) duoda pagrindo panaudoti rusų pasakos paveikslą kaip tobulesnį informacijos, kuri daugiau ar mažiau patikimai tiktų ir **Kaur(a)-ariui*, požiūriu. Reikia priminti, kad Šyvio-juodbėrio turėtojas Ivanuška kvailėlis buvo sūnus *burtininko*, padovanojusio jam nuostabų žirgą, kai sūnus atėjo naktį saugoti tėvo kapo. Žirgo aprašymas pasakoje labai būdingas:

После того старик свистнул-гаркнул богатырским посвистом, молодецким покриком: «Сивка-бурка, вещь аякаурка! Стань передо мной, как лист перед травой!» Конь бежит, земля дрожит,

³ „Po to senis sušvilpė-suriko karžygio švilpimu, naršolio riksmu: «Šyvi-juodbėri, išmintingas is kaurka! Stok prieš mane, kaip lapas prieš žolę!» Žirgas bėga, žemė dreba, iš ausų – dūmai stulpu, o iš šnervių liepsna plieskia; o kai atbėgo, tai ir stojo prieš senį

Verpstės fragmentas. 1858. Medis. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

из ушей дым столбом, а из ноздрей пламя пышет; и как прибежал, то и стал перед стариком как вкопанный. «Вот тебе конь, — сказал отец, — владей по смерть свою»; потом показал ему весь прибор: копье, палицу боевую и меч-кладенец, и как скоро пропели петухи — свалился в могилу.³

Toliau pasakoje pranešama, kad „vienas caras įsakė padaryti pakylą ir toje vietoje pastatyti dvylika vainikų bei skelbti šūkį: kas peršoks ant žirgo visus dvylika vainikų, tas gaus į žm on a s gražuolę caraitę“. Panašu, kad pasakos prototekste buvo kalbama apie ritualines žirgų varžybas, galbūt siejamas su tėvo-burtininko laidotuvėmis ir buvusias sudėtine šermenų dalimi. Varžybose turėjo dalyvauti „karaliai ir karalaičiai, carai ir caraičiai bei stiprūs, galingi karžygiai“, taip pat Ivanuškos kvailėlio broliai, norėjo išmėginti laimę ir pats Ivanuška, bet taip akivaizdžiai neatitiko situacijos, kad broliai jį atkalbėjo, liepę pasilikti namie ant krosnies. Broliams išjojus, Ivanuška pasišaukė Šyvi-juodbėrį, įlindo į vieną jo ausį, ten prisivalgė ir atsigėrė, gražiai apsitaisė ir išlindo per kitą ausį karžygiu. Nepažintas brolių, jis pasivijo juos kelyje ir ėmė mušti rimbū,

kaip įkastas. «Štai tau žirgas, – tarė tėvas, – turėk iki savo mirties»; po to parodė jam visą rinkinį: ietį, kuoką kovinę ir kardą-plieną ir, kai tik gaidžiai užgiedojo, nuvirto į kapą“.

kad pasitrauktų. „Ir prijojęs pakyla, sudavė žirgui per stiprias šlaunis. Jo žirgas įniršta, nuo žemės pakyla, aukščiau už mišką stovintį, žemiau už debesį einantį, ir peršoko šešis vainikus.“ Po to Ivanuškos kvailelio dalyvavimas varžybose darėsi vis sėkmingesnis: antru mėginimu jis peršoko šešis vainikus, o trečiu – visus dvylika. Taip kvailys vedė caraitę. Tačiau jis tuo nepasitenkino: Šyvio-juodbėrio išmintingojo kaurkos padedamas jis gavo auksaragį elnią, kiaulę aukso šeriais su dvylika paršiukų ir šakelę nuo aukso pušies, kuri *растет за тридевять земель, в тридесятом царстве, в подсолнечном государстве, а ветки на ней серебряные, и на тех ветках сидят птицы райские, поют песни царские; да подле сосны стоят два колодца с живою водою и мертвою*⁴. Šis finalas jau suponuoja kosmologinį lygmenį (ir čia verta prisiminti archajišką pasaulio sukūrimo iš žirgo kūno dalių motyvą, pavyzdžiui, Upanišadose arba Ašvamedho apeigose, pasaulio medžio paveikslą ir pasaulio-metų struktūrą) ir gyvenimo bei mirties temą, jų priešpriešas ir ryšius, taip natūraliai išskylančius būtent laidotuvių apeigose.

Ypač svarbu, kad Šyvis-juodbėris – *вещи*⁵, ir ta išmintis suponuoja būrimus (taip pat ir laidotuvių rituale), o pastarieji priklauso apeigoms, kuriose dalyvauja žirgas, gerai užfiksuotose ir Pabaltijyje – tiek tarp baltų tautų, tiek tarp Baltijos slavų, ką jau kalbėti apie kitus arealus ir tradicijas. *Kaur(a)-ario ir Šyvio-juodbėrio išmintingojo kaurkos išminties ir spalvinės charakteristikos derinys primena archajiškos vaizdavimo stadijos Marsą (*Marmor, Marmar* iš „Carmen Arvale“, *Mamers, Mamurius, Māvors* ir pan.), ne tik labai artimai susijusį su žirgu (*Equus October*: žirgo aukojimas Marsui, būrimai-pranašavimai ir pan.), bet ir kadaise turbūt buvusį žirgų dievą, galbūt kilusį iš personifikuoto ir deifikuoto žirgo, kurio vardo forma *Marmor, Mamers* ir pan. gali būti susijusi su spalvos apibūdinimu (plg. *marmor*, marmuras⁶; jūros paviršius⁶; arklio sąnarių sukietėjimas⁶; plg. s. gr. *μάρμαρος, μαρμαίρω* ‚žerėti‘, ‚spindėti‘, ‚blizgėti‘) arba – *Māvors* ir pan. pavidalu – su sueities, pastojimo, vaisingumo idėja (*Māvors* < *Mā[ter] & *vort-: *vert-, apie Motinos Žemės, *Māter terra* sukimaši-apvertimą); v a i s i n g u m o ,

ve g e t a c i j o s dievo funkcija neatsitiktinai buvo susijusi su Marso paveikslu anksčiau, negu atsirado Marso kaip karo dievo paveikslas; panašų procesą galima spėti buvus ir *Kaur(a)-ario, ir Šyvio-juodbėrio išmintingojo kaurkos, ir Vedų tradicijos Indros atvejais. Šiaip ar taip, toks funkcijų derinimas ir jų atsiradimo tvarka priklauso prie *frequentalia*. Kalbant apie seksualumo motyvą, siejamą su žirgu ir žirgų dievu bei turint galvoje vardo *Māvors* traktavimą, negalima nuošalyje palikti archajiško baltų-slavų frazeologizmo *artei & *žemė, arti žemė⁶, be to, žemės pu renimas-arimas, skverbimasis gilyn į ją iš pradžių buvo (reliktų žinoma iki šiol) aiškiai seksualaus pobūdžio, vėliau iš esmės neutralizuoto, išlaikant vienintelį frazeologizmą – plg. lie. *árti & žemė*, la. *art & *zemi*, prasl. *orati & *žemę (žemės neštumo ir tolesnio vaisingumo kontekste). Šio veiksmo subjektas – vyriškojo prado turėtojas, objektas – moteriškojo. Vienas pirmojo išikūnijimų – žirgas (lie. *arkl̃ys*, prasl. *orb). Svarbu pažymėti, kad rekonstrukcijoje žirgas yra trijų pagrindinių funkcijų turėtojas: magiškosios-juridinės arba žynio (būrimo), karinės ir ūkinės-gamybinės (vaisingumo sfera). Tikriausiai jos apibūdino ir *Kaur(a)-arį, pasislėpusį už iškreiptos žirgų ir karo dievo vardo formos *Chaurirari*.

LITERATŪRA

- Афанасьев А. Н.** – *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трех томах.* – М., 1984–1985.
- Greimas A. J.** – *Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones.* – Vilnius–Chicago, 1990.
- Mannhardt W.** – *Letto–Preussische Götterlehre.* – Riga, 1936.
- Poška D.** – *Raštai.* – Vilnius, 1959.
- Stanevičius S.** – *Raštai.* – Vilnius, 1967.
- Strykowski M.** – *Kronika polska, litewska, žmódzka i wszystkiej Rusi kijowskiej.* T. 1–2. – Warszawa, 1846.
- Vėlius N.** – *Lietuvių mitologija.* T. 1–2. – Vilnius, 1995–1997.

⁴ „auga už trejų devynerių žemių, trisdešimtoj karalystėj, pasaulio valstybėj, o jos šakos sidabrinės, ir ant tų šakų rojas paukščiai tupi, giesmes karališkas gieda; o prie pušies du šuliniai stovi su gyvuoju vandeniu ir negyvuoju“.

⁵ „išmintingas“.

HAKELDAMA

Kunigams problema iškilo
iš etikos ir buhalterijos paribio

ką daryti su sidabriniais
Judo mestais jiem po kojų

suma įrašyta buvo
išlaidų pusėje
legendos pusėje
minės ją kronikininkai

nedera jos rašyti
nenumatytų pajamų skiltin
negali išdan jos dėti
kad neužkrėstų sidabro

neišeina
nei šventyklai už ją žvakidės nupirkti
nei vargšams jos išdalyti

ilgokai pasvarstę
pirkti nutarė puodžiaus sklypą
o jame
maldininkų kapines steigti

lyg ir gražinti
mirčiai
už mirtį mokėtus pinigus

išeitis
taktiška buvo
tai kodėl vis
per šimtmečius aidi

EILĖRAŠČIAI

ZBIGNIEW HERBERT

hakeldama
hakeldama
tai yra kraujo laukas

PONAS COGITO PASAKOJA APIE SPINOZOS GUNDYMĄ

Baruchas Spinoza iš Amsterdamo
įsigeidė Dievą pasiekti

lėšius palėpėj
šlifuodamas
ūmai praniro pro uždangą
atsidūrė akis į akį

ilgai kalbėjo
(o kalbant šitaip
ir dvasia jam
ir siela plėtėsi)
klausė vis klausė
kokia žmogaus prigimtis

– Dievas barzdą sau glostinėjosi

apie pirmąją priežastį klausė

– Dievas žvelgė į begalybę

apie paskutinąją priežastį klausė

– Dievas krenkštė
traškino pirštais

o paskui Spinozai nutilus

tarė Dievas

– dailiai Baruchai kalbi
man patinka geometrinė tavo
lotynų kalba
aiški sintaksė simetrija išvadų

bet verčiau pakalbėkim
apie Tikrai
Didžius Dalykus

– pažvelk į savo rankas
sužalotas ir drebančias

– gadini patamsiuos
akis

– prastai maitiniesi
skurdžiai vilki

– naujus namus nusipirk
atleisk Venecijos veidrodžiams
kad paviršius jie kartoja

– atleisk žiedams plaukuose
dainai girtuoklių

– rūpinkis pajamomis
kaip kolega tavasis Kartezijus

– būki gudrus
kaip Erazmas

– paskirk traktatą
Liudvikui XIV
vis tiek jo neperskaitys

– maldyk
racionaliąją furiją
sostai sugrius nuo jos
ir žvaigždės aptems

– pagalvok
apie moterį

kuri dovanoja tau kūdikį

– matai Baruchai
kalbam apie Didžius Dalykus

– noriu mylimas būti
nemokytų ir karštuolių
jie vieni
iš tikrųjų alksta manęs

dabar nusileidžia užuolaida
Spinoza vienas palieka

debesies auksinio nemato
nei šviesos aukštybėse

mato tamsą

girdi girgždesį laiptų
žingsnius apačion

PONO COGITO SAMPROTAVIMAI
APIE ATPIRKIMĄ

Verčiau nesiųsk sūnaus

pernelyg daug žmonių regėjo
sūnaus pervertus delnus
jo paprastą odą

užrašyta tai buvo
mums suvienyti
vienybe visų nelemčiausia

pernelyg daug šnervių
uodė pasigardžiuodamos
jo baimės kvapą

nevalia leistis
žemai
broliuotis krauju

verčiau nesiųsk sūnaus

geriau karaliauti buvo
baroko rūmuos iš debesų marmurinių
siaubo soste
rankoj spaudžiant skeptrą mirties

PONAS COGITO IEŠKO PATARIMO

Tiek knygų žodynų
storulių enciklopedijų
bet nēr su kuo pasitarti

ištyrinėta saulė
mėnulis žvaigždės
aš pragaišintas

mano siela
nenori
mokslo smagybių

tada leidžiuosi naktį
tėvų keliais

ir štai
Braclavo miestelis
tarp juodųjų saulėgrąžų

vieta kurią palikom
vieta kuri rėkia
šabas dabar

kaip visada per šabą
pasirodo Naujasis Dangus

– ieškau rabi tavęs
– nēr jo čia –
sako chasidai
– dabar jis šeolo pasauly
– mirė gražia mirtimi
sako chasidai
– labai net gražia
tarytum iš vieno į kitą
būtų perėjęs kampa
visas juodas
rankoj laikė
liepsnojančią Torą

– ieškau rabi tavęs
už kurio skliauto
išmintingą paslėpei ausį
– sopa man širdį rabi
– bėdų turiu

gal man patartų
rabis Nachmanas
bet kaip man jį rasti
kai tiek pelenų

Iš lenkų k. (Herbert Z. *Poezje*. – Warszawa: PIW, 1998) vertė
Antanas Galius.

ZBIGNIEWO HERBERTO POEZIJA

ELEONORA WĘGŁOWSKA

1998 metų liepos 28 d. Varšuvoje mirė Zbigniewas Herbertas – vienas didžiausių, o daugelio nuomone, visų didžiausias šiuolaikinis lenkų poetas.

Zbigniewas Herbertas gimė 1924 m. Lvove. Ten praleido ir abi okupacijas – sovietų ir vokiečių. Biografiniai duomenys neperžengia jo amžininkų okupacinių biografijų schemas: mokymasis, konspiracija, darbas dėl duonos. 1943 m. po nelegalių kursų gavo brandos atestatą, po to, žinoma, irgi nelegaliai, Lvovo Jono Kazimiero universitete studijavo polonistiką. Tuo pat metu baigė pagrindinę karo mokyklą, buvo AK karys. Ir, žinoma, dirbo – pagalbinis prekybos darbininku ir... utėlių maitinimo vakciną nuo šiltinės gaminusiame institute.

Prieš užeinant Raudonajai armijai išvyko iš Lvovo. Keletą metų praleido Krokuvoje, ten baigė ekonomikos studijas Prekybos akademijoje. 1949 m. Torunės universitete gavo teisininko diplomą. 1950 m. debiutavo kaip poetas – katalikų žurnalas *Dziś i Jutro* išspausdino tris eilėraščius: „Dedikacija“ (*Napis*), „Atsisveikinimas su rugšėju“ (*Pozegnanie września*), „Aukso vidurys“ (*Złoty środek*). Tuo metu lenkų literatūrai kaip vieninteliai teisingi buvo privalomi marksistinė pasaulėžiūra ir socialistinio realizmo metodas. Eilėraščiai pilni žygių, darbo liaudies, liaupsų didžiajam draugui Stalinui ir kovos prieš pasaulinį kolonializmą (didžiausias stalininis teroras Lenkijoje vyko 1948–1954 m.). Herbertas prievartai nepasidavė. Kūrybą spausdino tik mažo tiražo katalikų žurnaluose, funkcionuojančiuose kultūrinio gyvenimo paribiuose ir aršiai puolamuose marksistinės propagandos. Apie

ELEONORA WĘGŁOWSKA 1994 m. baigė polonistikos ir lituanistikos studijas Varšuvos universitete. Šiuo metu studijuoja doktorantūroje ir rašo darbą apie Zbigniewo Herberto kūrybą.

Zbigniew Herbert

1953 m. dauguma jų pagaliau likviduota. Tik 1956 m. Herbertui suteikė šansą debiutuoti su knygele. Poetui tuomet buvo 32 metai.

1956-aisiais, „atlydžio“ metais, lenkų literatūros istorijoje įvyksta talentų sproginimas. Pasirodo daug debiutantų, daug originalių literatūrinių iniciatyvų, anksčiau tiesiog neturėjusių galimybės pasireikšti. Tarp jų ir plonas Herberto tomelis – „Šviesos styga“ (*Struna światła*). Nepaisant didelės konkurencijos, kritikų jis buvo pastebėtas ir deramai įvertintas. Po metų išspausdinama eilėraščių ir trumpų kelių ar keliolikos sakinių prozos dalykėlių knyga „Hermis, šuo ir žvaigždė“ (*Hermes, pies i gwiazda*). Dar dvi knygos, „Tikrovės eskizas“ (*Studium przedmiotu*) ir „Dedikacija“ (*Napis*), pasirodo 1961 ir 1969 m. 1962 m. išeina pirmosios kelionės po užsienį (be kita ko, po Prancūziją, Italiją ir Graikiją) įspūdžiais

Straipsnis parašytas specialiai „Naujamam Židiniui-Aidams“. Tekstą iš lenkų k. vertė Leonija Malakauskienė.

grįstų esė knyga „Barbaras sode“ (*Barbarzyńca w ogrodzie*), 1970 m. – dramatos kūriniių rinkinys.

Herberto kūryba visada susilaukdavo kritikų pripažinimo, bet literatūrinei visuomenei reikšmingiausia buvo 1974 m. išleista knyga „Ponas Cogito“ (*Pan Cogito*). Herberto sukurtas herojus ponas Cogito buvo suprantamas kaip šių dienų eilinis, kaip žmogaus likimo šiuolaikiniame pasaulyje simbolis. Viena vertus, jis labai paprastas, dalyvauja (nors ir be didelio susižavėjimo) popmuzikos koncertuose, jaudinasi dėl sensacingų žmogžudysčių aprašymų laikraštyje, bet vis dėlto ieško savo egzistencijos prasmės, bando išlaikyti orumą jo daliai tekusioje situacijoje – *žvelgti likimui tiesiai į akis* („Ponas Cogito apie tiesią laikyseną“). Net jeigu tai reikštų mirtį. Net jeigu tai reikštų juokingumą mūsų visai ne herojiškais laikais. Knygos pabaigoje esantys „Pono Cogito priesakai“ (*Przesłanie Pana Cogito*), be abejo, yra vienas svarbiausių lenkų literatūros tekstų. Tai vienas žinomiausių ir daugelio skaitytojų itin asmeniškai priimtų šiuolaikinių eilėraščių. Jo populiarumas bene dar labiau išaugo karinės padėties laikotarpiu.

Tuo metu Paryžiaus literatūros institutas išleido dar vieną knygą charakteringu pavadinimu „Raportas iš apgulto miesto“ (*Raport z oblężonego Miast*, 1983). Išties ir dalimis ji buvo perspausdinta antraeilėse šalies spaustuose. Antraštinio eilėraščio Miestas yra amžinasis laisvės simbolis, nuolatinėje apgultyje esančios respublikos sinonimas ir kartu karinės padėties Lenkijos įvaizdis. Čia tarpusavy susipynė istorinė konkretybė ir talpi metafora.

„Raportas iš apgulto miesto“ įtvirtino Herbertą kaip opozicinį poetą. Čia turėjo reikšmės ir kūrėjo asmenybė. Jo eilėraščių priesakai suvokiami kaip adresuoti už literatūros ribų esančiai tikrovei, kaip sakoma, priimami už gryną pinigą. Todėl skaitytojams buvo labai svarbu, kad rašytojas kūrybos priesakus patvirtintų savo biografija. Dėl to pagrindinėje spaudoje skelbtuose straipsniuose taip smarkiai eksponuojamas Stalino laikų Herberto biografijos fragmentas. Anuometiniams skaitytojams jis buvo reikalingas kaip nepalūžusiojo modelis. Aki-vaizdas jo įsitraukimas į opozicijos veiklą (sužinojęs

apie įvykius Lenkijoje, 1981 m. jis grįžo iš užsienio, kur nebe pirmą kartą buvo apsigyvenęs) šį paveikslą dar labiau papildė.

Pirmosios kontroversijos dėl Herberto asmens kilo 1985 m., kai buvo išspausdintas jo interviu Jacekui Trznadeliiui. Trznadelis, norėdamas sužinoti, kodėl nemaža lenkų inteligentijos dalis Stalino laikais nuėjo paskui naująją valdžią, kalbėjosi su ke liolika literatų. Pokalbius jis sudėjo į garsiąją knygą „Namų nešlovė“ (*Hańba domowa*). Daugelis opozicionierių praeityje buvo buvę Lenkijos jungtinės darbininkų partijos gretose, taigi Herbertas, labai smarkiai kritikuodamas anuometinių intelektualų laikyseną ir tiesiog tvirtindamas, kad tam tikra dalis kūrėjų šliejosi prie komunistų valdžios stovyklos ne tiek kapituliuavę prieš klastingus marksistinės filosofijos kerus, kiek dėl konformizmo, iš baimės ir trokšdami išsaugoti savo svarbumo jausmą, sulaužė draugišką tabu. Už tai, kad metė akmenį, pats būdamas be nuodėmės, jam nesugebėta atleisti.

Dar vieną skandalą Herbertas sukėlė pastarojo dešimtmečio pradžioje interviu laikraščiui „Tygodnik Solidarność“ (1994) ir keletu publicistinių pasisakymų, kuriuose užsipuolė kai kuriuos garsius politikus, kritikus ir literatus, tarp jų ir Czesławą Miłoszą. Po įvykusio buvusių opozicijos veikėjų skilimo Herbertas, drauge su kitais palaikydamas liustracijos idėją, parėmė dešiniuosius. Su „Gazeta Wyborcza“ susijusiai aplinkai tai buvo faktas, į kurį nebebuvo galima numoti ranka. Agresyvus anuometinės polemikos tonas nenumatė galimybes, kad priešingus požiūrius reprezentuotų pagarbos verti žmonės. Herberto laikysena senuosius poeto gerbėjus vertė pasitikrinti savo požiūrį tiek į jo asmenį, tiek į kūrybą.

Nepriklausomai nuo politinių ginčų literatūros tyrinėtojai ir paprasti skaitytojai domėjosi Herberto poezija. Pastarojo dešimtmečio pradžioje pasirodė du jo poezijos rinkiniai: „Išėjimo elegija“ (*Elegia na odejście*, 1990) ir „Rovigo“ (1992) bei esė rinkinys „Natiurmortas su žašlais“ (*Martwa natura z wężidłem*). Tuo pat metu „Wydawnictwo Dolnośląskie“ pradėjo iš naujo leisti jo poezijos ir esė knygas, vėl pirmavusias prekybos statistikoje.

Literatūros istorikai neėmė širdin politinių ginčų dėl poeto pareiškimų. Dešimtame dešimtmetyje pastebimas išaugęs susidomėjimas tomis temomis, kurios ligtoliniuose Herberto kūrybos tyrinėjimuose buvo paliktos nuošalyje. Metafizinė problematika, Dievo buvimo poezijos pasaulyje klausimas, bibliinių motyvų panaudojimo būdas, poetinės kalbos problemos – tai svarbiausios naujesniųjų darbų temos. Naujos medžiagos jiems tikrai pateikė paskutinė poezijos knyga „Audros epilogas“ (*Epilog burzy*), išleista prieš pat poeto mirtį (1998).

Herbertui neabejotinai sekėsi pelnyti kuo įvairiausių kritikos etikečių.

Klasikas, – buvo rašoma, atkreipiant dėmesį į dažnai pasitaikančius mitologijos ir antikos motyvus, – kultūros poetas. Jam atvirai priekaištauta dėl olimpiško pasipūtimo, dabarties ir šiandienio žmogaus problemų nepaisymo. Tiesa, šios poezijos medžiagą labai dažnai sudaro mitologiniai pasakojimai, senovės didvyriai ir meno kūriniai. Tačiau jų buvimas neturi nieko bendra su literatūrine konvencija, tai nei erudicijos gražmenos, nei stereotipinių reikšmių nešiotojai. Todėl buvo rašoma apie demitologizavimus, tačiau ir šis žodis ne geriausiai atspindi reikalo esmę. Herbertas atmetė visus kultūrinius antsluoksnius, prisikasė iki pirmvaizdžių, liepė stotis akis į akį su Antikos herojais, darė iš jų gyvas ir konkrečias figūras.

Senovės istorijos personažų atžvilgiu mėgstama jo technika yra apokrifinio pobūdžio tekstų kūrimas. Poetas atgaivino seniausią praeitį, vaizduotės galia prikėlė mito herojus. Padarė, kad ties šimtmečių praraja vienas prieš vieną atsistojame su Kaligula, Klaudijumi ar Damastu, klausomės Dedalo pokalbio su Ikaru, regime Prometėjo senatvę. Apokrifai dažniausiai nekvestionuoja istorinės ar mitologinės informacijos fabulos klodo, tačiau reinterpretuoja papasakotų įvykių prasmę. Ikaras žuvo ne dėl to, kad jį apsvaigino skrydis ir saulės ilgesys;

¹ Skauda rankas o tėve nuo to plakimo į tuštumą / kojos tūrpa ir ilgis dyglių bei ašurių akmenų / nebegaliu žiūrėti į saulę taip kaip žiūri tu tėve / aš visas paskendęs tamsiuose žemės spinduliuose / („Dedalas ir Ikaras“). Visi eilėraščiai cituojami iš kn.: Herbert Z. *Wiersze*. – Warszawa, 1998.

jis žuvo nesugebėjęs išsivaduoti nuo prieraišumo žemei, konkretybei, materijai.

*Ramiona bolą ojczy od tego bicia w próżnię
nogi drętwieją i tęsknią do koleców i ostrych
kamieni
nie mogę patrzeć się w słońce tak jak ty patrysz
się ojczy
ja zatopiony cały w ciemnych promieniach ziemi
(Dedal i Ikar)¹*

Netgi pergalės deivė Nikė, jeigu pavyksta pažvelgti į ją prieš jai atsistojant akmenyje užfiksuota poza, parodo akimirką silpnybės, švelnumo tam, kurį beregint pasiūs į mirtį („Abejojanti Nikė“ – *Nike która się waha*). Mitinis galvažudys Damastas, vadinamas Prokrustu, taip pat turi progą ginti savo nuomonę:

*w istocie byłem uczonym reformatorem
społecznym [...] ludzkości obrzydliwie różnorodnej pragnąłem
dać jeden kształt
nie ustawałem w wysiłkach aby zrównać ludzi
(Damastes z przydomkiem Prokrustes mówi)²*

Ne atsitiktinai Damasto žodžiuose rasime anaip tol ne klasikinės literatūros paskaitose girdėtų frazių. Herberto poezijos pasaulyje praeitis nėra kažkas tolima ir užrakinta. Atgaivinti personažai ir įvykiai įgalina bandyti suprasti istoriją, o paskui – ir šią valandą. Visą laiką dabartį vertiname lygindami su praeitimi ir visą laiką tikriname savo žinias apie praeitį, lygindami jas su nūdienio žmogaus patirtimi.

Taigi mitologiniai pasakojimai traktuojami kaip istoriniai liudijimai. Jų autentiškumas tikrinamas naudojant paramokslinius argumentus. Taip sukuriamas nauja „teisinga“ pasakojimo versija, sukuriamas naujas mitas, mitas, kurį galėtų priimti dvidešimto amžiaus žmogus. Beje, šį mechanizmą Herbertas taikė tiek graikų mitams, tiek Evangelijos

² Iš tiesų buvau mokytas visuomenės reformatorius [...] / žmonijai kuri bjauriai nevienoda troškau suteikti vieną pavidalą / nenuilsdamas stengiausi sulyginti žmones / („Damastes, pravarde Prokrustas, byloja“).

pasakojimams. Nuostabus ką tik aprašytos konvencijos pavyzdys yra trumpa prozinė „Minotauro istorija“ (*Historia Minotaura*). Ji pradeda būtent atsiliepimu į istorinį šaltinį: *Dar neperskaitytu linijiniu raštu A yra papasakota tikra karaliaus Minotauro istorija*. Ką gi, Kretos labirinto rūmuose rastos lentelės būtų buvęs tikrai patikimas šaltinis, tačiau pasakotojas pats prisipažįsta, kad jos nebuvo perskaitytos, todėl atsiliepiamas į jas yra tik žaidimo su skaitytoju elementas. Papasakota istorija yra poeto fantazijos vaisius, tačiau remiasi šiuolaikinio žmogaus patirtimi, atmeta visus mitologiškos informacijos elementus, kuriais jis negalėtų patikėti. Kaip atrodo šitaip paruošta dvidešimt amžių senumo Minotauro istorija? Nekreipkime dėmesio į skirtumus. Svarbiausias yra sakiny, pasakantis tai, kas buvo virš laiko esanti ir įmanoma priimti tiesa: *Ir Tesėjas užmušė Minotaurą. Šiame taške mitas ir istorija sutaria*.

Mažai tikėtina, kad Minotauras buvo pusiau jautis, nėra įrodymų, kad Tesėjas buvo didvyris. O žmogžudystė, rūmų žmogžudystė – taip, tai tikėtina. Šiame taške istorija mito nekvestionuoja.

Skaitant ne vieną kūrinį, kur dabartis konfrontuoja su praeitimi, neįmanoma atsispirti įspūdžiui, kad jie visų pirma išryškina pirmosios seklumą bei niekingumą. Dabar sunku daryti herojiškus gestus, antikos didvyrių mėgdžiojimas gana lengvai gali tapti juokingas. Atrodo, kad netgi tikras tragizmas nėra įmanomas – Agamemnono ir Aigisto susitikimas nesibaigia nusikaltimu, išprovokuojančiu neišvengiamų įvykių grandinę. Nėra mazgo, kaip sakoma eilėraščio pavadinime, tragedijai užsimegzt. Degradacija būdinga tiek privačiai sferai (*ir sapnai smulėja, – skundžiasi Ponas Cogito*; „Ponas Cogito guodžiasi, kad menkėja sapnai“ – *Pan Cogito biada nad małością snów*), tiek ir visuomeninei:

*Przedtem być może – orzel
na wielkim polu czerwonym
i surma wiatru*

³ Prieš tai galbūt – erelis / dideliame raudoname lauke / ir vėjo trimitas // dabar / iš šiaudų / iš mikčiojimo / iš smėlio / („Heraldiškieji Pono Cogito samprotavimai“).

⁴ prasimaniau tavo pirštus / tikėjau tavo akimis / instrumen-

teraz

ze słomy

z belkotu

z piasku

(*Heraldyczne rozważania Pana Cogito*)³

Vadinasi, pasigailėtina susmulkėjusi dabartis prieš puikią didvyrišką praeitį? Taip atrodo iš pažiūros, bet žvelgdami atidžiau atrandame, jog vaizdas komplikuočiau. Utopinį praeities paveikslą, naivios jaunystės kūrinį, sunaikino pastarasis karas. Liko tik kartus skundas, kaip pasirodė, netikram grožio dievui Apolonui:

zmyślałem twoje palce

wierzyłem twoim oczom

bez strun instrument

reçe bez dłoni

[...]

Apollo śni się po nocach

z twarzą poległego Persa

mylne są wróżby poezji

wszystko było inaczej

inny był pożar poematu

inny był pożar miasta

(*Do Apollina*)⁴

Idealizuotas praeities paveikslas pasirodo esąs netikras, nužudytojo veidas jau visuomet ryškės pro harmonijos ir grožio dievo bruožus. Tigrūs apčiuopiamos tragedijos akivaizdoje antikiniai kančios vaizdavimo mene būdai pasirodo nepakankami. Liepsnojančios Varšuvos akivaizdoje nublinksta Trojos gaisras („Apie Troją“ – *O Troi*).

Nesuprastintas žvilgsnis į Antikos istoriją ir mus verčia patikrinti tradiciškai priimtus vertinimus bei argumentus. Ar nepasiduodame paveikiam senovės Romos mitui, kaip tie, kurie:

Czytając dzieje Miasta ulegali złudzeniu

tas be stygų / rankos be plaštakų / [...] / Apoloną sapnuoju naktimis / žuvusio perso veidu / apgaulingos poezijos pranašystės / viskas buvo kitaip // kitoks buvo poemos gaisras / kitoks buvo miesto gaisras / („Apolonui“).

*ze są Rzymianami lub potomkami Rzymian
(Czytanie Liwiusza)⁵*

Tačiau mes, – primena šio eilėraščio herojus, – mes – *pavergtųjų sūnūs patys po jungu* – privalome kruopščiai tyrinėti *tai, kas yra po freska*. Ir jis kaip tik tai ir daro, primindamas *žmonių, kuriuos romėnai sutrynė į dulkes, vardus*. Solidarumo su panašių likimo išmėginimų ištiktaisiais jausmas pasirodo besąs stipresnis už natūralų norą prisipažinti esant šaunių nugalėtojų dvasiniu įpėdiniu. Romos žlugimas nėra dingstis sielvartauti, tai veikiau gera pranašystė, viltinga istorijos pamoka. Ji leidžia eilėraščio pabaigoje suformuluoti vieną iš nedaugelio Herberto poezijos optimistinių prognozių:

*Mój ojciec wiedział dobrze i ja także wiem
że któregoś dnia na dalekich krańcach
bez znaków niebieskich
w Panonii Sarajewie czy też w Trebizondzie
w mieście nad zimnym morzem
lub w dolinie Panszir
wybuchnie lokalny pożar*

i runie imperium

(Czytanie Liwiusza)⁶

Nepaisant to, kad praeitis, o ir senovė, ne idealizuojama, į antikos didvyrius žiūrima su pavydu. Jei jiems ir nebuvo lemta laimėti, herojišku elgesiu jie galėjo liudyti savo įsitikinimus, net iki tragiškos baigties ginti vertybes, kuriomis tikėjo. Jeigu žūdavo, tai bent galėjo mirtį papuošti patetišku gestu. Dabarties laikais, kai patosas pirmiausia yra juokingas, o herojiškai elgtis kaip ir nedera, mums nė to neskirta. Dabarties pasaulis atrodo prarandąs kontūrus, sąvokos liaujasi buvusios vienprasmės, vertybės devaluojamos. Skambūs žodžiai užgauna savo pato-

⁵ Skaitydami Miesto istoriją atsiduodavo iluzijai / kad esą romėnai arba romėnų ainiai / („Livijaus skaitymas“).

⁶ Mano tėvas gerai žinojo aš irgi žinau / kad vieną dieną tolimam pakrašty / be jokių dangaus ženklų / Panonijoje Sarajeve arba ir Trevizonde / mieste prie šaltųjų marių / arba Panširo žemumoje / kils vietinis gaisras // ir imperija grius / („Livijaus skaitymas“).

su, herojiški gestai sukelia užuojautos šypsena. Net blogis praranda ryškumą, susigeria į kasdienybę, banalėja. Todėl ypač sunku su juo kovoti. Jis tampa visuotiniu ir kartu sunkiai apibrėžiamu, identifikuojamu. Tokiu kaip eilėraštyje „Pono Cogito baidyklė“ (*Potwór Pana Cogito*):

*potwór Pana Cogito
pozbawiony jest wymiarów*

*trudno go opisać
wymyka się definicjom*

[...]

*gdyby nie duszny ciężar
i śmierć którą zsyła
można by sądzić
że jest majakiem
chorobą wyobraźni*

(Potwór Pana Cogito)⁷

Bene stipriausias šiame eilėraštyje personifikuoto blogio ginklas yra kaip tik tai, kad galima suabejoti jo buvimu, o paskui ir asmeninės kovos su juo prasmingumu. Ir jau tikrai neįmanoma išvengti juokingumo ar net įtarimo, kad esi pamišėlis, susigrūmęs su vaiduokliu, ėmęs priešintis iš tiesų nežinia kam.

*rozsądni mówią
ze można współżyć
z potworem*

*należy tylko unikać
gwałtownych ruchów
gwałtownej mowy.⁸*

Tačiau Herberto herojui tai būtų *neva gyvenimas*. Tad jis nieko nepaisydamas stoja į nelygią

⁷ Pono Cogito baidyklė / neturi matmenų // sunku ją aprašyti / išsisuka nuo apibrėžimų / [...] // jei ne alsus slogutis / ir mirtis kurią atsiunčia / būtų galima manyti / jog tai mirazas / vaizduotės liga / („Pono Cogito baidyklė“).

⁸ protingieji sako / kad galima gyventi / drauge su baidykle // reikia tik vengti / smarkių judesių / smarkios šnekos.

kovą. Jis žino, kad negali laimėti, žino, kad pasmerkia save būti juokingam. Ir vis dėlto atkakliai kartos archajiškus gestus, kalbės skambius žodžius. Šioje poezijoje nėra vietos pažangos mitui, atmetamas istorinis reliatyvizmas. Išlieka ir yra atkakliai ginamas tikėjimas nuolatinėmis, nekintamomis vertybėmis. Išskydusių kontūrų, išblukusių sąvokų pasaulyje mūsų gestai, visa kam prieštaraudami, gelbsti nuo menkystės, leidžia išsaugoti prasmę. Kaip *Mirusių religijų gerbėjams* dedikuotame eilėraštyje „Žynys“ (*Kaplan*) iš rinkinio „Šviesos styga“:

*bezsilny kaplan
który podnosząc ręce
wie że z tego ani deszcz ani szarańcza
ani urodzaj ani gromobicie*

– *powtarzam zellatly werset
z tą samą inkatacją
zachwyty*

*i wiem że dym ofiarny
dążący w puste niebo
zapłata warkocz bóstwu
bez głowy⁹*

Čia jau nebe dievybė gelbsti išpažinėjus. Tai tikintieji palaiko savo dievo gyvybę. Negalima susitaisyti su *sacrum* nuopuoliu, negalima susitaikinti su pasaulio chaosu. Belieka ištikimybė, ištikimybė net mirusiam Dievui. Ir tai aiškiausiai matomas Herberto etikos aspektas: jis nepalieka mums jokių pagodos iliuzijų, nesuteikia vilties, kad kas nors ateis į pagalbą – nei iš aukštesniųjų jėgų, nei iš artimųjų. Savyje privalome ieškoti jėgų išsaugoti pasaulį chaoso ir nebūties akivaizdoje. Tai uždavinys, nuo kurio negalima pabėgti į estetiškai patrauklią dekadanso epochos kontempliaciją. Taip yra gundomas eilėraščio „Dedikacija“ (*Napis*) herojus:

– *kolyszmy się lepiej na lodydze chwil*

⁹ žynys bejėgis / kuris rankas iškėlęs / žino jog iš to nei lietaus anei skėrių / nei derliaus nei perkūnijos // – kartoju sutrūnijusį posmą / su tuo pačiu džiugesio / užkeikimu // ir žinau kad aukos dūmas / kildamas į tuščią dangų / pina kasele / begalvei dievybei.

¹⁰ Verčiau sūpuokimės valandų valtyje / gerkime vėją / ir

*pijmy wiatr
i patrzmy jak zachodzą nam oczy
woń wędnienia jest najpiękniejsza
a kształt ruin znieczula¹⁰.*

Tačiau jo atsakymas aistringas ir tvirtas:

*we mnie jest płomień który myśli
i wiatr na pożar i na zagłę
[...]
gdy wyschnie źródło gwiazd
będziemy świecić nocom*

*gdy skamienieje wiatr
będziemy wzruszać powietrze*

(*Napis*)¹¹

Herberto poezijoje retai galima aptikti tokios jėgos ir ryžto tonų. Dažniausiai jo herojai įsitikinę, kad jų pralaimėjimas neišvengiamas. Tai antras esminis jo etikos bruožas: ji nėra paremta tikėjimu, kad veiksmai, kurių imamės, atneš sėkmę. Juk mūsų veiklos prasmę nulėmia ne tai, ar išlošime, o tai, ką giname, ką norime išsaugoti.

Lieka klausimas, kaip išvengti patoso, kaip poeziją, kuri nori ginti vertybes, apsaugoti nuo patoso. Herbertui jo kūryboje tai pavyko daug geriau, negu man, rašant apie jo kūrybą. Čia jam, be kita ko, padeda ironija. Jo herojai yra juokingi, autorius juos be gailėsčio kompromituoja. Tai daroma tam, kad būtų suvoktas jų elgesio anachronizmas ir taip parodytas jo prasmingumas. Nepaisant nieko.

Ironija saugo Herberto poeziją nuo didaktizmo ir perdėto vienprasmiškumo. Ji komplikuoja kūrinio struktūrą, nustatydamą distanciją tarp subjekto ir eilėraščio herojaus, taip pat ir tada, kai žodis suteikiamas pastarajam. Pats herojus, beje, taip pat apdovanotas autoironijos jausmu. Tai, ypač prieš pasirodant Ponui Cogito, kuris yra tikras autoriaus *porte-parole*, būdavo daugelio interpretacijos ginčų

žiūrėjime kaip rasoja mūsų akys / vytimo kvapas yra gražiausias / o griuvusių pavidalas apmarina skausmą.

¹¹ manyje esama liepsnos kuri mąsto / ir vėjo gaisrui ir burėms / [...] / kai išdžius žvaigždžių šaltinis / mes šviesime nakčiai // kai vėjas pavirs į akmenį / mes judinsime orą / („Dedikacija“).

ir nesusipratimų priežastis. Ar prokonsulas, svarstantis galimybę grįžti į imperatoriaus rūmus, yra tik veidmainis konformistas, ar ir žmogus, privalęs padaryti tikrai tragišką pasirinkimą? Kas gi iš tiesų slypi jo žodžiuose – graudus noras pasiteisinti ar autentiškas jausmas:

*postanowilem wrócić jutro lub pojutrze
nie mogę żyć wśród winnic wszystko tu nie moje
drzewa są bez korzeni domy bez fundamentów
deszcz szklany kwiaty pachną woskiem
o puste niebo kołaczę suchy obłok
więc wrócę jutro pojutrze w każdym razie wrócę
(Powrót prokonsula)¹²*

Bene daugiausia interpretacijų ir polemikos susilaukė eilėraštis „Fortinbraso rauda“ (*Tren Fortynbrasa*). Šis Šekspyro dramos apokrifas įvilktas į formą kalbos, kuria Fortinbrasas kreipiasi į mirusį Hamletą, rodos, vos nusileidus uždangai, kai scenoje jie lieka vieni. Visą eilėraščių sudaro Fortinbraso kalba be jokių autoriaus komentarų, Hamletas dėl objektyvių priežasčių šnekėti nebegali. Taigi nėra ko kalbėti net apie fragmentišką dialogo struktūrą. Visas tiesos konfliktas vystosi vidiniame Fortinbraso dialoge:

*Teraz masz spokój Hamlecie zrobiłeś co do ciebie
należało
i masz spokój Reszta nie jest milczeniem ale
należy do mnie
wybrałeś część łatwiejszą efektowny sztych
lecz czymże jest śmierć bohatera wobec
wiecznego czuwania
z zimnym jabłkiem w dłoni na wysokim krześle
z widokiem na mrowisko i tarczę zegara
(Tren Fortynbrasa)¹³*

¹² nusprendžiau grįžti rytoj arba poryt / negaliu gyventi tarp vynuogynų niekas čia ne mano / medžiai be šaknų namai be pamatų lietus stiklinis gėlės kvepia vašku / o tuščias dangau sausos debesų išspaudos / taigi grįšiu ryt poryt bet kuriuo atveju grįšiu / („Prokonsulo sugrįžimas“).

¹³ Dabar turi ramybę Hamlete padarei ką turėjai padaryti / ir turi ramybę Tai kas liko nėra tylėjimas bet priklauso man / pasirinkai lengvesnę dalį efektingą dūrį / bet kas gi yra didvyriška mirtis palyginti su amžinu budėjimu / ant aukštos kėdės su

Tokiame trumpame tekste neįmanoma nužymėti bent svarbiausių Herberto poezijos problemų (o juk palikau nuošalyje esė ir dramas). Vis dėlto manau, kad jų sąrašas ilgės. Kiti skaitytojai artinsis prie šių eilėraščių su naujomis emocijomis, su naujais lūkesčiais ir, esu įsitikinusi, padarys naujų atradimų. Čia paliečiau vos keletą dalykų, kurie man pačiai atrodė svarbiausi.

Baigiant neįmanoma nesugrįžti prie eilėraščio, apie kurį pradžioje rašiau, jog tai vienas svarbiausių lenkų poezijos tekstų. *Pono Cogito priesakai* yra Herberto etinių postulatų kvintesencija.

Įdomu, kad *Priesakai* nėra manifestas, nevertojamas réksmingas „mes“. Jie adresuoti kiekvienam individualiai. Nežada pergalės, nežada net progos sulaukti pripažinimo ar šlovės. Vienatvė ir juokingumas – vieninteliai dalykai, ko gali tikėtis, jeigu panorėsi juos priimti. Ne itin viliojanti perspektyva, bet, nepaisydamas to, poetas kalba savo herojaus lūpomis:

*powtarzaj stare zaklęcia ludzkości bajki i legendy
bo tak zdobędziesz dobro którego nie zdobędziesz
powtarzaj wielkie słowa powtarzaj je z uporem
jak ci co szli przez pustynię i ginęli w piasku [...]
idź bo tylko tak będziesz przyjęty do grona zimnych czaszek
do grona twoich prodków: Gilgamesza Hektora Rolanda
obrońców królestwa bez kresu i miasta popiołów
Bądź wierny Idź¹⁴*

šaltu obuoliu rankoj / su vaizdu į skruzdėlyną ir laikrodžio ciferblatą / („Fortinbraso rauda“).

¹⁴ kartok senuosius žmonių užkeikimus pasakas ir legendas / nes taip įgysi turtą kurio neįgysi / kartok didžiuosius žodžius kartok užsispyręs / kaip tie kurie ėjo per dykumą ir žuvo smėlynuos / [...] / eik nes tik taip būsi priimtas į šaltų kaukolių būrį / į Gilgamešo Hektoro Rolando tavo protėvių būrį / į būrelį gynėjų karalystės be sienų ir pelenų miesto // Būk ištikimas Eik.

PAPRASTUME DERINOSI PRIEŠINGYBĖS

Pasakojimai ir atsiminimai apie kunigą marijoną
Pranciškų Šulskį (1918–1999)

VACLOVAS ALIULIS MIC

Rusijos revoliucijų metais, 1917-aisiais, susitiko Minske užpalėnas Juozapas Šulskis, kareivis ugnia-gesys, ir varėniškė Janina Dzikėvičiūtė, karo pabė-gėlė, skalbėja. Pritiko vienas kitam, susituokė. Po metų, 1918 09 01, jiems gimė pirmas sūnus. Baigė-si karas, caro armija pakriko, Šulskiai nieko nelauk-dami patraukė į Tėvynę. Juozas parsivežė keletą darbo įrankių, Janina – pagalvėje Pranuką. Pa-veldėjęs iš tėvų 3 ha ir išmokėjęs broliams dalias, jaunasis gaspadorius begaliniu darbštumu ir tau-pumu keturiskart padidino savo valdas, o Dievulis nepašykštėjo jiems vaikučių. Trys mirė mažyčiai, šeši sūnūs ir dvi dukterys užaugo.

Nepriklausomybės laikams būdingas veržimasis į mokslą. Šulskiai mokslams eiti paskyrė vyriausiąjį. Bikūnų pradžios mokykla, Užpalių progimnazija, o kaip toliau? Pranuką traukia Dievo ir Bažnyčios tarnyba, tad atkeliauja į Marijampolę pas marijo-nus. 1934 m. stoja į naujokyną, ten susitinka svėda-siškį Steponą Matuliuską-Matulį, būsimąjį žurna-listą ir Anglijos lietuvių sielovadininką. Švelniasieliu naujokų magistrui rodėsi, lyg užpalėnas būtų ne-gana pamaldus, tad vieną gražią dieną pasišaukia ir klausia: „Gal tu, Pranuk, važiuotum namo?“ Maža-kalbis atsivėrė, neprireikė palikti vienuolyno. Per 1935 m. Žolinę abu draugai su būreliu kitų davė pirmuosius įžadus.

VACLOVAS ALIULIS (g. 1921) – kunigas, 1936 m. įstojo į mari-jonų vienuoliją, 1940 m. baigė Marijampolės marijonų gimnazi-ją, 1945 m. Kauno tarpdiecezinių kunigų seminariją, 1970–1974 m. buvo jos vicerektorius. Sielovados darbą daugiausia dirbo Vilniaus arkivyskupijoje. Buvo Lietuvos vyskupijų Liturginės komisijos sekretorius (1965–1979) ir pirmininkas (1980–1990), vadovavo Apeigyno, Liturginio maldyno, lietuviškojo Naujojo Testamento, Romos mišiolio, „Katalikų kalendoriaus žinyno“ parengimui ir iš-

Pranciškus Šulskis netrukus po šventimų. 1943

Toliau – mokymasis Marijonų gimnazijoje, ta-pome klasės draugais. Jie abu – stiprūs mokiniai, bet Stepas veržlesnis, Pranas tylesnis. Po metų atėjo mano eilė į naujokyną, tad pertraukiau mokslą, toliau ėjau viena klase paskui juos. Jie baigė gim-naziją 1939 m. ir pradėjo studijuoti Kaune, nuosa-vuose Marijonų filosofijos kursuose. Vos spėjus man

leidimui. Pirmasis „Katalikų pasaulio“ žurnalo redaktorius (1989–1991) ir leidyklos direktorius (1990–1993), vienas iš „Naujojo Ži-dinio“ žurnalo įkūrėjų, Lietuvos Biblijos draugijos pirmasis prezi-dentas (1991–1993), Lietuvos Sąjūdžio seimo tarybos narys (1988–1993). Nuo 1993 m. Marijonų vienuolijos generalvikaras Romoje. Toliau aktyviai bendradarbiauja Lietuvos spaudoje („Naujajame Židinyje“, „Dienovidyje“ ir kt.). Išleido knygas „Žvilgsniai ne tik atgal“ (1994), „Palūšės bažnyčia ir parapija“ (1996).

gimnaziją baigti, 1940 m. užplūdo Lietuvą Raudonoji Armija, sovietų pasieniečiai užėmė gimnazijos ir vienuolyno mūrus, turėjo užsidaryti minėtieji mūsų Filosofijos kursai.

Kaip tik tą vasarą, per Žolinę, klierikas Pranas Šulskis visam gyvenimui įsipareigojo vienuolystei, o rugsėjį griebėmės Kaune dvasinių, kai kurie ir techninių mokslų (mėginome jais apsidrausti nuo šaukimo į Raudonąją Armiją). Buvome išsklaidyti po 1941 Naujųjų metų, vėl susirinkome į marijonų gūžtą priešais Šv. Gertrūdos bažnyčią tų pat metų vasarą. Tešėme studijas ir gynėmės nuo šalčio, kai Generolas Žiema klojo vokiečių karius prie Maskvos. Pjovėme ir skaldėme malkas, kurių kažkaip gebėjo gauti tėvas ekonomas Jonas Aleksa, mūsų rengejas ir maitintojas per visą karo metą. Pastebėjome, kad „Pranas mėgsta šriubukus“, tačiau lygiai su literatūros mylėtojais jis dalyvaudavo dažnuose ginčuose prie stalo lietuvių kalbos, stiliaus ir kirčiavimo klausimais.

Steponas Matulis, pertraukęs seminarijos studijas dėl technikos mokslų, pateko į jaunesnį kursą, užtat vėliau atsigriebė Romoje teologijos doktoratu ir Bažnyčios istorijos licenciatu. Daugumai Lietuvoje pasilikusiųjų užteko Kauno Teologijos fakulteto teikiamų licenciatų ar diplomų – ir priespaudos išmėginimų.

Klierikas Šulskis pateko į rinktinę to fakulteto laidą: vyskupijų klierikai Vincentas Sladkevičius, Prosperas Bubnys, Alfonsas Jančys, Antanas Lileika, Juozas Lukšas, Pranciškus Ščepavičius, Vytautas Zakarevičius ir kiti; kapucinai Stanislovas Dobrovolskis ir Adomas Milašius; jėzuitai Aleksandras Markaitis-Markevičius ir Alfonsas Petronis; marijonai Pranas Račiūnas, Albinas Budrikis, Vincas Inkratas, Hilias Misiūnas, Viktoras Rimšelis ir jis pats – Pranciškus Šulskis. Kunigystės šventimus gavo 1943 m. gegužės 2 d., dar metus studijavo.

Iš studijų laikų vaizdžiai prisimenu jo stiprias rankas, sieksninius žingsnius ir drąsą, kai, oro pavojų paskelbus, ilgai neužsibūdavo rūsyje, o netrukus kopdavo į terasą pasidairyti, ar nematyti gaisrų. Jam nieko nereikšdavo numinti dviračiu pusantro šimto kilometrų iš Kauno į Užpalius.

Nors vokiečių okupacijos laikais klierikai buvo atleisti nuo Reicho darbo ir karo tarnybos, nežinia kodėl du kartus man į vienuolyną buvo atneštas šaukimas. Aš tada „fugiju“ pas brolių girininką į Kertupį, draugai atiduoda šaukimą rektoriui, saleziečiui kunigui Pranui Petraičiui. Po kelių dienų Pranciškus atrieda dviračiu ir praneša: „Rektorius sutvarkė, gali grįžti.“

Kai 1944 m. birželį man priartėjo šventimai, kolega Pranciškus mokė mane, kaip rimtai, tiksliai ir estetiškai celebruoti šv. Mišias, o tai buvo nemažas mokslas, reikėjo susikurti įgūdžius. Tuo metu galiojusios mišiolo rubrikos reikalavo daugybės kryžiaus ženklų, trejopų nusilenkimų ir kitokių gestų. Po kelių vyresnio draugo pamokų galėjau per primicijas nesibijoti riktų, nepaisydamas jaudinimosi.

1944 m. liepą leidžiamė Marijampolėje. Nepaisydamas okupacinės valdžios draudimo, Pranas slapčia pasiklauso radijo, pasidalija žinia apie atentatą prieš Hitlerį. Aplankęs per frontą sudegintą savo gimtinę, rudenį grįžtu į Kauną baigti studijų, neberandu draugų studentų marijonų, atostogavusių Žemaičių Kalvarijoje. Jie pasinėšė karo keliais į Vakarus, likusieji Tėvynėje jiems niekad nepavydėjome. Kun. Šulskis 1944–1946 m. – moksleivių kapelionas Marijampolėje. Į mokyklas įžengti nevalia, bet dar neuždrausta mokiniams rinktis tikybos pamokų vienuolyno salėje.

1946 m. Joninės. Kun. Pranas aplanko minėtąjį mūsų augintoją Joną Aleksą, kitą dieną atlieka kai kuriuos brolių pavedimus Kaune. Grįžta Marijampolėn to meto visuotine susisiekimo priemone – atsitiktiniu sunkvežimiu. Netoli Ažuolų Būdos sovietų kareivis stabdo, vairuotojas nepaklauso, tada – traach! – automato serija. Viena kulka berniuką tik nubrodino, kita senuką nukirto mirtinai, trečia mūsų Praną kiaurai perskrodė per pečius, per stuburą, vos vos nekliudydama širdies. Susmukęs ne iš karto pajuto skausmą nugaroje ir paralyžių nuo juosmens iki kojų pirštų...

Stiprus organizmas atlaikė, Marijampolės ir Kauno medikų pastangos išgelbėjo gyvybę, bet liko liepens ir kojų nejudrumas bei nejautrumas – ir ne-

paliaujamas vidinis skausmas jose... penkiasdešimt dvejiems su puse metų...

Vyresnieji paskiria mane vietoj jo pamokslauti moksleiviams bažnyčioje, nes jau spėta uždrausti pamokas salėje. Žiemą kun. Pranciškus parvežamas iš ligoninės ir apgyvendinamas vienuolyno pirmame aukšte, kur imasi jį slaugyti mūsų sesės – palaimintojo Jurgio Matulaičio įsteigtos Vargdienių seselės. Kiek jų pamainų prireiks per pusę amžiaus: Stefanija, Magdūtė, Onutė, Janutė... Kelios spėjo pirmiau už slaugomąjį iškeliauti į amžinybę, pavyzdžiui, šventai minima Jadvygėlė, apdovanota šviesiu humoro jausmu ir labai tinkanti prie paties ligonio, kuris mokėdavo sugalvoti visokiausių nekaltų pokštų. Šioms ir kitoms slaugytojoms aštuonetą metų talkins gimtoji sesutė Stasė, o jai ištekėjus – Valerija, kuri ir į vienuoliją įstos, ir ištarnaus iki galo.

liu. Tuo tarpu 1948 m. pavasarį sovietų žaliakuriams vėl prireikia vienuolyno. Sveikiesiems keliai į keturis vėjus ir kalėjimus, ligoniui – į daržininko namelį, paskui – pas kuklias geradares: mezgėją Agotą, raštininkes seseris Onutę su Maryte, kol marijonai 1957 m. parūpins namuką pusiaukelėje tarp kapinių ir bažnyčios. Jame sulauks ir paskutinės dienos, bet iki jos kelias ilgas ir kupinas *coincidentia oppositorum* – priešingybių sutapimo.

Aukštaičio ir dzūkės sūnus, nenutrūkstamai susijęs su tėviške, tačiau nematyti jausmingumo, veikiau – blavius protas ir tvirta ištikimybė. Geras plaukikas, eiklus dviratininkas – prikautytas prie stalo. Invalidas, reikalingas nepaliaujamos globos, – senstančių marijonų broliukų globėjas ir karšintojas, per dvylika metų slapčiomis mūsų provincijolas, paskui provincijolų patarėjas. Pats jo namu-

Pranciškus Šulskis išvykoje po Lietuvą. Iš kairės: ses. Ona Vasiliauskaitė, Juozas Grigaitis MIC, ses. Valerija Šulskytė, Antanas Gumauskas MIC. 1966

Mūsų kentėtojas – darbštuolis. Jo rankose tai knyga, tai plunksna, tai replytės, kuriomis rožančių karoliukus narsto, paskui – jam dar įdomiau – laikrodžius taiso ir montuoja. Beje, tai bus gerokai vė-

kas – marijonų centras ir priebėga. Čia prisiglaudžia mūsų šaliai neoficialiosios seminarijos klierikai ne tik iš Lietuvos, bet ir iš Ukrainos; čia susirenka pasitarti provincijos taryba naujų narių priėmimo ir

ugdymo bei kitokiais reikalais; čia ir visiems mums vieta susitikti, pavyzdžiui, kurio konfratro laidotuvių ar Jurgio Matulaičio minėjimų progomis: kas gali uždrausti lankyti draugą ligonį!

Mūsų apsilankymai – tik viena medalio pusė. Kita: jis pats bent kartelį per metus aplanko po visą Lietuvą pasklaidytus marijonus ir daugelį kurso draugų. Į Vakarus patekusieji pašaukimo broliai parūpino automobilį, sesutė Valė išmoko vairuoti, zakristijonas brolis Antanas palydi, pagelbi įkelti į automobilį ir iškelti – ir sulaukiame svečių. Toksai keturių penkių Viešpaties tarnų ir tarnaičių pulkelis vasarą pastovyklauja paežerėje netoli Druskininkų, kartais pasiekia ir Juodąją jūrą. Tik į lėktuvą nė karto nemėgino įkopti.

Jau pažįstame kunigą Praną – technikos mėgėją, bet keletą metų jis darbavosi ir plunksna. Marijonų gimnazijoje buvome turėję puikius kalbų mokytojus, Pranas ypač gerai išmokęs vokiečių ir lotynų kalbas. Taigi, pagalvėmis paramstytas (dėl juosmens paralyžiaus jis ir viršutinę liemens dalį jautė tartum erdvėje pakibusią), išvertė populiarią šv. Pijaus X biografiją „Liepsnojanti ugnis“ (aut. Hünemann, išl. 1992) ir tris stambius veikalus, kuriuose susitinka istorija ir egzegezė: *Das Leben Jesu im Lande und Volke Israel*, *Das Leben Mariä, der Mutter Jesu* (abiejų autorius Willam) ir *Paulus* (aut. Holzner). Gražaus aiškaus braižo rankraščiai tebeguli lagamine.

Patyręs, kad vertimas bei rašymas pernelyg vargina, liovėsi, pasiliko prie laikrodžių, o atostogaudamas ką nors išdroždavo iš medžio – sąmojingos formos spaustukų riešutams traiškyti ar pan. Kai 1984 m. Marijonų vienuolijos Generalinė kapitula priėmė Įstatus bei Nurodymus, atnaujintus pagal Vatikano II Susirinkimo gaires, pirmieji mūsų bandymai juos iš lotynų kalbos versti pasirodė negana sklandūs. Tada kun. Pranas vėl ėmėsi plunksnos ir pateikė juos lanksčiu literatūriniu stiliumi. Patiklinę juridinius terminus, turime šį paskutinį jo patarNAVIMĄ mūsų bendruomenei ilgiems laikams.

Dar ne galas kontrastų pynės. „Išvestas iš bažnytinio darbo rikiuotės“, kunigas Šulskis toliau darbuojasi joje savo malda, kentėjimu, gyvenimo liudi-

jimu. Kiekvieną rytą, atneštas prie stalo, aukoja Atpirkimo auką. Patarnauja kaip nuodėmklausis, paprašytas besilankančio kunigo, prelato ar vyskupo. Pavadovauja seselių priėmimo į vienuoliją apeigoms. Moka sustiprinti atnešamų taisyti laikrodžių savininkų tikėjimą ir viltį. Su kitais drąsiais Vilkaiviškio vyskupijos kunigais pasirašo keliolika pareiškimų – protestų prieš religijos persekiojimą.

„LKB kronikoje“ (t. 7, p. 611–614) randame jo bylą su Marijampolės miesto Vykdомуoju komitetu. Šis mat prikibo, kam prie namo sienos, iš gatvės pusės, pritvirtintas kryžius. Esą, tuo pažeistos architektūrinės priežiūros taisyklės. Nepadėjo du rimtai motyvuoti ligonio pareiškimai. 1983 m. birželio 1 d. pareigūnai kryžių nuplėšė ir nusivežė. Tada mūsų varguolis, kurį teisingai galime vadinti nukryžiuotu, išstatė kryželį lange. Neatsirado pasiryžėlių langui mušti.

Gyvenimo finalas taip pat neapsiėjo be kontrastingų sutapimų. Išgulėjo 52 metus, 7 mėnesius ir 8 dienas – ir pasimirė netikėtai. Širdis buvo pasilpusi paskutinius dvejus trejus metus, tačiau ir 1999 02 03 ligonis celebravo šv. Mišias, pietavo ir vakarieniavo, o apie 23 valandą jo gyvybė ramiai užgeso. Jis nuvykdavo į daugelio kunigų laidotuves, jį poilsin iš kurso draugų palydėjo tik trys: marijonai Vincentas ir Prosperas, kapucinas Adomas. Velionis būtų pateisinęs neatvykusiuosius: užpustyti keliai ir daug užduočių parapijose, net paskutinis šeštadienis prieš Užgavėnes. Užteko 20 artimesnių kunigų, koncelebravusių su vyskupu marijonu Juozu Žemaičiu, ir kelių kitų, drauge pasimeldusių.

Laidotuvėse netrūko tikinčiųjų. Jie giedojo prie bažnyčioje pašarvoto ir, nepaisydami pūgos, didžiu liu pulku nulydėjo į kapines. Netrūko ir giminių. Dar vienas kontrastas: atiduodama dukterį ar sūnų Dievo tarnybai, tūla šeima tariasi jį prarandanti, o paskui ji ar jis tampa giminę vienijančiu asmeniu. Kai Dievas pasišaukė senuosius Šulskius, vyriausiasis sūnus, o dar kunigas, tapo giminės patriarchu, patarėju, kelio rodytoju. Tesidžiaugia šeimos, jei Kristus jų atžalą šaukia: „Sek paskui mane!“

Kad spėčiau iš Romos į laidotuves, atstovaudamas Vienuolijos vadovybei, turėjau keisti susisieki-

mo priemonės: lėktuvu į Varšuvą, traukiniu į Suvalkus, jaunesniųjų konfratų automobiliu į Marijampolę. Traukinyje skaičiau, kaip Aurelijus Augustinas kalbasi su Dievu apie savo šventąją motiną Moniką:

Kas pažinojo ją, tas joje gyrė, gerbė ir mylėjo, Dieve, Tave, nes jautė Tavo buvimą jos širdyje: tai liudijo šventas jos gyvenimas“ (*Conf.* 9, 9, 22).

Išsyk susimąščiau: juk šitai puikiausiai tinka ir mūsų pašaukimo broliui kunigui Pranciškui. Beribis jo kantrumas bei giedrumas neišaiškinami vien įgimto-

mis savybėmis ir natūralia savitvarda. Tai tikėjimo, pasitikėjimo ir meilės vaisius, tylios ir labai kuklios meilės. Vaisinga jo vienybė su Nukryžiuotuoju.

Buvęs Marijampolės dekanas Kęstutis Brilius sakydavo: „Jeigu mes, marijonai, čia šį tą nuveikiame, tai klausimas, ar tėvo Pranciškaus kantrybė ne daugiau lemia už visus mūsų darbus.“ Tai išgirdęs, Velionis tikriausiai būtų paprieštaravęs: „Dar ką išsigalvosite! Aš gi nieko nedarau, tik guliu...“

Tai ir bus dar vienas *coincidentia oppositorum* atspalvis.

Marijampolė–Roma, 1999 m. vasaris

GRABSTEIN

JURGIS KUNČINAS

Lietuviškai tie obuoliai, tikriausiai, vadinasi visai kitaip, bet prieš keturis dešimtmečius ir seniau žmonės juos vadindavo ir *grabšteinais*. Tardavo palatalizuodami – *grapšteinai*, tačiau obuoliai nuo to nesuminkštėdavo. Didžiuliai, standūs, vienam kuriam šone įmušti ir kiek patamsėję, jie gal ir primindavo *antkapį* tiems, kurie vokė pažodinę šios rūšies vaisiaus prasmę – *antkapio akmuo*. Aš nežinojau, ką reiškia *grabšteinai*. Suleisdavau į gelsvą ląstelieną savo pieninius, paskum jau tikruosius dantis. Tik vokiečiai ar žydai galėjo juos taip pavadinti. Sultingi, raudondryžiai, kupini syvų. Atveždavo jų kaimiečiai ir į turgų, drauge su burokais, kopūstais. Ir į mūsų kiemą kartą išvertė maišą tokių obuolių. Supylė į kubilą, o maišą pasiėmė Monikos tėvai. Raudonskruostė, į *grapšteiną* be galo panaši Monika buvo mūsų tarnaitė. Kokia ten tarnaitė! *Namų darbininkė*, tokios būdavo dažnoje mokytojų šeimoje. Vaikų mokytojai ir anuomet sugėbėdavo prisidaryt, bet nei auginti, nei auklėti neturėjo laiko. Būdavo siaubingai užimti, trokšdavo turėti kuo daugiau pamokų, daugiau užsidirbti. Kai ponai mokytojai su tamsa išlėkdavo į mokyklą, namuose likdavom visi savi: mes trise, močiutė Ona ir stambiakrūtė geltonkasė Monika. Ji buvo beraštė, ar mažaraštė, užtat baisiai dievota – sekmadieniais su aušra lėkdavo į pamaldas ir apsiašarojusi grįždavo tik vėlų vakarą. Akys raudonos, keliai sutinę nuo klūpėjimo, plaukai išsidraikę. Tyliai atsiguldavo virtuvėje ant

siauros kušetės, o pirmadienį vėl kvatodavo. Mat buvo ir juokų maišelis toji Monika – langai virpėdavo nuo jos juoko!

Moniką motina išvarė už tai, kad ji susirengė į šokius įsivėrusi jos auskarus, rankas susikišusi į kailinę movą, o savo suskirdusias kojas išspraudė į jos vienintelius išeiginius batelius, šių mamai buvo užvis gailiausia.

– Ma juos šunes, tuos auskarus, *mufta!* – girdėjau kalbant ją. – Bet kuo ji pavertė mano *vengerkas!*

Bet taip nutiko vėliau, o Monikai dar tebetarnaujant – skutant bulves, klojant lovas, semiant vandenį ir kremtant *grabšteinus*, – pasimirė ūmai jos brolis. Kaime tai nutiko, nebepamenu nuo ko jis mirė – bene difteritas? Tas brolis buvo daugmaž mano metų, taigi snarglys. Monika parplumpino dvidešimt km pėsčia iš laidotuvių, krito miegot ant kušetės ir užknarkė. Bet kai aš nutykinau į indaują nusigvelbti poros gabalėlių cukraus, ji vis tiek nubudo ir sukikeno:

– Ot tai gražu vogt cukrelį!

Bet ryte nepaskundė. Kaži ką mąstydamą klojo lovas, aš šalia jodinau medinį žirgelį *Baltazarą*. Broliai dar miegojo. Tik kad prapliups ji raudot! Prisiminė mat broliuką. Užputo mėlynos Monikos akys, ji įsiraudojo nejuokais. Nuvirto ant tėvų lovos aukštiekninka ir pagauta religinės ar šiaip ekstazės, persiplėšė savo palaidinį – aš pritykinau arčiau ir išpūtes akis ėmiau spoksoti į du didžiulius *grapštein-*

JURGIS KUNČINAS (apie jį žr. Naujasis Židinys-Aidai. – 1992. – Nr. 10. – P. 41) – poetas, prozininkas, vertėjas, publicistas. Lietuvos rašytojų sąjungos narys nuo 1989 m., Lietuvių PEN klubo narys nuo 1995 m. 1996 m. gavo Alytaus miesto kultūros premiją. Nuo 1992 m. spausdinasi „Naujojo Židinio-Aidų“ žurnale. Po 1991 m. išleido apsakymų rinkinius „Laba diena, pone Enrike“ (1996; Literatūrinė 1996 m. Vilniaus miesto premija), „Menestre-

liai maksi paltais“ (1996), romanus „Glisono kilpa“ (1992), „Tūla“ (1993; Lietuvos rašytojų sąjungos premija už geriausią 1993 m. knygą), „Blanchisserie, arba Žvėrynas-Užupis“ (1997), „Kilnojamosios Röntgeno stotys“ (1998), novelių apysakas „Baltųjų Sūrių Naktis“ (1995), „Didžiosios Žiurkės šešėlis“ (1996), satyras „Aštaiti iš Gyvenimo švarko“ (1998). Išvertė Erno Jüngerio, Gottfriedo Benno, Roberto Schneiderio, Eliaso Canetti kūrinių.

nus, tik šiedu buvo balti, išvagoti melsvų, vos įžiūrimų gysliukių ir tirtėjo nuo Monikos raudos. O labiausiai tirtėjo rudi jų koteliai. Taip juokingai, kad neištvėręs aš vieną nučiupau ir trūktelėjau. Vajėzau! Monika stryktelėjo kaip iššauta, šėrė man per ausį, nors net ponas tėvas buvo įspėję mūsų nemušti – kai grįš, jis jau pats atsiskaitysias, vyriškai! Tada susigobė į savo palaidinį, tarsi susigėdo ir nusigrėžė į langą. Dar kūktelėjo kelis syk. Tada vėl nusizvengė, man net pagaugai nuėjo. Ji jau susitvarčiusi, atsigrėžė į mane ir šypsodama pasakė:

– Tu ar žinai, kad mano brolis numirė?

– Žinau, – suniurnėjau. – Tai ko čia žvengi? – Norėjau pridurt – *kaip kumelė*, mano žodžių atsarga buvo ganėtinai turtinga, bet susivaldžiau – vėl apkuls! Bet ji tik juokėsi:

– Tu manai, kad aš durna, kad juokiuosi? O ko verkt? Gi mano brolis da mažiukas, jis jau danguj. Žiūri dabar į mane ir juokiasi!

Nieko tada nesupratau, bet paklausiau:

– O ko gi jam juoktis?

Į šitą klausimą Monika nesumojo ką atsakyti, tik trūktelėjo apvaliais pečiais.

Bet vis tiek atsikirto:

– O ko gi jam verkt? Gi danguj.

Praėjo daugiau nei keturios dešimtys metų ir kai sulaukusi senatvės tyliai numirė mano motina, aš kažkodėl prisiminiau Moniką, jos ekstazėje krutancias krūtis, nestiprų antausį timpltelėjus už rudo spenio ir tą jos – *O ko jam verkt? Gi danguj*. Bet pagalvojau ir apie kitus dalykus – per tiek metų spėjau šį tą perskaityt. Dabar iš tos gausios lektūros apie motinų mirtį, budint prie pašarvotos velionės, man iškilo du vaizdai. Regėjau Alžyrą, pusdykumą ar tikrą dykumą ir tą Camus vyriškį, kuris stebėtinai atsainiai reagavo į savo motinos mirtį. Labai seniai buvau skaitęs tą kūrinį, o dabar štai prisiminiau. Drauge su Monika ir *grabšteinais*. Dar pagalvojau tada, skaitydamas – nejau žmogus gali taip jaustis? Kai skaičiau, apie egzistencializmą nutuokiau lygiai taip menkai kaip ir nūnai. Kas man rūpi Camus! Egzistencializmu šiandien gal ir domisi filosofijos mokytiniai, o literatūroje jis virto istorizmu, nors kažin...

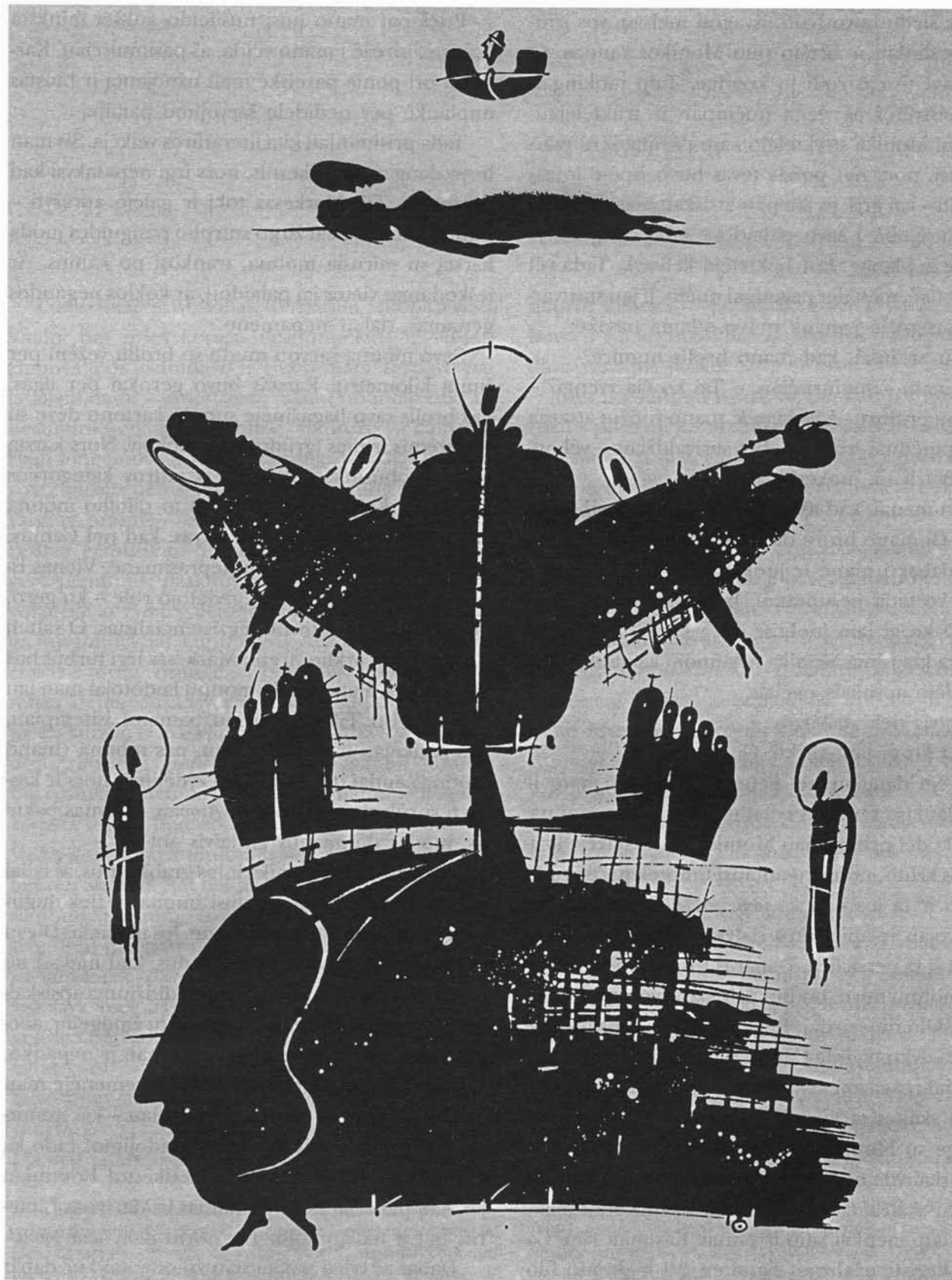
Prieš pat mano nosį nusileido aukšta minkšta krūtinė, įsirėžė į mano veidą, aš pasimuisčiau. Kažkokia ori ponija pareiškė man užuojautą ir biustas nuplaukė per nedidelę šarvojimo patalpą.

Tada prisiminiau kitą literatūros veikėją. Šis man buvo daug simpatiškesnis, nors irgi nepasakysi kad normalus. Tik Markesas tokį ir galėjo aprašyti – raitelį, kuris skersai žirgo sturplio pasiguldęs juodą karstą su mirusia motina, trunkosi po kalnus. Ar ieškodamas vietos jai palaidoti, ar kokios negandos genamas, dabar nepamenu.

Savo motiną šarvoti mudu su broliu vežėm per šimtą kilometrų. Karstas buvo gerokai per ilgas, tad brolis savo bagažinėje surado kartono dėžę su šluostėmis ir mes įgrūdome ją galūkojy. Nors karstą vežė autobusiukas, o kelias – antros kategorijos greitkelis. Kaip turėjo blaškytis to raitelio motina ant to kuino sturplio? Esu tikras, kad nei Camus, nei Markesas tą savo vyrų neprasimanė. Vienas išties nesugebėjo įsijausti į gedėtojo rolę – ko gero, tai ir buvo pats autorius, egzistencialistas. O raitelį su karstu ant arklio strėnų Markesas irgi turbūt bus kur sutikęs. Šiandien tie motinų laidotojai man jau visai nekeisti. Tik kai skaičiau, pamenu, įsitempiau, nes patikėjau ir vienu, ir kitu, nes motina (mano motina) andai dar buvo jėgų žydėjime, nors ir kasdien surūkydavo po pakelį *Auroros*. Mėlynas pakutis, juodas dūmijantis garlaisvis ant jo.

Vėl prisiminęs Moniką ir jos grabšteinus, aš tyliai sukrizenau. Bet šalia sėdėjusi žmona vis tiek nugirido ir apstulbusi pažvelgė į mane. Jos tikėjimas Dievu ir viskuo kitu buvo toks nuoširdus, kad niekad nė nemaniau jos užgauti. Aš, kaip ir didžiuma apsiskaitėlių ir ciniškų nūdienos nugairintų žmogelių, abejoju pomirtiniu gyvenimu, nors man ir nepatiko, kai viena ponija Laidojimo namų priemenėje man garsiai aiškino: aš tai dukrai pasakiau – kai numirsiu, jokių kunigų, jokių *Kalnu* giedojimo! rado ką garbint, žydelį! Netikėjau ir netikėsiu! Priminiau jai, kad panašiai buvo puolamas ir Martynas Liuteris, bet ji tik numojo: *I teisyngai darė, kad puolė!*

Dabar aš tyliai paklausiau žmoną: tai kur dabar galėtų būti mano motinos siela? Danguj? Irgi žiūri į mus ir juokiasi? Kaip tas kadų kadės nuo difterito

Valentinas Ajauskas. *Pasitikėjimas*. 1991. Serigrafija

miręs Monikos broliukas? Žmona priekaištingai pasižiūrėjo į mane, sumurmėjo – cinikas, cinikas!, bet paaiškino: Ne, ji dabar kažkur netoli. Džiaugiasi, kad nieko nebeskauda. Užjaučia mus. Gerai, tada tariau, o kur ta Vytolio siela? Vytolis labai netikėtai buvo miręs žiemą. Dabar gi jau spalio. Ji rimtai pažvelgė į mane: O, Vytolis jau bus danguje, nėra ko abejoti. Ir jis žiūri ir juokiasi? – buvau beklausias, bet prikandau liežuvį. Mano žmona nebuvo juk davta ar sektantė. Ji tikėjo nuoširdžiai ir neįkyriai. Nebukdavo savo tikėjimo kitiems, nors spraginta ant laužo, tikriausiai būtų bent liežuvium išsižadėjusi ir Jėzaus Kristaus, ir Bažnyčios. Bet tik liežuvium. Tokius tikinčiuosius aš pripažįstu, kad ir nenorom. Nesmerkiu nė sektantų, jei tik jie neperša savo tiesų kiekvienam sutiktam. Ir jei nemedžioja bėdon pakliuvusių ir lengvatikių žmonelių. Jei šitaip nedaro, tai tegul sau. Kartą mane pribloškė viena jaunų dienų bičiulė – paėmusi man už rankos, ji virpančiu balsu pranešė:

– Kad tu žinotum, kokia *ten* žolė! Kokie baldai, kilimai. Koks *ten* dizainas! Kalbėjo, aišku, apie buitines sąlygas aname pasaulyje, ką daugiau. Iš kur tu žinai? – paklausiau sutrikęs, nes kitados ji nebuvo tokia dievota, anaiptol! O, tarė ji vartydama akis, mums pasakojo vienas pastorius, korėjietis! Žinai, jis buvo *ten*, paskui nusileido ir viską, viską papasakojo, supranti? Kur jau ne. Korėjiečiai, žinoma, patys protingiausi žmonės ir žinot kodėl? Todėl, kad nuo vaikystės valgo *raudonuosius pipirus* ir ankštis jų, ir sėklas, valgo trintus ir virtus, džiovintus ir marinuotus. Et, viską jie kemša, šunieną irgi. Paskui atvažiuoja čionai ir pasakojasi, ką regėję Dievo karalystėje! Būdamas Dievas, tokius pirmučiausia bausčiau pragaru, kaip ir *hilerius* bei juos užverbavusius atvykti mūsų šarlatanais.

Prie velionės atėjo keli brolio partijos bičiuliai. Nė vienas net nepersizegnojo, nors žinojau – ana to tėvelis buvo vargamistra, o kitas laikraštyje pats gyrėsi tarnavęs klapčiuku, bet kai kunigas nusukęs ausį už suterliotą taukais kamžą, iškart virtęs karštu ateistu.

Negi svarbu. Žinojau, kad žmona mintyse meldžiasi už mano motinos vėlę. Jeigu malda gali pa-

dėti, tai jos malda tikrai padės mamai pakliūti į gerųjų vėlių pasaulį. Jei mama savo metu būtų neatsilaikius ir įstojusi į kompartiją, ji ir šiame gyvenime būtų kur kas daugiau pasiekusi. Bet tėvas, nors ir *lojalus*, griežčiausiai pasipriešino – ne! Vaikas buvau, bet tiek jau nutuokiau: partija tai kažkas nešvaraus, sukto, į ją lenda prasisiekėliai, fanatikai, kurie vėliau pakeliami į *Partijos kunigus*, o kitas, žiūrėk, net į *vyskupus*. Pirmasis mūsų KP sekretorius tai tarsi partijos *hardinolas*. O popiežius – Maskvoje, kur daugiau. Partija baudžia negailestingai, lygiai kaip Dievas ir Bažnyčia, bet liepia kurti rojų žemėje, o po mirties nieko nežada. Na, nebent raudoną lentų piramidę su skardos žvaigžde. Užtat velionis miršta žinodamas: jei sūnus dėl paikumo neįstos į teisę, vieta milicijos mokykloje jam garantuota!

Vieni žmonės įeidavo, kiti išeidavo. Pavakare jie praretėjo. Niekas neraudojo, neviravo. Seni žmonės pirmučiausia galvojo apie save – gal net pavydėjo ramybės sustingusiam mano motinos veide – ji numirė ramiai, nugyvenusi gražų amžių. Nebuvo išvežta į Sibirą. Karo metu vertėjavo vokiečiams, bet kažki kaip niekas neprikibo, o vienu metu netgi tapo Mergaičių gimnazijos direktore. Paskui iki pensijos dėstė sau geografiją – jos mokiniai – net žili! – ir dabar ją pamena. Užsienyje, jei neskaičiuosim ekskursijos į Tilžę ir Karaliaučių 1936 metais, niekad nebuvojo. Apdovanota krūva Garbės raštų ir medaliu *Už darbo šaunumą*. Galėjo jai duoti ir *nusipelniusios* vardą, kalbėjo kitados mano krikštamotė, buvus choreografė ir Kauno muzikinio teatro choristė, bet kad pati kalta – ko gi negalėjo įstoti į tą partiją? Argi ji viena? Jos velionis vyras, buvęs karo kapelmeisteris, nedvedjodamas įstojo. Tapo žymiu chorvedžiu, gavo *nusipelniusio* vardą, nors tos partijos nė kiek nemylėjo.

Pavasari motina dar buvo stipresnė. Rūkėm jos namų virtuvėje abu – dabar mama rūkė jau amerikoniškas cigaretes su filtru ir, aišku, kur kas mažiau nei *Auroros* galdynėje. Vis nuobodžiai, bet ramiai kalbėjo apie mirtį. Primindavo, kur guli įkapės, kur tūkstantis litų laidotuvėms. Visi jos pageidavimai buvo išpildyti – giesmininkų nebuvo, o kapinių žemė ir taip šventa. Panašiai, beje, šnekėjo ir mano

brolienės tėvas, buvęs ulonas ir nuoširdus visų valdžių nekentikas – tarybų jis nekentė labiausiai, bet kunigo vis tiek nenorėjo.

Aš pagalvojau, sėdėdamas prie mirksinčių žvakių, nieko prieš, kad į mano laidotuves ateitų koks dvasingas, nekvailas kunigas. Tik ne toks, koks buvo laidojant Vytuolį – užkimęs, šniurkščiojantis nosele, plonu (kad ir kимиu) balseliu atgiedojęs *Ir amžinoji šviesa jiems tešviečia!* greit smukęs į *Volvo* ir nurūkęs atgal į miestą. O prie *chorvedžio* kapo duobės Kauno konservatorijos mokytojos giedojo *Marija, Marija*. Ir kunigas kalbėjo draugiškai, kreipdamasis į velionį vardu, tarsi būtų šimtą metų jį pažinojęs. O juk nepažinojo. Nieko tačiau nesakė nei apie *design*, nei apie mebliuotas rojaus patalpas, nė apie žolę ir kilimus. Štai tokį aš mieliai išklausyčiau. Mano dvasia kabotų kažkur visai neaukštai, o aš tyliai šypsočiau. Aišku, nesijuokčiau kaip tas vaikelis, Monikos brolis. Tik šypsočiau.

Jau temo. Aš išėjau parūkyt. Laidotuvių namai buvo visai šalia tų namų, kuriuose mes gyvenome labai ilgai. Būtume – bent motina – iki mirties juose gyvenę, bet namą – dviaukštę medinę vilą – atsiėmė neva buvusi savininkė. Dabar tas namas buvo tuščias. Jo renovacijai reikia milijono, o toji moteris tiek neturi. Tik tame kambaryje, kur vienu metu buvo mano *kūrybinė dirbtuvė*, veikia parduvė. Visko ten gali gauti. O toje vietoje, kur stūksojo mano gultas – senoviška sudilus kanapa su aukštu mediniu atlošu, dabar blizga degtinės ir tamsuoja vyno buteliai. Anuomet greta kanapos stovėdavo tik tušti...

Kaip čia viskas aplink pasikeitė! Visi kaimynai seniausiai išmirė – daugiausia natūralia senatvės mirtimi, kaip ir motina. Štai ir vaikystės draugo

sklypas. Medinis namelis pavirto dviaukšte silikatinų plytų chimera. Tas bičiulis mokėsi menų, bet išmoko tik dažyti sienas, o paskui ėmė specializuotis, padirbinėdamas antspaudus, parašus, blankus – auksines rankeles turėjo, bet vis tiek sėdo už grotų, o išėjęs išvyko Rusijon ir suvisam prašapo. Niekas net nežino – gyvas jis ar nebe. Kam jis ir rūpi – tėveliai seniai juokiasi danguje, o broliui gana savo vargų.

Tik kelios obelys liko. Anava ir keli obuoliai kybo. Ė, neįau tai *grabšteinai*? Atsidariau vartelius ir nuėjau prie vaismedžio. Net pamiršau, kad nauji šeimnininkai gali užpjudyt kokiu šunėku. Bet niekas niekuo nepjudė. Dievaži, *grabšteinai*! O gal ir kito-kie. Bet tokie pat didžiuliai, su raudonais dryžiais. *Tai gal ir grabšteinai!!?* Vos krestelėjau senutę obelį ir keli didžiuliai vaisiai be garso paptelėjo į sukastą daržą. Papt, papt, papt. Paskui dar sykį – papt

Surinkau juos, nubraukiau žemes ir užgesinęs cigaretę nunešiau juos prie motinos karsto. Padėjau šalia kalijų, chrizantemų ir baltųjų ramunių, kojū-galy. Žmonių jau veik nebebuvo ir obuolių niekas nepastebėjo. O jei ir pastebėjo – kas čia kam rūpi. Vis dėlto rytą atėjau ankstėliau ir surinkau juos. Tikrai, *grabšteinai*! Vienas obuolys buvo prakastas. Aš krūptelėjau. Bet paskum prisiminiau: biuro darbuotoja Angelė sakė, kad čia esama pelių ir paprašė, kad nakčiai karstą užvožtume dangčiu ir truputėlį prieveržtume varžtus šonuose. Mes tylėdami paklusome ir jau išsiskirstėme. Taigi gal ir pelės...

Suguldžiau penketą gražių *grabšteinų* šalia akacijų žalitvorės ir pasukau į duris – jau rinkosi žmonės.

Vilnius, 1998 m. spalio 17 diena

JUOZAS KELIUOTIS APIE DAILĘ: TREČIOJO KELIO VIZIJA

JOLITA MULEVIČIŪTĖ

Juozas Keliuotis – žmogus, tapęs legenda. Jo vardas siejamas su nepriklausomos Lietuvos kultūrinio sąjūdžiu ir laisvos novatoriškos minties plėtra. Galima teigti, kad XX a. antros pusės lietuvių inteligento sąmonėje Keliuotis įsitvirtino kaip ženklas, kaip tarpukario epochos personifikacija. Todėl jo likimas panašus į daugelio simbolinių figūrų lemtį: įkūnijusios gyvybinius bendruomenės interesus, tokios asmenybės nestokoja dėmesio, ypač sustiprėjančio kritiniais tautos istorijos laikotarpiais, tačiau palyginti retai sulaukia įvairiapusiškesnio žvilgsnio, nes palikuonis pirmiausia domina kaip jų pačių idealų bei siekių atspindys.

Paprastai Keliuočio straipsniuose ieškoma avangardinės Vakarų Europos estetikos įtakos, modernizmo apraiškų. Remiamasi publicisto mėgtomis atsinaujinimo, šiuolaikiškumo, dinamizmo sąvokomis, cituojami paskiri teiginiai, įrodymui pasitelkiamas „Naujosios romuvos“ žurnalo autoritetas. Kartu vengiama sistemiškumo, istorinės analizės. Ignoruojantis visumos pobūdį tyrinėtojas nė pats nepastebi, kaip ima žaisti prasių kontekstu, herojaus apmąstymams priskirdamas savo minčių giją. Beje, tokiai interpretacijai Keliuočio literatūrinis palikimas, kuriame gausu prieštarų samprotavimų, teikia ypač dėkingą dirvą.

Straipsnio tikslas – aptarti „Naujosios romuvos“ redaktoriaus menines pažiūras, atskleisti jų ryšį su tarpukario Lietuvoje bei Europoje vyravusiomis estetinėmis tendencijomis ir pakoreguoti žurnalistui priskiriamą vienprasmį modernizmo šalininko

įvaizdį. Pagrindinis svarstymų objektas – Keliuočio publikacijose suformuluoti dailės vertinimai, neatsiejami nuo šiam autoriui būdingos bendros visuomenės, kultūros ir meno koncepcijos.

Ketvirtame dešimtmetyje Juozas Keliuotis garsėjo kaip jaunosios menininkų kartos ideologas, gausia publicistika formavęs kūrybines laikotarpio nuostatas. Jis buvo vienas aistringiausių šiuolaikiškumo idėjos propaguotojų: rašė apie naujaisių laikų žmogų, apie nūdienio gyvenimo dinamizmą ir progresą, ragino lygiuotis į Vakarus, gyventi XX a. atradimų ritmu. Estetinę veiklą jis laikė viena įstabiausių moderniosios dvasios apraiškų.

Moderniojo meno epocha pasižymi savo dideliu nerimu, revoliucingumu, įvairumu ir jėškojimų drąsumu. Joje visos vertybės buvo perkainotos, kai kurie praeities laimėjimai atmesti, visos meno problemos iš naujo iškeltos ir savaip spręstos, daryta naujų bandymų.¹

Novatoriškumas, originalumas, individualaus kūrybinio prado išaukštinimas, nuolatinė kaita ir atsinaujinimas – būtent šios modernizmo savybės labiausiai žavėjo „Naujosios romuvos“ redaktorių. Jam imponavo veržlios vaizduotės ir neribotų meninių galimybių atmosfera. Čia nebėra tinkamų ir netinkamų siužetų, leistinų ir neleistinų išraiškos

tuvos Respublikoje 1918–1940“.

¹ Keliuotis J. *Modernusis menas* // Naujoji romuva. – 1938. – Nr. 48 (410). – P. 906.

JOLITA MULEVIČIŪTĖ (apie ją žr. Naujasis Židinys-Aidai. – 1998. – Nr. 11/12. – P. 490) šį straipsnį parengė pagal medžiagą, sukauptą monografijai „Link modernizmo. Dailės gyvenimas Lie-

priemonių. Modernistai laužo buržuazinio mentaliteto stereotipus, neigia akademinės vaizduosenos dogmas, maištauja prieš muziejų diktatūrą, siekdami būti XX a. piliečiais.

Sugriaunami barjerai tarp kryptų ir žanrų. Ypač rūpinamasi sugauti momento dvasia, tai, kas išgyvenama ir matoma tik vieną akimirką. Gyvenimas vaizduojamas ne kaip statiška forma, bet kaip bėganti upė. [...] Visų pirma rūpinamasi kūrinio ekspresingumu, o ne jo tobulumu ir jo formų išbaigtumu.²

Anot autoriaus, modernistinis menas, vaduodamasis iš konvencijų, siekia autonomijos, ryškina savo šakų ir rūšių specifiką. Taip atsirandanti grynoji tapyba, grynoji lyrika, grynoji muzika, grynasis teatras.

Tačiau būtent čia, šiame neribotos laisvės siekyje, glūdi dramatiška modernizmo kolizija. Pamindamas taisykles ir autoritetus, pasinerdamas į individualų vidinį menininko pasaulį, radikalizuodamas raiškos būdus, šiuolaikinis menas praranda fundamentalią vertybinę orientaciją, universalų humanistinį turinį. Jį išstinkanti ta pati lemtis kaip ir visą XX a. visuomenės gyvenimą, kurio kertiniai principai individualizmas, liberalizmas bei demokratizmas, kadaise skatinę pažangą, ilgainiui tampa pagrindiniais ardomaisiais veiksniais. Individualizmas, įgijęs kraštutines formas, atsigręžia prieš laisvą ir pilnavertę asmenybę. Liberalizmas pasirodo esąs perdėm formalistinis, netikįs jokia ontologine tiesa, todėl vedąs į anarchiją. Demokratizmas atskleidžia savo abstrakčią racionalistinę prigimtį, visuomenėje iššaukiančią egoizmo ir nihilizmo apraiškas. Ima vaidintis, kad nėra nieko absoliutaus, pastovaus ir tikro. Chaoso apniktas bejėgis žmogus puola į kitą kraštutinumą ir ieško išorinės jėgos, kuri jį apsaugotų. Jis atsiduoda naujiesiems valdovams – gamybos, valstybės, rasės, technikos idėjoms. Tačiau ir

² Keliuotis J. *Moderninio meno orientacija* // Naujoji romuva. – 1935. – Nr. 18 (226). – P. 390–391.

³ Plačiau žr. Keliuotis J. *Šiandieninė epocha ir jaunuomenės misija* // Naujoji romuva. – 1939. – Nr. 45 (458). – P. 798.

šios neatneša geidžiamos palaimos. Pagaliau individas, užuot buvęs galutinis svarbiausias tikslas, ima vergauti savo veiklos padariniams. Apskritai, dabarties pasaulyje visos žmogaus sukurtos vertybės atsi- gręžiančios prieš patį kūrėją: mokslas virstąs bedvasiu scientizmu, kapitalo kaupimas – amoraliau išnaudotojų kapitalizmu, laisvės, lygybės ir brolybės lozungai – palaidu liberalizmu, tautiškumo idealai – nacionalizmu, valstybės įvaizdis – etatizmu ir biurokratizmu³.

Tokia pati krizė išstinkanti ir dailiosios kūrybos sritį.

Jis [*nūdienis žmogus – J. M.*] sukūrė didingą meną tikėdamas grožiu išpuosti visą savo gyvenimą ir juo pripildyti visą pasaulį, bet šis menas pasidaro tiek keistas ir gal net arogantiškas, kad jis žmogų – patį savo kūrėją – išmeta iš savo srities, liaunasi jį vaizdavęs, ima iš jo tyčiotis ir jį karikatūrinti, rodyti šmėklas ir klaidų chaosą, abstraktybes ir mechanizmus,

– rašė Keliuotis⁴. Ypač neigiamai žurnalistas vertino abstrakčiosios dailės išraiškos priemones, jas siedamas su meno nužmoginimu, su estetinei veiklai svetimais mechanikos, fizikos, geometrijos principais. Apie grynųjų plastinių formų šalininkus jis sakė:

Gamta jiems tik abstraktus žodynas, kuriame nebejaučiamas kosmiško ritmo dvelkimas. Jų kūryba be gyvybės plazdenimo, tikrovė jiems tik proga...⁵

Skelbdamas negailestingą nuosprendį moderniajai kultūrai, Keliuotis nebuvo vienišas. Krizės slogutis ir egzistencinio lūžio nuojauta tyrote tyrojo nepriklausomos Lietuvos ore. Šis dramatiškas istorinio lemtingumo išgyvenimas neretai nustelbdavo giedrą jaunos valstybės kūrėjų optimizmą. Apie moder-

⁴ Keliuotis J. *Žmogaus asmenybė*. Iš ciklo: *Naujasis humanizmas* // Naujoji romuva. – 1937. – Nr. 20 (330). – P. 442.

⁵ Keliuotis J. *Moderninio meno orientacija* [Tęsinys] // Naujoji romuva. – 1935. – Nr. 19 (227). – P. 420–421.

niųjų laikų moralinę, socialinę, ekonominę krizę ir meną, kaip ryškiausią dvasinės degradacijos atspindį, trečiame–ketvirtame dešimtmetyje rašė Vytautas Bičiūnas, Mstislavas Dobužinskis, Juozapas Albinas Herbačiauskas, Antanas Maceina, Stasys Šalkauskis, Vydūnas, kiti dailininkai, literatai, filosofai – Pirmojo pasaulinio karo patirties slegiamų Europos intelektualų bendraamžiai. Vienas aistringiausių individualistinės civilizacijos ir naujosios dailės kritikų buvo Ignas Šlapelis, įkandin Nikolajaus Berdiajavo piešęs apokaliptinį nūdienio pasaulio paveikslą. Kaip ir rusų religinis mistikas, Šlapelis dvasinio nuopuolio priešas ieškojo antropocentristinės renesansinės kultūros principuose, jiems priešino ikirenesansinės istorijos vertybes ir ragino tautiečius gręžtis į praeitį. Viduramžių idealų atgavinyje jis regėjo kūrybinio atgimimo prielaidas, o modernistinio meno plėtotėje – pereinamąjį tarpinį, bauginančią ir griauinančią, tačiau neišvengiamą naujosios eros įžangą⁶.

Panašios mintys buvo nesvetimos ir Keliuočiui. Tiesa, iš tuometinių modernizmo kritikų žurnalistas išsiskyrė įžvalgiais vertinimais, naujausių dailės kryptių pažinimu, jų išraiškos priemonių išmanymu. Tačiau ir jis modernistinį meną siejo tik su pradiniu – revoliuciniu – šiuolaikinės epochos etapu. Keliuotis rašė:

Moderniniai jieškojimai nebuvo bergždi net ir tada, kai jie buvo kraštutiniai. Bet pasitenkinti vien jieškojimais dar per maža, reikia ką nors rasti ir parodyti tikrai vertingų kūrinių.⁷

Anot publicisto, tasai meninio perversmo laikotarpis –

tai kūrybos žmogaus jaunystė, jo išsivadavimas nuo senatvės, jo išsilaisvinimas nuo susikrovusio perdidelio civilizacijos bagažo, jo prisikėlimas naujam gyvenimui.⁸

⁶ Žr. Šlapelis I. *Menas ir visuomenės idealai*// Logos. – 1926. – Nr. 2. – P. 163–174; Šlapelis I. *Mūsų laikų modernizmas mene*// Židinys. – 1934. – Nr. 1 (109). – P. 30–35; Nr. 2 (110). – P. 158–166.

⁷ Keliuotis J. *Moderninio meno orientacija* [Tęsinys]... – P. 421.

Modernizmo klaidos esančios amžinos jaunatvės klaidos, be kurių neįvyksta joks atsinaujinimas. Tačiau negrų dailė negalinti pasilikti idealu, o esperanto kalba virsti visų tautų bendravimo priemone. Tad ko gi siekti, kur žvalgytis ateities gairių?

„Naujosios romuvos“ redaktoriui Šlapelio propagotas retrospektyvizmas, dvelkiantis XIX a. romantizmo dvasia ir menantis nazarėnų bei preraphaelitų sambūrių laikus, buvo svetimas. Keliuotis neidealizavo viduramžių kultūros, neskelbė ją esant panacėja nuo visų XX a. civilizacijos ligų; juk praeities nebepakartosi. Jis svajavo apie naują realybę, kurioje estetinė veikla įgis ypatingą pavidalą ir prasmę. Anot publicisto, tikroji kūryba – tai visuotinių vertybių pasaulis, harmonizuojantis individualumo ir universalumo, tautiškumo ir internacionalumo, laikinumo ir amžinybės pradus. Tikrasis menas organiškai susijęs su gamta, visuomeniniu gyvenimu, istorine krašto patirtimi. Drauge jis išreiškia nepakartojamą kūrėjo asmenybę, alsuoja naujovių troškimu.

Reikalingi organiškai ryšiai su tikrove, su savo tėviške ir jos tradicijomis, žmogaus dvasia turi būti išlaisvinta nuo mašinos ir mados diktatūros, ji turi vėl save susirasti ir savęs primatą deklaruoti,

– skelbė žurnalistas⁹. Tokį idealų meno įvaizdį Keliuotis siejo su artėjančia naujojo humanizmo epocha. Maža to, jis jau regėjo būsimosios dvasios dailę, naujųjų kryptių bei tendencijų tapsmą.

Moderninis menas paskutiniu laiku kaip tik ir orijentuojasi šios organiškos sintezės keliu. Jis, nepaneigdamas individualybės ir originalumo principų, jieško universalizmo; brangindamas visus moderninius formalinių jieškojimų laimėjimus, pasiilgsta turinio ir siužeto.¹⁰

Ekspertimentinių jieškojimų laikotarpis jau pasibaigęs. Prasidėjo žmogiškosios kūrybos epocha. [...] Jieškoma vieningumo ir pusiausvyros.

⁸ Keliuotis J. *Modernusis menas...* – P. 906.

⁹ Keliuotis J. *Moderninio meno orientacija* [Tęsinys]... – P. 420.

¹⁰ *Ibid.* – P. 421.

Pradedama nuo savęs, bet atidaromos durys visai tikrovei.¹¹

Samprotaudamas apie estetiškos kūrybos perspektyvas, Keliuotis nurodė konkrečių pavyzdžių. Anot jo, naujoji linkmė pradedanti ryškėti Paulio Claudelio, François Mauriac, Henri de Montherlant'o, Marcelio Arland'o literatūriniuose veikaluose, Giorgio de Chirico, André Deraino dailėje. Apskritai Keliuotio išitikinimai atspindėjo ne tik būdingąsias trečio–ketvirto dešimtmečio lietuvių kultūros tendencijas, bet ir tuometinę Europos meno ideologiją.

Ankstyvoje jaunystėje žavėjęs Friedrichu Nietzsche ir Fiodoru Dostojevskiu, Arthuru Schopenhaueriu ir Blaise'u Pascaliu, vėliau persiėmęs Benedetto Croce's, Henri Bergsono, Vladimiro Solovjovo mintimis, Keliuotis išsiugdė plačias, jeigu nepasakyti margas pažiūras¹². Tačiau, atrodo, lemtinga

buvo ne vieno ar kito filosofo įtaka (ją mėgsta išryškinti daugelis tyrinėtojų), bet bendra tarpukario Paryžiaus atmosfera, į kurią 1926–1929 m. buvo patekęs jaunas Lietuvos stipendininkas. Prisiminus būtent šią intelektualinę terpę abstraktoki „Naujosios romuvos“ redaktoriaus teiginiai įgyja konkrečią, istoriškai lokalizuotą prasmę.

Tais pačiais 1926 m., kai Keliuotis pravėrė Sorbonos auditorijų duris, pasaulio meno sostinė išgirdo Jeano Cocteau kreipimąsi – garsusis avangardistas ragino grįžti prie tvarkos¹³. Kvietimas atkurti tvarką tapo tarpukario devizu, kondensuota laikotarpio socialinių, dvasinių ir estetinių siekių išraiška. Modernistinis maištas nebeviliojo. Žymūs Paryžiaus dailėtyrininkai Jacques'as Rivière'as, René Huyghe'as, Germainas Bazinas, Bernard'as Champigneulle'is, Jacques'as Emile'is Blanche'as bei daugelis kitų smerkė fovizmą, kubizmą, dadaizmą, siur-

Lietuvos dailininkų ekskursija Rygoje. 1931. Iš kairės: pirmas – Juozas Mikėnas, antras – Antanas Tamošaitis, trečias – Stasys Ušinskas, ketvirtas – Leonardas Kazokas, penktas – Juozas Keliuotis, aštuntas – Viktoras Vizgirda, devintas – Antanas Samuolis, dešimtas – Antanas Gudaitis, vienuoliktas – Adolfas Valeška. Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius

¹¹ *Ibid.* – P. 422.

¹² Žr. Keliuotis J. *Justinas Vienožinskis ir jo epocha* [Atsiminimai] // Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių

skyrius. – F. 31–50. – L. 18–20.

¹³ Cocteau J. *Le rappel à l'ordre.* – Paris, 1926.

realizmą. Ypač pasižymėjo Waldemaras George'as, svarbiausiu uždaviniu laikęs degraduojančio meno humanizavimą, o priemonių šiam tikslui pasiekti regėjęs klasikos pavyzdžiuose.

Dailininkams ir jų kritikams meno istorija atsivėrė neišsenkamu inspiracijų šaltiniu. Monmartre ir Monparnase pagarbiai suskambo Ingres'o, Poussino, Jeano Fouquet, brolių Le Nainų, Corot, Courbet vardai. Atvirai žavėtasi senovės Graikijos palikimu, prancūzų viduramžių ir klasicizmo daile, italų renesanso kūryba. Praeities nostalgija reabilitavo siužetą ir būtinių, istorinių, mitologinių žanrą, atgaivino pagarbą tradicinėms dailės temoms, motyvams ir išraiškos priemonėms. Daugelis vakarykščių modernistų kūrinių liudijo susidomėjimą geometrine perspektyva, šviesokaita, tikroviškomis kompozicijos detalėmis. Aiškumas, vienybė, pusiausvyra ir darna vėl tapo svarbiausiais plastinės sandaros principais. Į modernizmo palėpes užklydo svečias nebuvelis – idealaus grožio ilgesys. Jis ir meniniam vaizdui būdingas universalizmas bei harmonija bylojo atgijus esminius klasiškos dailės principus.

To meto meninis sąjūdis vadintas įvairiai: neohumanizmu, neorealizmu, neoromantizmu, neoengrizmu, neoklasicizmu. Šios sąvokos įvardijo skirtingus judėjimo aspektus bei pakraipas, kartu išreiškėdamos pagrindinę nuostatą – tradicinių meno vertybių aktualizaciją. Tačiau neapsiribota paprastu senų taisyklių kartojimu. Modernistinė patirtis neišvengiamai veikė naujojo tradicionalizmo estetinį skonį. Naršydami praeitį dailininkai vengė chrestomatinių pavyzdžių. Juos domino archajinės nebrandžios klasiškos dailės formos, periferiniai, mažiau žinomi autoriai. Sekdami gamta, jie nevengė vaizduotės proveržių, deformacijos, abstraktesnės ir ekspresyvesnės raiškos (čia pravertė fovizmo ir ypač kubizmo pamokos). Į praeities meną neotradicionalistai žvelgė šiuolaikinio žmogaus akimis. Jie rūpinosi ne tobulybės įamžinimu. Tarpukario kūrėjus jaudino pats idealo troškimas.

Šiaip ar taip, tai buvo poavangardinis, revoliucinių užmojų atsisakęs reiškinys (beje, būdingas ne

tik to meto dailei, bet ir literatūrai, muzikai, teatrui). Būtent ši dvasinė terpė patraukė intelektualiai bręstančio jauno lietuvių dėmesį. Iš tarpukario Paryžiaus aplinkos Keliuotis perėmė neohumanistinės kultūros sampratą bei įsitikinimą, kad menas privalo išreikšti amžinas žmogiškas vertybes ir savojo laiko dvasią, derinti visuomeniškai reikšmingą turinį ir modernią formą, jungti praeities meistrų patirtį su šiuolaikinių kūrėjų atradimais. Jau 1927 m. „Židinio“ redaktoriaus Vinco Mykolaičio-Putino prašymu jis pasiuntė Lietuvon tenyškčių parodų apžvalgėlę, kurioje teigė: „Jaučiamas grįžimas prie klasiškos formos tobulumo ir prie idėjinio ir religinio turinio dailės“¹⁴. Ten pat pasidžiaugęs *Salon des Tuileries* ekspozicija, kurioje rodyta pilna gyvybės, judesio ir išraiškos modernistų kūryba, korespondentas vis dėlto apgailestavo dėl gausių „pornografijos“, „beidėjingumo“, „vulgariškumo“ apraiškų.

Puikią progą pasireikšti žurnalisto įsitikinimams suteikė 1939 m. Kaune, Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje, rodytas moderniosios prancūzų dailės rinkinys. Tąkart Keliuotis, paprastai vengęs pristatinti paskiras parodas, entuziastingai ėmėsi plunksnos. Ilgame rašinyje jis aptarė postimpresionizmo, kubizmo, fovizmo apraiškas. Ypač jautriai ir atidžiai recenzentas gilinosi į André Dunoyer de Segonzaco, Charles'io Dufresne'o, Henri de Waroquier neotradicionalistinę tapybą.

Visi trys šie dailininkai labai originalūs, jie yra pasisavinę fovizmo ir kubizmo laimėjimus, bet, juos jungdami su senojo meno tradicijomis, yra kiekvienas radęs savo individualų kelią. Jie surado naują meno pusiausvyrą tarp formos ir turinio, spalvų ir piešinio, intelekto ir jausmo, – rašė kritikas¹⁵. Bet labiausiai „Naujosios romuvos“ redaktorių patraukė tarp neoklasicizmo ir *art deco* svyravusio madingo Paryžiaus dailininko André Lhote'o kūryba.

Ypatingai žavus Andre Lhote išstatytas čia pa-

¹⁴J. Klt. *Dailės parodos Paryžiuje* // Židiny. – 1927. – Nr. 5–6 (29–30). – P. 427.

¹⁵Keliuotis J. *Moderniojo prancūzų meno paroda* // Naujoji romuva. – 1939. – Nr. 6 (420). – P. 131.

veikslas „Trys gracijos“, kurs yra vienas iš gražiausių šioj parodoj, tai humanizmo, pusiausvyros ir harmonijos triumfas,

– nuoširdžiai tikino publicistas, demonstruodamas savo estetinį skonį ir idėjinę orientaciją¹⁶.

Atitinkama linkme Keliuotis kreipė ir „Naujosios romuvos“ žurnalą. Leidinys nemaža dėmesio skyrė tuo metu jau senstelėjusioms brandžiojo modernizmo kryptims – fovizmui, kubizmui, ekspresionizmui, tačiau sąmoningai vengė radikalesnių avangardo formų, ypač surrealizmo ir abstrakčiosios dailės. Kartu jis akivaizdžiai kryo į neotradicionalizmo pusę. „Naujosios romuvos“ puslapiuose mirgėte mirgėjo neotradicionalistinių kūrinių reprodukcijų; tarp jų buvo nemaža moderniosios religinės tapybos ir skulptūros pavyzdžių. Žurnalas nepraleisdavo progos pranešti apie Prancūzijos, Italijos ar Čekoslovakijos kultūros įvykius, besisijančius su poavangardinio judėjimo apraiškomis. Štai 1932 m. jis publikavo sutrumpintą Carlo Carrà kalbą, pasakytą Prahoje, atidarant italų dailininkų ekspoziciją.

Vaizduojamasis menas turi pasikelti aukščiau realizmo, bet lygiai taip pat ir neapsiriboti menininko vaizduote. Menas ir gamta sudaro nedalinamą vienetą. Kas gi, pagaliau, tapyba, jei ne minties idealas, kuris susidaro galvojant apie realų daiktą?

– šie novecentizmo lyderio žodžiai, kuriems būtų pritaręs bet kuris klasikinės estetikos šalininkas, atliepė paties Keliuočio įsitikinimus¹⁷. George'as Rouault ir Juozas Mikėnas, Paulis Cézanne'as ir Antanas Gudaitis – kad ir apie ką rašytų, publicistas

¹⁶ *Ibid.* – P. 130.

¹⁷ *Menas ir gamta* // Naujoji romuva. – 1932. – Nr. 42 (94). – P. 910.

visuomet vadovavosi šiuolaikiškumo, meninių tradicijų ir amžinųjų humanistinių vertybių santarvės idėja.

Taigi Keliuotis nebuvo nei sustingusių praeities meno formų garbintojas, nei kūrybinio maišto šauklys. Jis siūlė trečią – sintezės ir tam tikra prasme kompromiso kelią. Galima sakyti, jis svyravo tarp alternatyviojo modernizmo ir modernizmo alternatyvos, dažnai linkdamas pastarosios pusėn. Keliuočio neotradicionalistinė koncepcija darė išpūdį jauniems lietuvių menininkams. Ji ypač imponavo Nepriklausomųjų dailininkų draugijos pirmininkui Adolfui Valeškai, kurį su žurnalo redaktoriumi siejo nuoširdi draugystė bei panaši meno uždavinių samprata. Todėl neatsitiktinai postimpresionistinėje Valeškos tapyboje vis labiau ryškėjo klasikinės dailės bruožai, ketvirto dešimtmečio pabaigoje ir karo metais išsiskleisdami neoklasicizmo nuotaikos kupinuose vaizdiniuose.

Kuo gi Keliuočio koncepcija buvo tokia patraukli tuometinės Lietuvos kūrėjams? Matyt daugelį traukė pozityvus poavangardinio judėjimo nusiteikimas. Modernizmui būdinga revoliucinga, anarchistinė ideologija, neretai lydima dar ir dramatiškų prieštaravimų bei dvasinio blaškymosi, iš esmės liko svetima kylančios valstybės menininkui, savyje jautusiam jaunas, neišeikvotas tvėrimo galias. Tuo tarpu minėtas tarpukario judėjimas viliojo vidiniu konstruktyvumu, patvariomis ir patikimomis vertybėmis, aiškia, atpažįstama ir kartu pakankamai šiuolaikiška, emocionalia plastine „kalba“. Todėl Keliuočio propaguoti meniniai kriterijai pasirodė nepaprastai gyvybingi. Anuomet rezonavę su egzistencialiais tautos gyvenimo principais, istorijos valia jie išliko aktualūs beveik ištisas penkias dešimtis metų, žavėdami vėlesnes kartas, skatindami jas meniniams žygiams ir – paradoksaliu! – žabodami jų jaunatvišką drąsą bei brėždami ryškias ribas kūrybos eksperimentams.

Apžvalga

Religija

DISKUSIJOS BESIŠAUKIANT

Viešas disputas – tiesos ieškojimo būdas, kurį katalikybės istorijoje neretai pasitelkdavo kuriuo nors Bažnyčios mokymo ar sielovados klausimu nesutariantys teologai. Ir šiame amžiuje nestigo atvirų svarstymų, rengusių dirvą Vatikano II Susirinkimui arba tiesiogiai kilusių iš jo sprendimų. Drauge nuolat kildavo teorinis ir praktinis klausimas, kada disputas tampa pavojingas Bažnyčios vienybei arba kur riba tarp kuriančio ir griaušančio polemizavimo. Nuosaiiki Apaštalo Sosto laikysena aštrios arkiv. Marcelio Lefebvre'o kritikos atžvilgiu pasikeitė, maištingiems jo žodžiams sutapus su veiksmais¹. Arkivyskupas ir sąmoningi jo sekėjai užsitraukė ekskomuniką, „be popiežiaus mandato ir prieš popiežiaus valią“² konseknavus vyskupais keturis Susirinkimo reformoms prieštaraujančius Lefebvre'o šalininkus. Lefebvistus telkianti Bažnyčios uždrausta *Šv. Pijaus X kunigų brolija* nepripažįsta, kad įvyko schizma, ir atkakliai siekia tolesnės „vidinės“ diskusijos Bažnyčioje. Antai pastangos sukelti viešą katalikų polemiką kai kuriais bažnytinio gyvenimo klausimais – ryškiausias šios brolijos veiklos Lietuvoje bruožas. Pažvelkime, ar tos pastangos buvo vaisingos.

Keli brolijai priklausantys dvasininkai Lietuvon buvo atvykę apsidairyti dar 1991 m. Tridentines šv. Mišias lotynų kalba Vilniuje bei Kaune pradėta aukoti 1994 m. Iki pat šiol jos lieka kasmė-

nesinės, nes brolijos kunigai kaskart atvyksta iš Vokietijos ar dar tolesnių kraštų (pastaruoju metu Lietuvą aptarnauja šveicaras Werneris Bösigeris). Būtent pirmais veiklos Lietuvoje metais lefebristų laikysena susižavėjo du studentai: Kęstutis Smilgevičius ir Edmundas Naujokaitis, šiuo metu besirengiantys kunigystei brolijos seminarijoje Vokietijoje. Prieš tapdami klierikais šie jaunuoliai apie lefebristų veiklą pasakodavo šykščiai, o duodami interviu VU Religijos studijų ir tyrimų centro darbuotojams prašė išlaikyti konfidencialumą.

Katalikų visuomenė apie Šv. Pijaus X kunigų broliją išgirdo 1995 m., pasirodžius leidinėliui *Pulkim ant kelių*. Pernai jis tapo periodiniu. Bent du – pavasario bei rudens – numerius tūkstančio egzempliorių tiražu rengiamasi išleisti ir šiemet (Lenkijoje lefebristų *Zawsze wierni* išeina šešissyk per metus). Žurnalo redaktoriumi pasirašo brolijos misijos Rytų Europoje vadovas Karlas Stehlinas, o nenurodyto atsakomojo redaktoriaus pareigas eina ir lietuviškus tekstus rengia studentas istorikas Šarūnas Puščius. Jis šeimininkauja ir brolijos būstinėje, kuri įsikūrusi sostinėje, viename senamiesčio bute, ir oficialiai vadinasi *Šv. Pijaus X brolijos rožančiaus kryžiaus žygio katalikų tikėjimui Lietuvoje ginti sekretoriatas*. Pats Puščius sakosi kol kas neapsisprendęs brolijoje siekti kunigystės.

Neatrodo, kad, išskyrus minėtus klierikus, artimiausiu metu pas mus atsirastų dvasininkų lefebristų. Brolijos ats-

tovų prisipažinimu, kol kas nepasitaike kunigo, kuris susidomėtų į klebonijas nuolat siuntinėjamu *Pulkim ant kelių*. Panaši padėtis ir Lenkijoje; nors Varšuvoje veikia brolijos Rytų prioratas ir lefebristai yra susilaukę triukšmingų žydų organizacijų protestų, statydami kryžius fašistų koncentracijos stovyklų vietose, vos vienas dvasininkas perėjo į broliją. Tridentines pamaldas pasirinkusių pasauliečių ratas taip pat nesiplečia (į jas Lietuvoje susirenka po tris dešimtis žmonių). Nedavė vaisių nė pernykštės Stehlinos viešos paskaitos „Krizė Bažnyčioje – kur sprendimas“, organizuotos prašmatniose Vilniaus bei Kauno salėse. Greičiau priešingai – jos tapo gera proga katalikiškai ir net liberaliajai žiniasklaidai informuoti visuomenę, kad brolija nėra Katalikų Bažnyčios organizacija.

Tam tikra prasme lefebristai siekia bet kokio viešo paminėjimo, laikydami tai proga tapti žinomais ir išdėstyti savo argumentus. *Pulkim ant kelių* reagavo į visas žinutes brolijos tema, išspausdintas *XXI amžiuje*, *Sandoroje*, *Laikinojoje sostinėje* bei skambėjusias per katalikų radijo *Mažąją studiją*. Antai atsiliepime į *Naujojo Židinio-Aidų* straipsnį apie Lefebvre'ą atvirai džiaugiamasi parodytu dėmesiu (jis net vadinamas „pirmąja pavasario kregždė“³) ir siūlo ma diskusiją pratęsti, nors kartu ginčijami beveik visi svarbiausi to straipsnio teiginiai. Beje, žurnalo redakcija taip ir negavo lefebristų atsiliepimo, todėl nereikėjo nė spręsti, ką su juo daryti. Tuo tarpu *Kauno diena* nesutiko spausdinti brolijos atsiųsto atsakymo į dienraštyje spausdintą Kauno arkivyskupo spaudos atstovo informaciją, kad „Bro-

¹ Apie lefebristų istoriją plačiau žr. Oniščik M. *Arkivyskupo Lefebvre'o drama* // *Naujasis Židinys-Aidai*. – 1998. – Nr. 1/2. – P. 52–56.

² Vyskupų kongregacija. *Ekskomunikos deklaracija* (1988 07 01).

³ *Bažnyčios žinios*: Lietuva // *Pulkim ant kelių*. – 1998. – Nr. 3. – P. 38.

lijos narių pažiūros [...] neatitinka popiežiaus ir katalikų vyskupų perteikiamo Katalikų Bažnyčios mokymo⁴. Polemikai galimybės nesuteikė nė kitos žiniasklaidos priemonės, išskyrus *Sandora*, paskelbusią Bösigerio laišką, kuriuo atsiliepta į Arūno Peškaičio publikaciją „Kas tie lefevristai“⁵. Tiesa, brolijos atstovo laiškas palydėtas vysk. Jono Borutos komentaru, reiškiančiu išitikinimą, kad „Vyskupų Konferencijos leidinys neturėtų pradėti diskusijos su grupe, kuri ne tik atskiria save nuo realiai veikiančios Bažnyčios ir jos Magisteriumo, bet ir prisiima sau ‘vienintelio teisinio’ poziciją“⁶.

Išties polemizuoti ir neprasminga, ir... gana keblu. Pirmiausia dėl to, kad tiek Stehlinio paskaitose, tiek *Pulkim ant kelių*, tiek informaciniame lankstuke daugiausia dėmesio skiriama toli gražu ne Vatikano II Susirinkimo padariniui ir ne katalikybės padėties kritinei analizei.

Jei apie tai ir kalbama, tai remiamasi... kardinolo Josepho Ratzingerio arba Antano Maceinos⁷ autoritetu. Pritarus pastarųjų įžvalgiams pastebėjimams apie šiuolaikinio pasaulio ydas bei katalikų silpnynes, toli gražu nepaaiškėja, kodėl geriausia išeitis – lefebristų siūlomas priešinimasis Apaštalų Sostui.

Vis dėlto daugumoje tekstų visuomenės bei Vatikano kritiką Lefebvre'o sekėjai palieka nuošalyje. Visas jėgas jie skiria įrodyti, kad brolija tebėra integrali Romos Katalikų Bažnyčios dalis, paklūstanti *visiems* Šventojo Sosto potvarkiams... „kurie neprieštarauja Šventosios Motinos Bažnyčios Tiesoms, Doktrinai ir Tradicijai“⁸. Kartojami vos keli ir vis tie patys argumentai, „įrodantys“, kad Lefebvre'o ekskomunika negalioja, o broliją pripažįsta aukščiausios bažnytinės institucijos. Pavyzdžio dėlei pacituosime vieną „rimčiausių“:

„Kardinolas Eduardas Cassidy, popiežiškosios tarybos krikščionių vienybei skatinti pirmininkas [pasakė:] ‘norėčiau pabrėžti, kad Ekuumenizmo [principų ir normų įgyvendinimo] vadovas netaikytinas Šv. Pijaus X brolijai. Šios Brolijos narių situacija yra Katalikų Bažnyčios vidinis reikalas [...]“⁹. Akivaizdu, kad brolijai taikyti minėtąjį *Vadovą* nėra jokios galimybės. Viena vertus, nelogiška siūlyti lefebristams kaip vienybės su Katalikų Bažnyčia pagrindą tokią ekumenizmo sampratą, kurios įtvirtinimas Susirinkime ir tapo vienu svarbiausių akstinių šiai grupei pasukti schizmos keliu. Antra vertus, brolijai grįžti į Romos globą trukdo visai kiti motyvai, iš esmės

priešingi tiems, apie kuriuos kalbama ekumenizmą aptariančiuose dokumentuose ir kurie skiria katalikus nuo stačiatikių bei protestantų. Pagaliau bet kuri kita krikščionių Bažnyčia šiuo atveju iš tikrųjų niekuo dėta, todėl ir lefebristų nepaklusnumo problema (kard. Cassidy nusako atsargiai: *situacija*) liečia tik Katalikų Bažnyčią. Net nežinia – naivu ar akiplėšiška šiuos dalykus aiškinantį laišką panaudoti kaip įrodymą, kad Lefebvre'ui savavališkai konsekrovus vyskupais savo sekėjus „nieko nenutiko“.

Tokio polemikos būdo paradoksalumas dar labiau išryškėja, pagalvojus apie *Pulkim ant kelių* adresatą. Kunigai, kuriems siuntinėjamas leidinėlis, bent yra studijavę bažnytinę teisę, todėl atvirai sofistikai šia tema nepasiduos. Tarp lefebristų pamaldas lankančių žmonių, kurie sudaro antrą *Pulkim ant kelių* skaitytojų grupę, daugiausia jaunimo. Jis negali būti prisirišęs prie tridentinių apeigų, nes anksčiau tiesiog nėra jų matęs. Sunku patikėti, kad spekuliatyvūs „tikėjimo grynumo“, „kanonų numatytų išlygų“, juo labiau kažkokio keisto „paklusnumo popiežiui su išlygomis“ argumentai būtent ir traukia jaunuolius. Kur kas labiau tikėtina, kad neįprastų potyrių trokštančius konvertitus suvilioja paslaptingos lotyniškos apeigos ir magiška kartojamas žodis „tradicija“.

Vienintelis tam tikro dėmesio vertas lietuviškųjų lefebristų pasažas – priekaištas *Mažajai studijai*, esą šios laidoje Šv. Pijaus X kunigų brolija nepagrįstai priskirta vadinamiesiems *sedevakantistams* (lot. *sedes vacans* – tuščias sostas), kurių teigimu šv. Petro sostas esąs laisvas, nes keli pastarieji popiežiai valdė neteisėtai¹⁰. Leidinyje net įdėta lentelė, kurioje lyginama, kaip „liberalai“ (Katalikų Bažnyčios dauguma), „konservatoriai“ (katalikų *Šv. Petro brolija*), „tradicionalistai“ (lefebristų *Šv. Pijaus X*

PULKIM ANT KELIŲ

Už katalikų Tradiciją

Arkivyskupas Lefebvre - schizmatikas ar Bažnyčios gelbėtojas?

Turino drobulė - katalikų tikėjimo teisingumo įrodymas

Pažintis su Šv. Pijaus X Kunigų Brolijos veikla

Sakramentai: kunigystė

- Šv. Pijaus X Brolija ir katalikų Tradicija Lietuvos žiniasklaidoje
- Prieš 10 metų arkivyskupas Lefebvre įventino 4 vyskupus
- Filipinų vyskupas Lazo oficialiai pareiškia popiežiui remimą Tradicija
- Nauji Vatikano dokumentai ir šventieji

ŠV. PIJAUS X KUNIGŲ BROLIJOS INFORMACINIS LEIDINYS LIETUVAI

Nr.4

1998, ruduo

⁴ Kauno diena. – 1998. – Nr. 91.

⁵ Sandora. – 1998. – Nr. 7. – P. 18–19.

⁶ Sandora. – 1998. – Nr. 9. – P. 24.

⁷ Plg. *Pulkim ant kelių*. – 1998. – Nr. 3. – P. 3–4 etc.

⁸ *Katalikiško tikėjimo gynimui / Katalikiškų mišių išsaugojimui*: [Lankstukas]. – [V., 1998].

⁹ Stehlin K. *Nei schizmatikai, nei prakeiktieji*: Šv. Pijaus X Kunigų Brolija – Katalikų

Bažnyčios veikla // *Pulkim ant kelių*. – 1998. – Nr. 4. – P. 9.

¹⁰ *Bažnyčios žinios*: Lietuva // *Pulkim ant kelių*. – 1998. – Nr. 4. – P. 49.

brolija) bei „sedevakantistai“ (Šv. Pijaus V brolija, SAKA, „Kyrie eleison“) aiškina šv. Mišias, naujoves, paklusnumą, popiežiaus laikyseną ir kitus dalykus. Lentelės teiginiai kelia daug abejonių, o katalikų radijo laidos fonograma liudija, kad lefebristų pažiūras komentavusi Irena Vaišvilaitė apibūdino situaciją gerokai subtiliau, negu teigia *Pulkim ant kelių* redakcija. Tad kodėl apie tai užsiminėme? Panašu, kad pribrendo reikalus Lietuvos katalikus informuoti ne vien

VAKAR IR ŠIANDIEN (Rusijos katalikybė rusų akimis)

Nepaisant Rusijos visuomenės religinės įvairovės ir religinio eklektizmo daugelio amžininkų protuose, turbūt nė viena konfesija nekelia tokių audringų jausmų ir neretai tokio audringo nepalankumo, kaip katalikybė. Nepakantumai jai negalima paaiškinti bendru nepalankumu kitatikams; juk į šiuolaikinį religinį visuomeninį kontekstą lengvai įsikomponuoja ir musulmonai, ir budistai, ir net protestantai, turintys problemų daugiausia dėl savo misionieriškos veiklos. Šiuolaikinės Rusijos katalikybės fenomeną galima paaiškinti tik suvokus jos vietą rusų dvasinės ir politinės kultūros kontekste.

„Stačiatikybė, patvaldystė, tautišku- mas...“

Rusų krikščionybės pradiniu laikotarpiu veiklės Rusijoje laukas buvo vienodai atviras ir graikų, ir lotynų misionieriams. X a. pabaigoje tikėjimo pasirinkimas įvyko anaipol ne dogmatikos pagrindu – teologijos klausimų neišmanantys Senovės Rusios gyventojai nepajėgė suvokti skirtumo tarp Vakarų ir Rytų tikėjimo mokymų. Naujoji religija buvo priimama kaip apeigos ir kultūros tradicija.

Rusų tautinė savimone amžiais buvo

¹ Rus. (не)право-славие „(ne)stačiatikybė“, pažod. „(ne)teisingas garbinimas“. (Čia ir toliau – red. past.)

² Andriejus Kurbskis (1528–1583) – buvęs

apie lefebristus, bet ir apie kitas Bažnyčios viduje gyvuojančias ar už jos ribų atsidūrusias sroves, susiformavusias laikotarpiu tarp Vatikano I ir Vatikano II Susirinkimų. Bent jau tam, kad raginami dalyvauti polemikoje dėl Bažnyčios tęstinumo katalikai nuvoktų, kad sunkiūs naujųjų laikų naštos nepakėlę atskilusieji broliai tiek „diskusiją“, tiek „tradiciją“ supranta, deja, labai skirtingai.

Paulius Subačius

grindžiama priešprieša su „Vakarais“, be to, šiuo terminu dažniausiai vadinta būtent katalikybė. Rusų dvasingumas, valstybingumas, kultūra buvo įsisąmoninami kaip antinomija „lotynybei“. Iš Europos būdavo galima periminti technikos pasiekimus, madą, meno kūrinius, bet peržengti mistinę konfesinę sieną – ne. *Право-славие* būdavo priešinama su *неправо-славие*¹, ir ši „nestačiatikybė“ buvo katalikybė.

Antikatalikiškumas neatskiriamai susijęs ne tik su religingumu bei kultūra, bet nemažiau ir su tautine sąmone, patriotizmu, ištikimybe politinei sistemai. Aleksandrui Neviškiui nugalėjus germanų riterius „lotynus“ prie Čiudo ežero ir išmintingai pasidavus mongolams-totoriams, nuo XIII a. ėmė formuotis „valstybininkystės“ ideologema, skelbusi, jog tikram patriotui nepažįstamas priešas, kuris būtų baisesnis už Vakarus. Stačiatikybės ir kunigaikščių valdžios idėjinis ryšys virsta abipusiu: ne tik patvaldys tampa tikrojo tikėjimo gynėju, bet ir stačiatikybė sušventina bei sustiprina patvaldžio dieviškąją valdžią, kuriai nemenkiau graso lotynybės ardomosios įtakos.

Jono Rūsčiojo laiške Andriejui Kurbskui² esama nepaprastai įdomių žodžių, atskleidžiančių rusų valdžios katalikofobiškų nuotaikų esmę. Aiškindamas sa-

Jono IV Rūsčiojo šalininkas, vėliau – priešininkas, pabėgęs į LDK, polemizavęs su juo laiškais ir kovojęs LDK pusėje.

³ Sergej Uvarov (1786–1855) – Sankt Pe-

vo neapykantą katalikams, rusų patvaldys rašo:

Juk ten pas juos karaliai neturi valdžios savo karalystėms, bet kaip jiems nurodo jų valdiniai, taip ir valdo. O rusų patvaldžiai nuo pat pradžių savo valstybę valdo patys, bet ne bajorai ir didikai!

Toks valstybės sąrangos pobūdis, kai „karaliai neturi valdžios savo karalystėms“, Jono Rūsčiojo nuomone, įmanomas tik „bedievėms tautoms“. Taip įžymioji Uvarovo³ triada „stačiatikybė, patvaldystė, tautiškuamas“ pasirodė turinti senovines šaknis. Iš Vatikano kylanti grėsmė lojaliai nusiteikusių valdžios atžvilgiu rusų žmonių sąmoneje atrodė pavojinga ir tikėjimo tyrumui, ir patvaldžio valdžios absoliutumui.

XIX a. elito atsivertimai

Katalikofiliškų nuotaikų pirmąkart atsiranda ant Naujųjų laikų slenksčio. Jų pliūpsniai stebėtinai sutampa su šalies paspartinto modernizavimo laikotarpiais. Taip buvo XVII–XVIII a. sandūroje, kai Petro Didžiojo valstybinės bei kultūrinės naujovės paženklino geroką konfesinio izoliacionizmo pralaužą, ir abiejose rusų sostinėse (taip pat Astrachanėje) atsirado pirmos katalikų bažnyčios. Nuo to momento gaūšios ir ilgainiui augančios lenkų, vokiečių bei kitų Vakarų europiečių bendruomenės įkuria katalikų parapijas visuose stambiuosiuose imperijos miestuose. Taip buvo ir XIX a. pradžioje, kai jaunojo imperatoriaus Aleksandro I reformatoriškos idėjos sąlygojo neilgą santykinės konfesinės liberalizacijos bei katalikofiliškų nuotaikų laikotarpį. Būtent šiuo laikotarpiu pastebimi pirmi individualūs tikrų rusų žmonių – daugiausia iš aukštuomenės sluoksnių – atsivertimai į katalikybę.

Tad kokiu idėjiniu pagrindu į katalikybę įžengė ištisa plejada tokių įžymių Rusijos bajorijos atstovų kaip Piotras

terburgo Mokslų Akademijos prezidentas (nuo 1818), Rusijos švietimo ministras (1833–1849), valstybės oficialiojo tautiškuomo teoretikas.

Čiaadajevs, Zinaida Volkonskaja, Michailas Luninas, Vladimiras Pečerinas⁴? Įsitikinimas Rusijos europiniu pašaukimu atvedė juos prie minties, jog būtina įveikti religinę izoliaciją nuo Europos šalių. Rusijos katalikams susivienijimas su Romos Bažnyčia buvo tolygus išengimui į Vakarų krikščioniškąją kultūrą. Daugelis jų Vakarų laikė idealiu civilizacijos modeliu, „įėjusiu savin trigubą vienybę – kultūros, religijos ir dorovės“.

Pavyzdžiui, Michailo Lunino⁵ įsivaizdavimu, katalikų tikėjimo absoliutus teisingumas neatskiriamai suponuoja politinės laisvės įtvirtinimą:

Sakoma, neva protestantizmas esąs palankus politinei laisvei. Istorijos faktai įrodo priešingą dalyką. Jis skverbėsi per valstybės viršūnes: valdovus, diduomenę, magistratus ir pan. Jis nesusilaukė sėkmės respublikose: Lenkijoje, Genujoje, Venecijoje, Feraroje. Šveicarijoje jis pasiekė pergalę tik aristokratinuose kantonuose. Demokratiniai kantonai – Švicas, Ūris ir Untervaldenas – atmetė jį. Anglijoje konstitucija susiklostė daug anksčiau negu XVI amžiuje, katalikų Bažnyčios prieglobstyje. Didžiai Britanijai nuo jos atsiskyrus, visos trys valdžios buvo nepriklausomos, išdas ir kariuomenė priklausė nuo bendruomenių ir lordų santarvės ir t. t. Respublikos ispanų kolonijose – irgi katalikiškos. Pagaliau Prancūzija mūsų dienomis tapo konstitucine monarchija. Joks gėris, net netiesiogiai, negali kilti iš paklydimo.

Tačiau manyti, jog katalikybė gali suteikti politinę laisvę, Luninui atrodė nepakankama; jis eina toliau ir tvirtina, jog ir grožis įmanomas tik Romos Bažnyčioje:

Katalikų tikėjimas tarsi regimai įkūnytas moteryse. Jis užbaigia jų įgimtą grakštumą, kompensuoja jų trūkumus ir papuošia tiek negražutes, tiek gra-

žuoles, panašiai kaip rožė papuošia visas gėles. Katalikę galima iškart atpažinti tarp tūkstančio moterų iš jos stoto, kalbos, žvilgsnio. Visoje jos esybėje esama tam tikro švelnumo, ramybės ir rimties, rodančios Tiesos buvimą. Pasekite jai iš paskos į gotikinę bažnyčią, kurion ji eina melstis: atsiklaupusi priešais altorių, nugrimzdusi į prietamą, apgaubta harmoningų garsų, ji panaši į tuos dangaus pasiuntinius, kurie nužengia į žemę, idant atskleistų žmogui jo kilniąją paskirtį.

Antra praėjusio amžiaus intelektualio elito atsivertimo į katalikybę priežastis – negatyvus požiūris į tuometinę Rusijos būklę. Itin griežtai šią poziciją išreiškė Piotras Čiaadajevs⁶, situaciją Rusijos imperijoje suvokęs kaip „nuolatinę ir visuotinę pareigą, teisingumo, teisės ir tvarkos idėjų stoką“. Keliaamžį Rusijos atsilikimą nuo Vakarų Europos šalių jis aiškino tuo, kad krikščionybė ji priėmusi iš „visų tautų niekinamos Bizantijos“, o tai, jo nuomone, buvęs „vystymosi akligatvis Dievo karalystės idealų įgyvendinimo žemėje požiūriu“.

Nuosekliausiai šią ideologiją išplėtojo Ivanas Gagarinas, rusų diplomatas, 1842 m. Paryžiuje priėmęs katalikybę ir įstojęs į Jėzuitų ordiną. Gagarinas buvo įsitikinęs, kad Rusija be katalikybės neturi ateities, kad rusų tautos susivienijimas su Roma – vienintelis būdas išvengti būsimosios revoliucijos ir tautos žūties. Kunigaikščio Gagarino įkurtoji Slavų biblioteka Paryžiuje tapo būrelio rusų katalikų jėzuitų intelektualiniu centru.

Vis dėlto XIX a. pirmoje pusėje tokias radikalias pažiūras buvo lemta turėti mažumai rusų katalikų. Tipiškesnės pozicijos laikėsi, pvz., Zinaida Volkonskaja⁷, svajojusi apie lygiateisį Bažnyčių susivienijimą. XIX a. dalyje išsilavinusios Rusijos visuomenės klostėsi supratimas apie tai, jog katalikų ir stačiatikių Bažnyčios yra vienodai teisingos. Mes niekada nesužinosime, kiek papli-

tusios buvo šios pažiūros, nes reikšti jas nebuvo saugu: nei vyriausybė, nei Sinodas, švelniai tariant, joms nepritarė.

Jau Nikolajus Gogolis sakė nematą skirtumo tarp dviejų Bažnyčių; jam tai esanti viena Bažnyčia, todėl perėjimas iš stačiatikybės į katalikybę neturįs prasmės. Tačiau istoriškai reikšmingiausia poziciją užėmė Vladimiras Solovjovas, 1896 m. atlikęs asmenišką susivienijimo su visuotine Bažnyčia ceremoniją. Šį susivienijimą jis suprato ne kaip perėjimą iš vienos Bažnyčios į kitą, o kaip priklausymo abiems Bažnyčioms, iš tikrųjų sudarančioms vieningą mistinę Kristaus Bažnyčią, pripažinimą. Tačiau toks poelgis prieštaravo abiejų Bažnyčių kanonams.

Rytų apeigų atsiradimas

Tolesnis Rusijos modernizavimo tarpnis – XIX–XX a. paribys – rusų katalikybei tapo tikro atsimumo laikotarpiu. Rusijos teritorijoje atsiranda etninių rusų katalikų bendruomenių. Nuo 1907 m. ima formotis Bizantijos apeigų rusų katalikų Bažnyčios struktūros. Dviejų bažnytinių ir kultūrinių tradicijų suartinimo būdų paieškos (kylančios iš Rusijos neatskiriamumo nuo Rytų krikščionių apeigų) prasidėjo jau XIX a. pradžioje, bet plataus visuomeninio atgarsio susilaukė tik po to, kai XIX–XX a. paribyje unijos idėjas išreiškė Vladimiras Solovjovas. Jo veikalai ardė kultūrinį konfesinį izoliacionizmą, skatino Vakarų Bažnyčios dvasinių vertybių supratimą ir plitimą, drauge neprievartaudami stačiatikiško mąstymo prigimties.

Solovjovo ir kitų XX a. pradžios rusų filosofų ekumeninės idėjos daugeliu požiūriu nulėmė Rytų apeigų rusų katalikų Bažnyčios atsiradimą 1907 m. Rusijoje. Rytų apeigų Bažnyčios tikrieji įkūrėjai buvo stačiatikiai Aleksejus Zerčianinovas bei Leonidas Fiodorovas ir sentikių dvasininkas Jevstafijus Susaliovas. Aleksejus Zerčianinovas buvo paprastas Nižnij Novgorodo apylinkių kaimo tėvelis, vieną gražią dieną įtikėjęs

„Filosofinių laiškų“ (par. 1829–1831, pranc. k.) autorius.

⁷ Zinaida Volkonskaja (1792–1862) – rašytoja, perėjusi į katalikybę.

⁴ Vladimir Pečerin (1807–1885) – filologas, Maskvos universiteto profesorius, emigravęs į Didžiąją Britaniją ir tapęs katalikų kunigu.

⁵ Michail Lunin (1787–1845) – rusų politinis veikėjas ir publicistas, dekabristas.

⁶ Piotr Čiaadajev (1794–1856) – su dekabristais susijęs mąstytojas ir publicistas,

katalikybės teisingumu. Leonidas Fiodorovas, pajutęs pašaukimą katalikybei, būdamas trečiame kurse išėjo iš Peterburgo dvasinės akademijos, išvyko į Romą ir nuo to laiko visą savo gyvenimą skyrė unijos reikalui. 1917 m. gegužę jis tapo katalikų Bažnyčios egzarchato Rusijoje vadovu.

Šitaip nuo ikirevoliucinių laikų Rusijos katalikybėje pradėjo egzistuoti dvejopos apeigos. Tada, XX a. pradžioje, ryškėjo tendencija – lotynų apeigos išlieka tarp lenkų ir vokiečių katalikų, o rusai orientuojasi daugiausiai į Rytų apeigų katalikybę. Leonidas Fiodorovas taip grindė rusų apeigų būtinybę:

Visuotinę Bažnyčios idėją visuomet reikia skirti nuo formos. Kristaus dvasia, gryniosios katalikybės dvasia ne tik nereikalauja vienos apibrėžtos formos, bet net gali sklisti įvairiomis kryptimis. Polinkį mėgdžioti visa, kas lotynų, ir branginti visa, kas lotynų, labiau už tai, kas Rytų, aš laikau tik rytietiško keliaklupsčiaavimo ir mūsų rusiškos saviplakos – vardan to nusižeminimo, kuris „didesnis už puikybę“ – požymiu...

Rytų apeigų katalikybės tradicijos išlaikymui ypač svarbi buvo bendruomenė, Maskvoje įkurta garsiosios pirklių Abrikosovų giminės atstovų – Vladimiro ir jo žmonos Anos (vienuolijoje – Kotryna). Nepaisant komunistų valdžios politikos, siekusios visiškai išrauti rusų katalikybę, iki pat aštunto dešimtmečio Rytų apeigas slapta praktikavo keletas per stebuklą išlikusių šios bendruomenės narių.

Unijos tradicija įėmė savin visą gelmę rusų amžinųjų prieštarų: viena vertus,

⁸ *Andrij Szeptycky* (1865–1944) – Rytų apeigų katalikų Lvovo arkivyskupas metropolitas (nuo 1901).

⁹ *Jan Cieplak* (1857–1926) – Mogiliovo vyskupas sufraganas (nuo 1908) ir apaštališkasis administratorius (1914–1917), titulinis arkivyskupas ir Mogiliovo arkivyskupo generalinis vikaras (nuo 1919). 1920 m. bolševikų suimtas ir paleistas, 1922 m. iš naujo suimtas ir 1923 m. nuteistas mirti, bet bausmė pakeista 10 metų kalėjimo. 1924 m. išleistas į Lenkiją, išvyko į

visuotinės Bažnyčios ir visuotinės vienybės siekimas, kita vertus, Rusijos gyvenimo realių nepriėmimas ir troškimas išlaikyti savo religinį bei tautinį savitumą. Rusijos katalikybės viduje unitų sąjūdis sudaro sparną, labiausiai simpatizuojantį stačiatikybei ir linkusį žvelgti į save kaip į tiltą tarp dviejų palaiminųjų „seserų Bažnyčių“.

Neilgą rusų katalikybės legalaus egzistavimo laikotarpį XX a. pradžioje žymėjo ne tik valdžios bei rusų nacionalistų priešiškas, bet ir negatyvi neurotiška lenkų klero reakcija. Kunigai lenkai buvo pratę žvelgti į katalikybę Rusijoje kaip į savo tautinę Bažnyčią, ir rusų atsiradimas bažnyčiose jiems buvo tikras papiktinimas. Nepaisydamas tradicinės katalikų drausmės, lenkų kleras net atsisakinėjo pripažinti Rytų apeigų Bažnyčios rusų egzarchatą. Ir rusų katalikai, ir tie, kurie juos palaikė iš užsienio (kad ir kokiai idėjinei srovei būtų priklausę) – Fiodorovas, Abrikosovas, d’Herbigny, Szeptycky⁸ ir kt. – buvo įsitikinę, jog lenkai turi būti nušalinti nuo darbo su rusais „dėl istoriškai susiklosčiusio tautinio ir kultūrinio antagonizmo“.

Bolševikų valdžioje

Iki 1917 m. spalio katalikų Bažnyčia Rusijoje buvo viena stambiausių. Dabartinės Rusijos Federacijos teritorijoje egzistavo dvi katalikų vyskupijos ir Rytų apeigų katalikų egzarchatas, 331 katalikų parapija; praktiškai visuose stambiuosiuose Rusijos miestuose buvo bent po vieną bažnyčią. Veikė gerai suderinta labdaros ir švietimo organizacijų sistema. Pirmais metais po revoliucijos valdžia, palyginti pakanti protestantams ir sentikiams (į juos buvo žvelgiama kaip į patvaldytės persekiotas mažumas),

Romą, 1925 m. – į JAV. 1925 12 14 paskirtas pirmu Vilniaus arkivyskupu, mirė JAV, nespėjęs atvykti į ingresą; palaidotas Vilniuje. 1952 m. Romoje pradėta jo beatifikacijos byla.

¹⁰ *Konstanty Romuald Budkiewicz* (1867–1923) – Peterburgo šv. Kotrynos parapijos klebonas (nuo 1905), Peterburgo dekanas (nuo 1908), Mogiliovo arkikatedros garbės kanauninkas (nuo 1910), 1923 m. nuteistas kartu su arkiv. Janu Cieplaku bei trylika kt. kunigų ir sušaudytas.

katalikams (beje, ir stačiatikiams) reiškė ypatingą nemeilę. Iš socialistų sąjūdžio kilęs bolševizmas laikėsi tokių pat anti-katalikiškų stereotipų ir prietarų.

Rusijos kairiųjų radikalų terpė idėjiniu požiūriu tvirtai tapatinosi su europietišku antiklerikalizmu, su Voltaire’o, Diderot ir Béranger tradicija. Ryšium su tuo užtenka prisiminti, kokie populiarūs tarp amžiaus pradžios mūsų „demokratų“ buvo Émile Zola ir Ethel Voynich. Proletariato diktatūros vadai ir ideologai katalikybę suvokdavo kaip tironijos ramstį, kaip reakcingą jėgą, „slopinančią laisvą mintį“.

Katalikų Bažnyčios naikinimas prasidėjo 1922 metais (vykstant bažnytinių vertybių konfiskavimo kampanijai) arkivyskupo Jano Cieplako⁹ bei prelado Konstanto Romualdo Budkiewicziaus¹⁰ parodomuoju teismu ir faktiškai buvo užbaigtas ketvirto dešimtmečio viduryje visišku legalių katalikų struktūrų likvidavimu. Iki karo realiai veikė viena vienintelė bažnyčia Maskvoje.

Trečiame dešimtmetyje vykdamat ateistines represijas prieš visas Rusijos konfesijas, pasireiškė unikalūs, net šiandien sunkiai įsivaizduojamas katalikų ir stačiatikių suartėjimas. Totalinių religinių represijų aplinkybėmis patriarchas Tichonas ir kai kurie kiti žymūs stačiatikių episkopato atstovai, iki tol neįtarti meile Vatikanui, domisi katalikais, yra palankūs ekumeniniams kontaktams, patys juose dalyvauja.

D’Herbigny misija

Su trečiu dešimtmečiu sutampa arkivyskupo Michelio d’Herbigny¹¹ veikla, pasižymėjusi kaip vienas avantiūriškiausių ir tikrai agresyviausių realaus katalikybės prozelitizmo tarp stačiatikių rusų mėginimų.

¹¹ *Michel d’Herbigny* (1880–1957) – jėzuitas (nuo 1897), teologijos daktaras (1911), Popiežiškojo Grigaliaus universiteto dėstytojas (nuo 1921), Vatikano Orientalistikos instituto vienas steigėjų ir rektorius (nuo 1924), Rusijos komisijos prie Rytų Bažnyčių kongregacijos pirmininkas, Iliumo titulinis vyskupas (1926), 1925–1926 m. kaip apaštališkasis vizitatorius trisryk lankęsis SSRS ir 1926 m. ten slapta išventinęs 4 vyskupas (visi netrukus demaskuoti ir represuoti OGPU).

Jaunystėje Michelis d’Herbigny susipažino su kunigaikščio Gagarino įkurta Slavų biblioteka Paryžiuje, ten mokėsi. Sekdamas Gagarinu, d’Herbigny svajojo apie Rusijos virtimą didžiąja katalikų supervalstybe, iš kurios jau rusų misionieriai atvertinėtų į tikrąjį tikėjimą Kiniją ir kitas Azijos šalis. Dešimt dvylika metų d’Herbigny vaidino svarbiausią vaidmenį formuojant Vatikano politiką Rusijos atžvilgiu, o ta politika pasižymėjo agresyviu ir totaliai priešišku stačiatikybei pobūdžiu.

D’Herbigny neslėpė savo tikslo laiką „fotianizmo“ (Bizantijos patriarcho Fotijaus, kurio laikais įvyko Bažnyčių skilimas, vardu jis vadino stačiatikybe) sunaikinimą ir katalikybės įtvirtinimą ant jo griuvėsių. Jis buvo įsitikinęs, jog „Fotijaus atskalūnai“ neteko palaimos ir dėl to juos ištiko moralinis bei dvasinis pakrikimas. Bolševikų pergalę jis laikė Dievo bausme už atskilimą nuo katalikų Bažnyčios. D’Herbigny užmezgė ryšius su „atsinaujintojais“ ir pradėjo slaptas derybas su Čičerinu¹², Litvinovu¹³ bei Smidovičiumi¹⁴, rimtai manydamas susitarsiąs su jais dėl leidimo masinei katalikų misijai Rusijoje.

Sekdamas būtent jo rekomendacijomis, Vatikanas tik 1930 m. viešai užėmė bekompromisę antibolševistinę poziciją (dauguma Vakarų protestantų tai padarė daug anksčiau). Pačioje Rusijoje d’Herbigny sumanymas buvo iš esmės neprotingas, iš pat pradžių pasmerktas žlugti, tačiau rusų išeivijos Vakaruose terpėje jis buvo užsimojęs kuo plačiausiai. Humanitarinė pagalba, labdaringos švietimo programos, Vatikano remiami periodiniai leidiniai – visa tai naudota agresyviai katalikų propagandai, stačiatikybės niekinimui, savo tikėjimo primetimui.

¹² *Georgij Čičerin* (1875–1936) – RSFSR (1918–1922) ir SSRS (1923–1930) užsienio reikalų komisaras.

¹³ *Maksim Litvinov* (1876–1951) – RSFSR (1921–1922) ir SSRS (1922–1930, 1941–1943) užsienio reikalų komisaro pavaduotojas.

¹⁴ *Piotr Smidovič* (1874–1935) – SSRS Centro Vykdomojo Komiteto darbuotojas (nuo 1924).

¹⁵ Straipsnio autoriai apsirinka: 1931 m.

1933 m. pabaigoje d’Herbigny buvo atimti įgaliojimai, o jis pats pašalintas iš luomo¹⁵ – pirmiausia spaudžiant lenkų aukštiesiems dvasininkams, pasipiktinusiems niekinamu jo požiūriu į lenkų katalikybę, kurią šis prancūzas laikė pernelyg provincialia, nacionalistine ir nuolat kliudančia jo globaliniams planams. Tam tikra prasme d’Herbigny viso labo tik sekė rusų katalikų ekstremistais, kėlusiais tikslą „išgelbėti Rusiją nuo stačiatikybės“.

Kokie gi buvo visos tos kunkuliuojančios veiklos rezultatai? Šiuolaikinio istoriko L. Tretjakevičiaus apskaičiavimais, menki – ne daugiau negu 150 atsisvertusių, beveik visi be išimties – iš nereliginų rusų šeimų. Tikri stačiatikių iš rusų išeivių atsivertimai į katalikybę, jei tuo metu ir vyko, niekaip nebuvo susiję su d’Herbigny misija – rusų neofitai priklausė katalikų sluoksniams, smerkusiems jo veiklą. Vienintelis realus d’Herbigny veiklos rezultatas – plačiai pasklidusios rusų išeivijoje antikatalikiškos nuotaikos, su kurių atbalsiais tarp pirmosios bangos nusenusių išeivių galima susidurti dar ir šiandien.

Šis epizodinis „ekspansijos“ ir „agresyviojo prozelitizmo“ pliūpsnis puikiai pademonstravo, jog būtent jis ne kiek nepavojingas, maža to, net naudingas izoliacionistams ir nacionalistams stačiatikybės viduje.

Stalinizmo ir poststalinizmo antikatalikiškumas

Stalino susitaikinimas su religija Antrojo pasaulinio karo metais suteikė Maskvos patriarchatui ceremonialią garbingą vietą valstybės sistemoje; legalų statusą taip pat gavo musulmonai, baptistai, sentikiai ir kai kurie protestantai. Labiausiai nepriimtina Stalino valstybei pa-

atleistas iš Orientalistikos instituto, o 1934 m. ir iš Rusijos komisijos, Jėzuitų ordino generolo valia d’Herbigny visiškai pasitraukė iš viešojo gyvenimo, 1934–1937 m. Briuselyje bendradarbiavo su hagiografijos tyrinėtojais bolandistais, Le Mans jėzuitų noviciate parengė apie 20 rankraščių (tarp jų autobiografiją; visi neskelbti), o nuo 1955 m. iki mirties gyveno Aix-en-Provence, nesinaudodamas vyskupo

sirodė esanti katalikybė. Ji ne tik negavo jokių nuolaidų Rusijos Sovietų Federacinėje Socialistinėje Respublikoje, bet ir buvo žiauriausiai represuojama po karo susigrąžintose Vakarų teritorijose. Ukrainos Rytų apeigų katalikų (unitų) Bažnyčios likvidavimas buvo laikomas revanšu už daugiaamžę Vakarų ekspansiją. Katalikų „ekspansionistai“ gavo „pagal nuopelnus“ ne tik Ukrainoje, bet ir Baltarusijoje, Latvijoje, Estijoje; taikytis su legaliu katalikų buvimu faktiškai teko tik Lietuvoje.

Stalino imperijos antikatalikiškumas buvo ideologiškai dėsningas. Pokarinio režimo ideologijoje keistai susipynė revoliucionierių ir juodašimčių, Černyševskio¹⁶ ir Puriškevičiaus¹⁷ mentalitetas: abeji nekentė Vatikano ir įžvelgė jame grėsmę „šviesiems idealams“.

Per trisdešimt paskesnių laipsniško komunistinės ideologijos pakrikimo metų visuomenė darėsi vis pakantesnė religijai, tačiau šis procesas nebuvo tiesiogiai susijęs su katalikybe: vieni buvo užsiėmę stačiatikių Bažnyčios reikšmės rusų kultūroje ir rusų valstybėje įtvirtinimu, kiti – dvasiniais ieškojimais, vedusiais į okultinį ir maginį religingumą. Katalikybė laikėsi nuo viso to atokiai: jai būdingas kosmopolitizmas prieštaravo religiniam nacionalizmui, o grakščiai dogmatikai ir dvasinei drausmei buvo svetimi primityvūs ir chaotiški „stebukliškumo“ ieškojimai.

Vis dėlto aštuntame dešimtmetyje rusų katalikybė netikėtai vėl pradeda reikštis. Skirtingai nuo XIX a., kai daugiausia atsivertimų į katalikybę teko sekuliarizuotos aristokratijos ir inteligentijos daliai, dabar į katalikybę dažniausiai atsiverčia žmonės, laikę save stačiatikiais. Katalikofiliškos nuotaikos prasiskverbė į stačiatikių dvasininkų terpę ir net

prerogatyvomis, tačiau niekada nebuvo pašalintas nei iš dvasininkų luomo, nei iš vienuolijos.

¹⁶ *Nikolaj Černyševskij* (1828–1889) – rusų socialistinių pažiūrų mąstytojas ir politinis veikėjas.

¹⁷ *Vladimir Puriškevič* (1870–1920) – rusų politinis veikėjas, vad. juodašimčių organizacijų steigėjas, monarchistas.

įvairiausiais lygiais. Leningrade prabunda tam tikras susidomėjimas katalikybe kaip tik tuo metu, kai metropolito katedra priklauso Nikodemui (Rotovui¹⁸). Dėl jo tiesioginio poveikio stačiatikių Bažnyčios aplinkoje prabunda prokatalikiškos nuotaikos ir trauka į „krikščionių vienybę“. Maskvoje stačiatikių dvasininko Aleksandro Menio sekėjai ir mokiniai įkuria Vladimiro Nikiforovo katalikų bendruomenę (1983 m. ją sunaikina KGB). Atsiranda ir naujoji katalikų bendruomenių karta su „nepriklausomaisiais“ kunigais. Katalikybė atgimsta per asmenišką, dažnai spontanišką pavienių asmenybių atsivertimą į naują tikėjimą.

Religinis atgimimas ir vakarietiškuo euforija

Kitas iš eilės modernizavimo tarpnis, prasidėjęs devinto dešimtmečio pabaigoje, iškelia Rusijai būtinybę rinktis, įskaitant ir tikėjimo pasirinkimą. Perėjimas nuo oficialiosios bedievybės dešimtmečių prie „religinio atgimimo“ suteikė tam tikrų perspektyvų katalikybei Rusijoje. Trumpas Gorbačiovo perestroikos laikotarpis buvo vienas retų istorijos momentų, ir idėjiškai, ir politiškai palankių katalikybės atgimimui Rusijoje. Jausmas, jog Rusijai tik užtenka atsikratyti komunistinės sistemos, ir ji tuoj pat taps „normalia Vakarų šalimi“, kurioje įsiviešpataus laisvė, žmoniškumas bei teisingumas, sukėlė vakarietiško euforiją, dėmesį ir simpatiją ne tik politinėms, kultūrinėms bei ekonominėms, bet ir dvasinėms Vakarų vertybėms. Tradicinis rusų izoliacionizmas – ir komunistinis, ir nacionalistinis – trumpą laiką buvo susilpnintas ir diskredituotas.

1989–1993 m. vakarietiško nuotaikų kulminacijoje vyksta masė atsivertimų į katalikybę. 1991 m. Rusijoje atkuriamas katalikų hierarchija. Šalyje atsiranda dvi vyskupijos: europinės dalies su centru Maskvoje (jos priešakyje – Bal-

tarusijos lenkas Tadeusz Kondrusiewiczus) ir azijinės dalies su centru Novosibirsk (jai vadovauja Pavolgio vokiečių jėzuitas Josephas Werthas, slapta priklausęs Ordinui nuo aštunto dešimtmečio vidurio). Nuo to laiko prasidėjo planingas iki revoliucijos gyvavusių katalikų parapijų atkūrimas.

Katalikybė ir tautybės

Vatikano II Susirinkimas iš principo pakeitė katalikų Bažnyčios laikyseną stačiatikybės atžvilgiu. Oficialiajame katalikų Bažnyčios mokyme dabar pripažįstamas stačiatikių Bažnyčios palaimingumas ir išganingumas. Draugiškų santykių su Maskvos patriarchatu užmezgimą įtakingi Vatikano sluoksniai laiko uždaviniu, svarbesniu už katalikybės atgimimą Rusijoje. Vadovaujantis oficialia katalikų Bažnyčios pozicija, katalikybė Rusijoje reikia gaivinti tik tam tikruose etniniuose sluoksniuose – tarp lenkų, vokiečių, lietuvių, latvių. Vienas Rusijos katalikybės ideologų net suformulavo kažką panašaus į „kanoninių parapijiečių“ doktriną kaip alternatyvą „kanoninių teritorijų problemai“.

Tačiau gyvenimas ardo šiuos planus. Katalikų parapijos visuose šalies kampeliuose paprastai susidaro pagal vieną schemą: grupė Rusijos lenkų ar vokiečių (daugiausia pagyvenusių) kreipiasi į vyskupiją, prašydama atsiųsti dvasininką, tačiau po penkerių šešerių metų iš pradžių „etniškos“ katalikų parapijos daugumą jau sudaro rusų jaunieji inteligentai. Ir tai natūralu: dabarties laikais nebėra ankstesnio barjero tarp rusų ir nerusų, dauguma Rusijoje gyvenančių lenkų, vokiečių, lietuvių taip persimaišė santuokomis ir surusėjo, jog net užmiršo savo gimtąją kalbą, ir pamaldos „etninių katalikų“ kalbomis jiems paprastai nebesuprantamos.

Katalikų Bažnyčios atkūrimas Rusijoje atvedė ir prie XIX a. – XX a. pradžios tradicinės rusų–lenkų santykių Bažnyčioje problemos atgijimo. Lenkai Bažnyčioje vaidina tegul ir ne dominuojantį (kaip iki 1917 m.), bet vis dėlto pastebimą vaidmenį; jie sudaro ir daugumą dvasininkų, ir nemažą dalį tikinčiųjų. Ta-

čiau daugelyje bendruomenių neliko nė pėdsakų ikirevoliucinio antagonizmo tarp lenkų ir rusų, o kai kuriuose miestuose kunigai lenkai sugebėjo pelnyti didžiulį autoritetą ir visuomenės pagarbą.

1990 m. pradėjęs vadovauti Irkutsko parapijai klebonas Ignacy Pawlušis – ryškus ir ne visai tipiškas katalikų dvasininkijos atstovas. Iš Krokuvos į Sibirą jį atvedė gili meilė Rusijai ir rusų kultūrai. Irkutsko kunigas priėmė Rusijos pilietybę ir įvedė reguliarias Mišias, per kurias meldžiamasi už Rusijos atgimimą. Tėvo Ignaco įsitikinimu, Rusija dar tapsianti „pasaulio širdimi“, kaip Vokietija yra tapusi „pasaulio smegenimis“.

Tačiau etniniai konfliktai galutinai neišnyko. Ir šiandien dalis rusų katalikų – dvasininkų ir pasauliečių – reiškia nepasitenkinimą lenkų ir lenkų–baltarusių „nacionalizmu“. Dažniausiai šių konfliktų priežastis slypi ir Rusijos lenkų galvosenoje, ir kai kurių iš Lenkijos atvykusių dvasininkų troškime atkuriamas parapijas paversti kažkuo panašiu į religinius kultūrinius lenkų klubus. Viename Vidurio Rusijos miestų jaunieji rusų katalikai faktiškai nutraukė ryšius su bendruomene, pareiškę: „Mes priėmėme katalikų tikėjimą, o ne Lenkijos pilietybę; geriau jau lenkams būtų atimtos vizos – augtų sau pamažu rusų katalikybė be lenkų vadų, o dėl dvasinio vadovavimo kokį dešimtmetį pavažinėtumėm į užsienį...“ Tiesa, tokia pozicija – tik kraštutinė, netipiška atitinkamų tendencijų apraiška.

Rusų katalikams labai svarbus kultūrinis dėmuo. Į katalikų Bažnyčią atėjęs rusų žmogus nori jaustis paniręs į Vakarų dvasinę atmosferą. O dabartinė situacija rusų katalikybėje, kai dauguma dvasininkų – iš įvairiausių Vakarų šalių atvykę svetimšaliai, kuo puikiau suteikia jam tokią galimybę. Svetimšaliai dvasininkai atsiveža ne tik anttautinį katalikų tikėjimą, bet ir savo religinio gyvenimo tautines tradicijas, savitą katalikų folklorą, įdiegiamą (kartais net nejučiom) į Rusijos dirvą. Taip Nižnij Novgorodo ir Vladimiro parapijos įgyja itališką, Čeliabinsko, Ufos ir Markso – vokišką, Samaros, Vladikaukazo

¹⁸ *Nikodim Rotov* (1929–1978) – Maskvos patriarchato Bažnyčios išorės ryšių skyriaus pirmininkas, popiežiaus Jono XXIII biografijos autorius.

ir Nalčiko – airišką, Kursko ir Jakutsko – slovakišką, Kazanės – argentinietišką koloritą. Vladivostoke amerikiečių dvasininkas Mironas Effingas į bažnytinį kalendorių įtraukė amerikiečių tautinę šventę – Padėkos dieną, ir Primorės rusai katalikai entuziastingai ją mini.

Katalikybės „surusinimas“

Vis dėlto žmogus negali ilgai mėgautis svetimšalio savoje Bažnyčioje jausena. Visiškai dėsninga, kad ir tarp lotynų apeigų rusų katalikų kilo tokio „svetimšališkumo“ atmetimo reakcija. 1996–1997 m. rusų pasauliečių aktyvistai pradeda kelti klausimą dėl būtinybės surusinti katalikybę, išaknydinti ją rusų dvasinėje ir kultūrinėje tradicijoje. Tarp svarstomų siūlymų – ir po Bažnyčių atsiskyrimo (1054) kanonizuotų stačiatikių šventųjų gerbimas, ir stačiatikių pamaldų elementų skolinimasis Rusijos lotynų apeigoms, ir kai kurių aiškių lenkų religinės tradicijos elementų atsisakymas. Pradeda formotis grynai rusiška katalikybė su rusiška katalikų savimone ir rusišku patriotizmu.

Žinoma, šiuo metu besirandanti rusiška katalikų sąmonė nėra mechaniskas Vakarų Europos ir rusų idėjų mišinys. Rusijos katalikų terpėje vyksta sudėtingas rusų istorijos, kultūros ir dvasingumo perprasminimo procesas. Rusų katalikui Rusija – Vakarų dalis, jos religija ir kultūra suvokiama kaip Europos bendrosios tradicijos dalis. Totalinės priešstatos Vakarams laikotarpiai laikomi seniai praėjusių laikų istoriniais nesusipratimais, o XVIII a. pabaigos – XX a. pradžios rusų kultūra traktuojama kaip puikių rezultatų davęs sugrįžimas į gimtuosius Europos namus. Katalikai Rusijoje pasirodo esą tokių Vakarų konservatizmo politinių ir kultūrinių tradicijų, kaip politinė laisvė, žmogaus asmens orumas ir teisės viršenybė, nešėjai.

Dešimto dešimtmečio viduryje rusų katalikų terpėje netikėtai vėl iškyla, atrodytų, istorijos savastimi tapusi Rytų apeigų idėja. Ji įgyja aktualumo stačiatikybės tradicijoje užaugusių, bet Maskvos patriarchato jurisdikcijai priklausyti nenorinčių rusų katalikų sluoksniuose.

Siekimas atkurti rusų katalikų Bažnyčią kartais pasireiškia kaip reakcija į lenkų nacionalizmą. Taigi kalbama apie Rytų apeigų rusų katalikų Bažnyčios, SSRS teritorijoje *de facto* likviduotos 1937 m., atkūrimą. Rytų apeigų įtvirtinimui Rusijos katalikų bendruomenėse kategoriškai priešinasi Maskvos patriarchatas, jų būtinybės neįžvelgia nė Vatikanas. Tačiau Rytų apeigų katalikų bendruomenės egzistuoja, auga bei plėtojasi, ir su tuo anksčiau ar vėliau teks skaitytis.

Atgimusi po praktiškai visiško sunaikinimo Rusijos katalikybė per septynerius metus pasiekė daug. Rusijoje dabar yra (įvairiais vertinimais) nuo 150 tūkstančių iki pusės milijono katalikų. Jų daugėjimo perspektyvas Vatikano šaltiniai sieja su 3 milijonais žmonių, kuriems Romos katalikų Bažnyčia turėtų reikšti grįžimą prie protėvių tikėjimo. Tačiau niekas negali nuspėti, kiek jų tikrai sugrįš į jį, lygiai kaip ir to, kiek rusų (totorių, jakutų ir t. t.) ras Dievą bažnyčioje. Pavyzdžiui, dar prieš septynetą metų niekas negalėjo numatyti, kad pastebimą vaidmenį Rusijos katalikybėje vaidins armėnai. Bet ir per pastaruosius metus iš Užkaukazės į Rusiją imigravo šimtai armėnų šeimų, priklausančių katalikybės tradicijai. 1997 m. pabaigoje Krasnodaro, Sočio, Rostovo prie Dono ir kai kurių kitų pietų miestų katalikų parapijose armėnai sudarė parapijiečių daugumą.

Antikatalikiškumui stiprėjant

Natūraliai besirutuliojanti rusų katalikybė pastaraisiais metais susiduria ir su stiprėjančiomis antikatalikiškomis nuotaikomis. Kaip ir anksčiau, jos yra ne tiek religinio, kiek kultūrinio bei politinio pobūdžio ir reiškiasi kaip vėl atgimstančios priešstatos Vakarams bei Vakarų vertybėms padariniai. Devinto dešimtmečio pabaigos – dešimto dešimtmečio pradžios Rusijos visuomenės viltis, jog greitai bus išspręstos socialinės ekonominės problemos ir sukurta teisinė visuomenė „pagal Vakarų modelį“, pakeitė neurotiškos reakcijos pagal principą „o vynuogės – žalios“: „Neišei-
na klestinti demokratinė valstybė – o mes

jos ir nenorėjome...“ Dvi tėkmės – komunistų ir stačiatikių „dirvininkų“ – kartais konfliktuodamos, kartais jungdamosi, traukia šalį į izoliaciją bei stagnaciją; ir abi šios tėkmės amžinu savo priešu laiko katalikybę. Komunistinė ir nacionalistinė spauda dažnai naudoja vienus ir tuos pačius mitus, prietarus ir kaltinimus: katalikų sąmokslas, katalikų ekspansija, jėzuitų intrigos – štai kas trukdo Rusijai.

Deja, antikatalikiškoje kampanijoje ne paskutinį vaidmenį vaidina rusų stačiatikių Bažnyčios hierarchija ir nemaža dalis klero. Kai kurie stačiatikių dvasininkijos atstovai (tarp jų ir vyskupai) yra pakantūs ir kartais net palankūs katalikų Bažnyčiai, tačiau sudaro aiškią mažumą ir neformuoja oficialios politikos. Patriarchas ir kiti įtakingi dvasininkai nuolat kaltina katalikus „prozelitizmu“, „ekspansija“, „dvasine agresija“. Kiekvienas rusų katalikų pasisekimas traktuojamas kaip stačiatikybės „pralaimėjimas“.

Katalikų Bažnyčios vadovybė siekia sušvelninti nuolat augančią įtampą santykiuose su Maskvos patriarchatu. Norėdamas išlaikyti ir pagerinti santykius su rusų stačiatikių Bažnyčia, Vatikanas vykdo politiką, nukreiptą tik į ikirevoliucinių etninių bendruomenių atkūrimą. Iki šiol beveik visos katalikų parapijos atsirasdavo ten, kur veikė iki 1917 m. (keletas išimčių – Sibire, į kurį bolševikams valdant išstremta daug lenkų ir vokiečių). Tačiau bėda ta, kad šios politikos praktiškai neįmanoma įgyvendinti, kaip neįmanoma atskirti lenkų ir vokiečių nuo rusų. O Vatikano siekimas išlaikyti gerus santykius su Maskvos patriarchatu, savanoriškai ribojant savo veiklą vien „etninių parapijų“ gaiviniu, užtraukia savaime suprantamus kaltinimus dėl nenuoširdumo. Tokia etninė bažnytinės vadovybės orientacija rusų katalikams sukelia neurotines reakcijas, įskaitant ir atskalūniškas nuotaikas pačioje katalikų Bažnyčioje.

Katalikų bendruomenių pastangos užmegzti artimus ekumeninius ryšius su stačiatikiais paprastai veda prie santykių su dviem trim liberaliausiais stačia-

čių dvasininkais vyskupijoje. Galiausiai konservatyvioji dauguma apkaltina tuos liberalus eretiškoms ir atskalūniškoms nuotaikomis, o pačius katalikus – ardomąją veiklą. Šitaip tiltų tiesimo politika, nors ir sušvelninanti konfliktą „aukščiausiam lygyje“, veda prie naujų konfliktų ir įtampų „apačiose“.

Naujoji Rusijos katalikybė

Šiuolaikinės Rusijos katalikybės fenomeno neįmanoma paaiškinti katalikų Bažnyčios misionieriška veikla – ne tokia jau ji reikšminga. Už jo slypi visiškai apibrėžtos Rusijos visuomenės dalies natūrali, spontaniška trauka į katalikybę. Apie tai pirmiausia byloja katalikų bendruomenių socialinė sudėtis. Daugumą sudaro jaunimas (pirmiausia – studentija) ir inteligentija – veikliausi, jautriai apčiuopiantys savo laiko reikalavimus sluoksniai. Aukštas paraprijiečių intelektualinis lygis (kultūros darbuotojai, dėstytojai, mokslo darbuotojai) daro katalikybę įtakingesnę ir patrauklesnę, pvz., už baptizmą. Daugeliui katalikų su tikėjimu neatskiriamai susijusios kultūros ir laisvės sąvokos.

Pačioje stačiatikių terpėje, nepaisant

A†A Tėvas Paulius Rabikauskas SJ (1920–1938–1948–1998)

1998 m. kovo mėn. 7 d. Romoje Popiežiškojo Grigaliaus universiteto jėzuitų bendruomenės namuose mirė Lietuvos jėzuitų provincijos kunigas Paulius Rabikauskas – Popiežiškojo Grigaliaus universiteto profesorius, ilgametis šio universiteto Bažnyčios istorijos fakulteto dekanas (1970–1973 ir 1985–1991), vice- rektorius (1975–1978), Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos akademikas, Vilniaus universiteto ir Krokuvos Popiežiškosios akademijos garbės daktaras, Vatikano Šventųjų skelbimo kongregacijos konsultorius tėvas Paulius Rabikauskas SJ.

dvasinės vadovybės pozicijos, stiprėja iš Vladimiro Solovjovo kilusi tendencija – neižvelgti skirtumo tarp stačiatikybės ir katalikybės. Net laikraštis „Татьянин день“, vaidinantis neoficialaus konservatyviųjų stačiatikių intelektualų organo vaidmenį ir nuolat kritikuojantis šiuolaikinę katalikybę dėl jos modernizmo bei „atnaujinėjimo“, drauge mėgsta pabrėžti bendrą dvasinę praeitį ir solidarizuojasi su tradicine ikisusirinkimine katalikybė.

Taip jau susiklostė istoriškai, kad atsiversti į katalikybę Rusijoje reiškia kur kas daugiau, negu tik pasirinkti tikėjimą: tai reiškia rinktis ir kultūrinę orientaciją, rinktis civilizacijos tipą. Katalikybės priėmimas daugeliui šiuolaikinių Rusijos katalikų nereiškia nei atsiribojimo nuo protėvių tikėjimo, nei sugrįžimo į jį. Tapti kataliku jiems reiškia pirmąsyk rasti Kristų ir krikščionybę, dalyvauti naujos religinės ir kultūrinės tradicijos kūrime.

Be abejo, katalikų tikėjimo pasirinkimo motyvų, būdingų XIX a. rusų visuomenės daliai, esama ir šiuolaikinių rusų katalikų sąmonėje. Tai ir akivaizdus šiandienės Rusijos tikrovės su jos ekonomi-

Velionis gimė 1920 m. rugpjūčio 16 d. Gudžiūnuose, Kėdainių apskrityje. Baigęs pradinę mokyklą Gudžiūnuose, porą metų dirbo namuose tėvų ūkyje. Klebono kun. Romualdo Šiliūno patariamasis 1933 m., būdamas trylikos metų, pasiprašė priimamas į jėzuitų gimnaziją Kaune. Čia mokėsi vienoje klasėje su dabartiniu kardinolu Vincentu Sladkevičiumi. Gyveno mokinių bendrabutyje Perkūno namuose. 1938 m. baigęs penkias gimnazijos klases įstojo į jėzuitų naujokyną Pagryžuvyje. Jį baigęs 1940–1942 m. lankė dvi licėjaus klases prie Kauno kunigų seminarijos. Išlaikęs brandos atestato egzaminus, grįžo į Pagryžuvį ir ten 1942–1944 m. išklause jėzuitams scho-

niu chaosu, politiniu sulaukėjimu bei kultūrinio sunykimu nepriėmimas. Tai ir šiandienės Rusijos stačiatikybės būklės su jos nacionalizmu bei antiintelektualizmu nepriėmimas. Tačiau naujesiems rusų katalikams netipiška griežtai bei tiesmukai priešpriešinti Rusiją ir Vakarų. Jie nepaveldėjo Čiaadajevo mąstymo apie Rusiją kaip apie tai, kas vienprasmė negatyvu, kaip apie tam tikrą Kažką, kas gali – arba negali – tapti Kuo nors.

Pasirinkti katalikybę reiškia atsisakyti tradicinių Rusijos savimonės dilemų ir prieštarų. Naujesiems rusų katalikams praranda prasmę amžinosios dichotomijos: „Rusija arba pasaulis“, „Demokratija arba Bažnyčia“, „Vakarai arba Rytai“, „Kristus arba Didysis Inkvizitorius“ ir t. t. Daugeliu pasaulėžiūros klausimų šių katalikų pažiūros artimos daugumoms „anoniminių“, nebažnytinių Rusijos tikinčiųjų, „krikščionių apskritai“ supratimui. Būtent tuo remiantis ir dera vertinti šiandienę Rusijos katalikybę.

Sergej Filatov, Liudmila Voroncova

Iš rusų k. (žr. Иностранная литература. – 1998. – № 11) vertė Liubartas Akminas

Kultūra

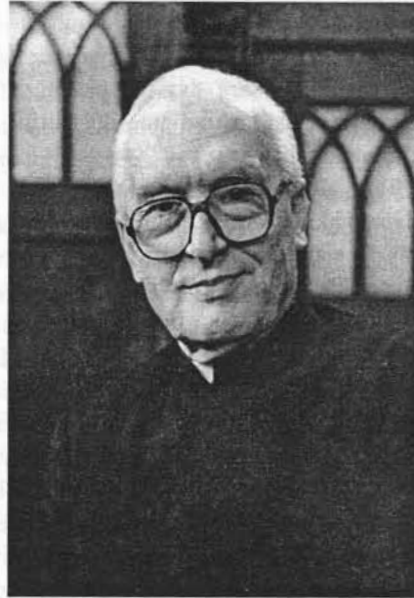
lastikams dėstyty filosofijos kursą, skaičytą Pagryžuvyje tuo metu internetu lenkų tautybės Vilniaus namų tėvų jėzuitų. Dėstoma buvo lotynų kalba, ir vėliau t. Rabikauskas džiaugėsi, kad tai buvo proga gerai išmokti lotynų kalbą.

Artinosi frontas. Pagryžuvio jėzuitų namų vyresnysis tėvas Jonas Danyla pasirūpino jaunosius jėzuitų scholastikus išsiųsti tolesnėms studijoms į Vakarų. Penkių vykstančių studijuoti scholastikų grupės vadovu t. Jonas Danyla paskyrė Paulių Rabikauską. Kartu su juo vyko Petras Daugintis, Anicetas Tamošaitis, Jonas Giedrys – vėliau tapę žymiais Lietuvos jėzuitų provincijos išeivijoje kunigais.

Išvažiavo iš Pagryžuvio per šv. Oną 1944 m. liepos 26 d. Apsistodavo Žarėnų, Kantaučių, Alsėdžių parapijose pas ūkininkus, tėvo Benedikto Andruškos gimines ir pažįstamus. Spalio 4 d. visi nuvyko į Telšius studijuoti kunigų seminarijoje. Bet jau kitą dieną prie Tirkšlių pradėjus veržtis sovietinei kariuomenei, visa grupė ruošėsi pasitraukti į Vakarų ir ankstų spalio 6 d. rytą išvažiavo iš Telšių per Karteną, Tūbausius (Dauginčio tėviškę), iš ten per Kretingą, Klaipėdą, Kintus. Keliauta arklio tempiamu vežimu. Kintuose grupė sėdo į laivą, plaukusį į Labguvą (*Labiau*). Iš čia traukiniu per Karaliaučius ir Berlyną nuvyko į Eichštetą, kur suvažiavo apie 80 lietuvių klierikų, daugiausia iš Telšių kunigų seminarijos. Eichšteto kunigų seminarija priėmė vyskupijai priklausančius klierikus, o vienuolijų nariai turėjo ieškoti prieglobsčio pas savos vienuolijos brolius vokiečius. Taip Rabikauskas ir jo vadovaujama grupė prisiglaudė Pulacho (prie Miuncheno) jėzuitų kolegijoje ir joje tęsė Lietuvoje pradėtą teologijos studijas. 1945 m. sausio pradžioje prasidėjus intensyviems Miuncheno ir jo apylinkių bombardavimams, lietuviai jėzuitai scholastikai kartu su vokiečiais buvo perkelti į nuošalią vietovę kalnuose prie Austrijos sienos – Maria Eck (netoli Traunšteino). Ten sulaukė karo pabaigos ir 1945 m. rugpjūčio viduryje grįžo atgal į sąjungininkų nuo nacių išlaisvintus, per karo veiksmus laimingai išlikusius nesugriautus jėzuitų namus Pulache. 1948 m. liepos 25 d. Pulache Miuncheno arkivyskupas kardinolas Mykolas Faulhaberis Paulių Rabikauską išventino. Jaunasis jėzuitų kunigas Paulius Rabikauskas savo pirmąsias mišias laikė 1948 08 02 Landshute (Vokietijos apskrities miestas) prie geležinkelio tarp Miuncheno ir Regensburgo. Primicijos vyko seselių cistersių bažnyčioje. Po to kuklios vaišės „išvietintųjų“ (t. y. DP) lageryje, kur gyveno keli šimtai lietuvių, kai kurie jų pabėgė iš Gudžiūnų.

Po kunigystės šventimų Paulius Rabikauskas tęsė teologijos studijas Biurone (Vestfalijoje) ir jas baigė 1949 m. gaudamas teologijos licenciato laipsnį. Šiam

laipsniui gauti jis parašė darbą apie Jėzaus Širdies garbinimą. 1949–1950 m. Belgijoje Wepione prie Namiūro dirbo sielovadinį darbą lietuvių tremtinių aplinkoje. 1950–1951 m. grįžęs į Biureną, buvo jėzuitų vadovaujamos gimnazijos

Tėvas Paulius Rabikauskas SJ. 1991. Juozo Grikienio nuotrauka

mokinių bendrabučio prefekto padėjėju. Prefektas buvo Lietuvoje gerai žinomas tėvas Karolis Fulstas. Taip pat Biureno jėzuitų gimnazijoje dėstė prancūzų kalbą. 1951–1953 m. studijavo Bažnyčios istoriją Romos Popiežiškajame Grigaliaus universitete. Licenciatai iš Bažnyčios istorijos parašė darbą apie Lietuvos jėzuitų provincijos veiklą XVI–XVIII a. rašiusius autorius, kritiškai vertindamas jų pateiktas žinias. 1953 m. liepos mėn. gavo Bažnyčios istorijos licenciato laipsnį. 1953 11–1954 03 Miuncheno universitete studijavo lotynų kalbą, paleografiją pas prof. B. Bischoffą bei diplomatiką pas prof. P. Achta. 1954 m. pavasarį nuvykęs į Paryžių kovo–liepos mėnesiais nepriklausomai nuo universiteto veikiančioje *L'Ecole Nationale de Chartes* toliau tobulinosi pagalbinuose istorijos mokluose – pas prof. G. Tessier (diplomati-ka), prof. Ch. Perrat (lotynų paleografi-ja), prof. M. François (teisės istorija). 1954 m. rudenį grįžęs į Romos Popiežiškąjį Grigaliaus universitetą baigti dokto-

rantūros iš Bažnyčios istorijos, 1955 m. vasarą apgynė disertaciją *Die romische Kuriale in der papstlichen Kanzlei* („Romos kurijos raštas popiežių kanceliarijoje, išspausdinta leidinyje „Miscellanea Historiae Pontificiae“, (Romae, 1958, vol. XX) ir nuo 1955 m. rudens Popiežiškajame Grigaliaus universitete dėstė paleografiją ir popiežių diplomatiką iki 1994 m. Nuo 1959 m. ekstraordinarinis profesorius, nuo 1961 m. ordinarinis profesorius. Trejus metus (1975–1978) buvo šio universiteto vicerektorius ir devynis metus (1970–1973 ir 1985–1991) Bažnyčios istorijos fakulteto dekanas. XIII tarptautiniame istorikų kongrese Maskvoje (1970) išrinktas *Commission Internationale de la Diplomatie* nariu. Nuo 1975 m. iki pat mirties redagavo tarptautinį mokslinį žurnalą „Archivum Historiae Pontificiae“. Kelios dienos prieš mirtį jam buvo įteiktas ką tik iš spaustuvės gautas jo suredaguotas 5-as šio žurnalo tomas. Šv. Tėvui Jonui Pauliui II ir Kardinolui Valstybės Sekretoriui šis tomas buvo įteiktas 1998 m. kovo 10 d. – jau po redaktoriaus mirties. Tai buvo 22-as žurnalo tomas, suredaguotas tėvo Pauliaus Rabikausko.

Be šio žurnalo redagavimo, tėvas Paulius Rabikauskas parašė du pagarsėjusius vadovėlius aukštosioms istorijos studijoms: *Diplomatica Generalis* (pirmas leidimas 1962, paskutinis 5-as – 1989) bei *Diplomatica Pontificia* (1962, paskutinis 6-as – 1998). Grigaliaus universiteto biblioteką signalinis egzempliorius pasiekė autoriaus mirties dieną. Apie pastarąjį Rabikausko darbą taip atsiliepia jo bendražygis Grigaliaus universiteto prof. tėvas Giacomo Martina SJ: „Tai jo mieliausias veikalas, geriausiai atspindintis jį kaip mokslininką, daug kartų pakartotinai leistas ir tobulintas paleografijos ir diplomatikos vadovėlis. Šioje srityje jo asmenybė ir reikšmė jam pelnė pagarbą ir visuotinį garsą tarp šios srities specialistų. Specialistų pagarpa ir garsas, bet visų pirma Bažnyčios istorijos fakulteto studentų susižavėjimas ir šiltas jausmas. Jie mokėsi iš jo, kaip pats iš jų girdėdau, „akies žvilgsnio“, jautrumo skaitant ir interpretuojant Vidur-

amžių, taip pat šiuolaikinius lotyniškus tekstus, uncialinį ir karolingišką raštą, jei paminėtume tik du pavyzdžius iš daugelio, kuriuos galėtume prisiminti. Visi jie sunkūs, bet turtingi ir prasmingi bei labai naudingi norintiems suprasti kai kurias įvairių epochų savybes“.

Šalia intensyvaus pedagoginio darbo Grigaliaus universitete, solidaus mokslinio žurnalo redagavimo, įvairių administracinių bei mokslinio konsultanto pareigų Vatikano institucijose (nuo 1992 popiežius Jonas Paulius II jį paskyrė Šventiesiems skelbti kongregacijos konsultoriumi) tėvas Paulius Rabikauskas daug dėmesio skyrė Lietuvos ir jos Bažnyčios istorijos studijoms. Šią ilgametę veiklą taip aptarė Lietuvos istorijos instituto direktorius, LKMA akademikas Antanas Tyla:

Prof. P. Rabikausko Lietuvos istorijos tyrinėjimus galima sieti su trimis svarbiais Lietuvos jubiliejais: 600 metų nuo Lietuvos krikšto, 500 metų nuo šv. Kazimiero mirties ir 400 metų nuo Vilniaus universiteto įsteigimo. Vilniaus universiteto tyrinėjimą apima didžioji skelbtų studijų dalis. Lietuvos istorijos tyrinėjimai buvo tiesiogiai susiję su P. Rabikausko veikla LKMA nuo 1956 m., kai tik ji buvo atkurta užsienyje. Jis buvo LKMA Centro valdybos nariu, jos sekretoriumi, revizijos komisijos nariu. Daug pasidarbavo organizuojant akademijos suvažiavimus, atskiruose iš jų vadovavo istorijos sekcijai, pats skaitė pranešimus: *Mokslinė pažanga Vilniaus akademijoje; Lietuviškumo apraiškos Vilniaus akademijoje; Lietuvos krikšto aplinkybės; Lietuvos istorijos šaltinių leidimas. Problemos ir perspektyvos; Naujaisi Lietuvos istorijos šaltinių leidiniai Tėvynėje ir išeivijoje* ir kt. Jie buvo išspausdinti LKMA suvažiavimo darbuose. LKMA Metraščio III–VI tomuose paskelbta plati studija *Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai*. Savo studijoje apie Vilniaus universiteto įsteigimą bei gyvavimą P. Rabikauskas patikslino kai kurias istoriografijoje gyvavusias nuostatas.

Darbe *Lietuvos globėjas šv. Kazimieras* (Vilnius–Kaunas, 1993, 135 p.) jis paneigė iki tol vyravusią nuomonę, kad Kazimieras buvęs vien liginis asketas. Iš tikrųjų tai buvo apsišvietęs, išsilavinęs, mokėjęs lotynų kalbą valstybės veikėjas, kurį laiką buvęs karaliaus vietininku Lenkijoje, kanceliarijos reikalus tvarkęs Lietuvoje. Tai visai naujas požiūris, padedantis suprasti tuo metu Lietuvoje vykusius politinės ir dvasinės kultūros procesus. Ypač svarbus ir paties P. Rabikausko labai branginamas darbas yra du jo redaguoti dokumentų – Lietuvos vyskupų ataskaitų popiežiui – tomai *Relationes Status Diocesium in Magno Ducatu Lituaniae* (T. 1. Romae, 1971, 542 p.; T. 2. Romae, 1978, 774 p.).

Apie Rabikausko nuopelnus Lietuvos istorijos šaltinių publikavimo srityje prof. Mečislovas Jučas taip atsiliepia:

Rabikauskas yra daug rūpinęsis Lietuvos bažnyčios istorijos šaltinių leidimu. Savo požiūrį į šios rūšies darbus yra taip nusakęs: „Kiekvienos save gerbiančios tautos reikalas“. Šiuo klausimu jis yra paskelbęs straipsnį, kuriame aptarė Lietuvos istorijos šaltinių leidimo būklę ir įvertino jų publikacijas. Beje, Lietuvos TSR istorijos šaltinius (I–IV tomai) jis taip vertino „nemoksliskai išleisti, tendencingai atrinkti, tikros mūsų krašto istorijos neatspindi, o tik ją falsifikuoja“. Reikšmingiausia profesoriaus istorijos šaltinių publikacija yra du stambūs tomai iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI–XVIII a. vyskupijų pranešimų Romai apie Katalikų Bažnyčios padėtį. Dokumentai iš Vilniaus vyskupijos apima 1605–1767 m. ir Žemaičių vyskupijos – 1625–1783 m. Ne tik šaltiniai, bet ir įvada bei komentarai pateikti lotynų kalba. Publikacija sulaukė Europos istorikų – prancūzų, vokiečių, ispanų, italų, vengrų ir lenkų – recenzijų ir palankių vertinimų. Istorikai vadina šią Rabikausko publikaciją pavyzdine kitiems kraštams tekstų parinkimo, publikavimo metodo ir tekstų perra-

šymo požiūriais. Publikacijoje pateikta žinių iš Lietuvos bažnyčios istorijos. Kokio pobūdžio tos žinios? Vyskupai praneša Romai apie bažnyčių ir parapijų steigimą, bažnytines institucijas: mokyklas, seminarijas, vienuolynus, špitoles, apie religijos būklę krašte, žmonių pamaldumą ir religinę praktiką, diecezinius sinodus, bažnytinę imunitetą ir patronatą, dvasininkų buitį. Ši publikacija suteikė profesorui europinį pripažinimą – jis priskirtas prie „geriausių mūsų amžiaus neolotynistų, pasižyminčių didžiausiu stropumu ir precizija“. Žymus mūsų istorikas Juozas Jakštas 1973 m. „Aiduose“ (p. 428) pareiškė, jog ši publikacija yra lietuvių „žymiausias įnašas į tarptautinį mokslą ir kultūrą“. (Kultūros barai. – 1995. – Nr. 12. – P. 25–26).

Rabikausko moksliniai darbai bei veikla buvo įvertinta 1961 m. jam suteikiant Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos tikrojo nario – akademiko vardą. Popiežiškoji teologijos akademija Krokuvėje 1991 m. suteikė Bažnyčios istorijos garbės daktaro laipsnį; Vilniaus universitetas 1992 m. už darbus Lietuvos istorijos (ypač senojo Vilniaus universiteto istorijos) srityje suteikė Vilniaus universiteto garbės daktaro vardą. 1995 m. Rabikauskui suteiktas Kėdainių krašto Garbės piliečio vardas.

Šalia visų jo pareigų, pasiektų mokslo pasaulyje aukštumų, visų garbės titulų tėvas Paulius Rabikauskas iki pat paskutinio atodūsiu buvo nuoširdus krikščionis, Kristaus Bažnyčios kunigas. Šį netrumpą nekrologą norėčiau užbaigti mūsų jau minėto velionio bendradarbio Tėvo Giacomo Martina žodžiais apie Tėvą Paulių Rabikauską:

Mes, kurie turėjome laimę ilgus metus gyventi kartu, visada atminsime jį kaip gerą vienuolį, tvirtą jėzuitą, ištikimą maldai nuo pirmosios ryto valandos, kai iki pat paskutiniųjų mėnesių 5.30 eidavo į koplyčią, visada giedros nuotaikos, pajėgų imtis įvairių jam patikėtų pareigų, niekada nesisientį prasiikišti, bet niekada ir ne-

sislepiantį už nugaros, nesileidžiantį į ginčus, neatsiribojantį, mielai priimantį visus, kurie prašė jo pagalbos. Prisimenu, kaip prieš keletą savaičių labai man naudingas buvo jo patarimas, padėjęs geriau išreikšti ir pagerinti kai kurias itališkas frazes, kuria aš, italas, iš karto priėmiau iš jo, lietuvio, nes negalėjau paneigti jo tikslumo ir atidumo. Tikrai neužmiršiu jo jautrumo ir supratingumo taip pat kitais atvejais, dar reikšmingesniais ir sudėtingesniais. Dar gilesnis ir svaresnis pasilieka jo pavyzdys, kai paskutiniaisiais mėnesiais priėmė blogėjančią savo sveikatą, kai pilna sąmone supra-

to artinantis pabaigą. Priėmė Ligonijų patepimo sakramentą mūsų koplyčioje ir apeigų pabaigoje pasveikino mus išskeldamas rankas. Visus, kurie šiomis paskutinėmis dienomis buvo šalia, sujaudino jo giedras, galutiniam susitikimui pasirengęs tikėjimas, dėkingumas, su kuriuo prisimindavo Jėzaus draugiją ir visa, ką joje gavo. Jo žiburys buvo uždegtas, pilnas aliejaus, nebijojo, kad gali užgesti. Paskutinis veiksmas prieš prarandant sąmonę – apkabino kryžių, tarsi dar kartą maldaudamas palaiminimo.

Vysk. Jonas Boruta SJ

LITUANISTIKOS INSTITUTUI – 60

1939 m. kovo 9 d. Kaune, iškilmingo posėdžio metu buvo įkurtas Lituanistikos institutas, užsibrėžęs tirti lietuvių kalbą, lietuvių tautosaką ir Lietuvos praeitį, rinkti, tvarkyti ir skelbti lietuvių kalbos ir tautosakos, Lietuvos istorijos medžiagą ir šaltinius, atstovauti lituanistikos mokslams Lietuvoje ir užsienyje. Veikė trys skyriai: Lietuvių kalbos (vadovavo prof. Antanas Salys), Lietuvos istorijos (prof. Ignas Jonynas) ir Lietuvių tautosakos (dr. Jonas Balys). Lietuvių kalbos skyriui dar priklausė Lietuvių kalbos žodyno (red. Juozas Balčikonis) ir Lietuvos žemės vardyno (red. Kazys Alminas) poskyriai, Pavardžių ir vietovardžių komisijos rinkiniai, VDU fonetikos laboratorija; Lietuvių tautosakos skyriui – Lietuvių tautosakos archyvas, įkurtas 1936 m. Vėliau institutas buvo perkeltas į Vilnių. 1941 m. sausio 16 d. Lituanistikos institutas kaip mokslo įstaiga nebeveikė; įkūrus Lietuvos Mokslo akademiją, jis tapo akademijos branduoliu.

Lituanistikos instituto 60-mečiui paminėti š. m. kovo 9 d. Vilniuje Lietuvos Mokslo akademijos salėje prasidėjo ir Lietuvių literatūros ir tautosakos institute tęsėsi lituanistikai svarbų laiką įvertinanti mokslinė konferencija „Lituanistika: tradicijos, dabartis, perspektyvos“.

Pirmas susirinkusius pasveikino Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus, prisiminęs 1939 m., kai trijų lituanistų – Jonyno, Balio, Salio – iniciatyva buvo įkurtas Lituanistikos institutas. Dabar veikia trys lituanistiniai institutai: Lietuvių kalbos, Lietuvių literatūros ir tautosakos, Lietuvos istorijos. Būtent jie esą tautos gyvasties raiška. Jų dėka teka normalus visavertis kultūrinis ir mokslinis gyvenimas.

Sveikindamas visus susirinkusius, kaip Lietuvos mokslo akademijos pradininką, prieš 60-metį įsteigtą Lituanistikos institutą įvertino LMA Prezidentas Benediktas Juodka, priminęs, kad prioritetinėmis mokslo kryptimis tebesą lietuvių kalba, lietuvių literatūra ir tautosaka, Lietuvos istorija. Jis kvietė visus ir toliau arti mokslo dirvonus, nors plūgai šiek tiek atšipę.

Apie lituanistikos uždavinius istorijos mokslui plenarinių pranešimų ciklą pradėjo Lietuvos istorijos instituto direktorius Antanas Tyla. Jis aptarė Lituanistikos instituto idėją, genezę, veiklą iki antrosios sovietinės okupacijos. Kryptingas mokslinių tyrimų poreikis rutuliojosi iki konkrečių žingsnių. Mokslinė kūryba buvo remiama valstybės. Pradėti lietuvių proistorės tyrinėjimai. Lituanistikos instituto istorijos skyriaus veikla – istorijos šaltinių tyrinėjimas (paieškos, kaupimas, leidimas, studijavimas).

Dabar ir toliau plėtojama Lituanistikos instituto pradėta veikla.

Įvardydamas lietuvių literatūros mokslo pokarinių gyvenimą „Literatūros mokslo kryžkelių“ akivaizdoje, įtaigiai ir vaizdžiai kalbėjo Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tarybos pirmininkas Vytautas Kubilius. Pokariu Kosto Korsako dėka buvo įtvirtinta pagrindinė nuostata: „Kas nemažsto tarybiškai, tam ne vieta institute“. Iš instituto buvo pirversti pasitraukti Antanas Vengris, Vanda Zaborškaitė. Į jų vietą atėjo kiti, marksistinė linija toliau tvirtino Bronius Pranskus. Buvo diegiamas partiškumo principas moksle. Pagrindinis ideologų uždavinys – marksistiškai įvertinti palikimą. Buvo niekinama tautinė valstybė, tautinė kultūra. 1966–1987 m. Lietuvių kalbos ir literatūros institute dirbo maždaug 100 žmonių, o trys fizikos institutai, vykdydami karo pramonės užsakymus, turėjo per 700 darbuotojų. Bet literatūros mokslas toliau gyvavo: gražintos į apyvoką prieškarinio kritikos sąvokos, pradėta leisti lituanistinės bibliotekos serija, skelbiamas epistolinis palikimas. Nuo pat pirmų pokario metų plėtota komparatyvistika. Tęsimas ankstyvesnių tyrimų kryptys, rašomos monografijos. Senosios literatūros tyrinėjimai įgavo platų užmojį, nauja prasmė ir paskirtis suteikta tekstologijos skyriui – tai klasikų (Antano Baranausko, Balio Sruogos, Igno Šeiniaus ir kt.) raštų leidimas. Leidžiama kapitalinė lietuvių literatūros istorija, išleista ir jau išsparduota lietuvių literatūros istorija anglų kalba, baigiama rengti lietuvių literatūros enciklopedija. Einama laisvesnio mąstymo link. Aukšta literatūros mokslų piramidė bus pateisinama naujais darbais.

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto direktorius Leonardas Sauka išsamiai įvertino tautosakos mokslo kelią. Dar XX a. pradžioje Lietuvių mokslo draugija užsibrėžė tikslą – rinkti ir saugoti tautosakos lobius. 1936 m. Balys įsteigė Lietuvių tautosakos archyvą, kuris vėliau įsijungė į Lituanistikos instituto veiklą. Pokario metais vyravo žiauri cenzūra. Tik 1952 m. – laimingas posūkis: institute atsirado tautosakos skyrius. Stra-

teginės šio skyriaus veiklos kryptys išliko tos pačios: kaupti tautosakos lobius, tvarkyti juos ir skelbti. Toliau vykdomi tekstologiniai ir leidybos darbai. Leidžiamas lietuvių liaudies dainynas (dabar jau 14 tomas), skelbiamas Jono Basanavičiaus palikimas, baigiamas rengti lietuvių patarlių ir priežodžių rinkinio pirmas tomas, pradėtas kapitalinis lietuvių pasakų ir sakmių sąvadas. Pasiekta puikių rezultatų.

Šešis lietuvių kalbotyros dešimtmečius apžvelgė Lietuvių kalbos instituto direktorius Algirdas Sabaliauskas. Išskėlęs didelį lietuvių kalbos vaidmenį, jis detalai aptarė visas kalbos mokslą reprezentuojančias sritis. Akademiniuo lietuvių kalbos žodyno leidimą, kadaise pradėtą Kazimiero Būgos, Balčikonis pavadino visos tautos darbu. Dabar jis yra sėkmingai baigiamas. Rengiamas kompiuterinis žodyno variantas, kuriame bus stengiamasi atsisakyti nereikalingo balasto. Toliau tęsiamas lietuvių kalbos atlaso rengimas, pradėtas dar 1959 m. Išleista trijų tomų akademinė lietuvių kalbos gramatika. Sauliui Ambrazui vadovaujant vykdomas senųjų raštų kompiuterizavimas; kuriamas kompiuterinis bankas, papildomas įvairiomis paieškos programomis. Lietuvių onomastikos srityje rengiamas dviejų tomų lietuvių pavardžių žodynas, rengiamas lietuvių vietovardžių žodynas ir lietuvių kalbos etimologinis žodynas.

Apie Lituanistikos instituto atnaujinimą Čikagoje pranešimą skaitė Lietuvos istorijos instituto bendradarbis Algimantas Katilius. Pabrėžęs laisvojo pasaulio lietuvių iniciatyvą kurti lituanistikos institutą emigracijoje, jis įvertino instituto atkūrimo aplinkybes, darbus, iniciatyvas, rengtus suvažiavimus ir leistus darbus.

Antroje konferencijos dalyje dėmesys buvo labiau sutelktas perspektyvų paieškoms. Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 m. programą ir jos reikšmę lituanistikai trumpai apibūdino Lietuvių kalbos valstybinės komisijos pirmininkė Dangulė Mikulėnienė. Ji apibrėžė vykdomos kalbos programos privalumus, nes programa sudarė sąlygas kalbėti apie

kalbą nuo žemiausio lygmens (kalbos vartojimo) iki aukščiausio (kalbos tyrinėjimo), tarpine grandimi liko kalbos ugdymo ir mokymo reikalai. Apie lituanistikos katedrą Iliojaus universitete Čikagoje ir apie kultūros žmogaus pajautas ten nuvažiavus kalbėjo kalbininkas Giedrius Subačius.

Lituanistinius archeologijos aspektus savo pranešime palietė Lietuvos istorijos instituto direktoriaus pavaduotojas Gintautas Zabiela, pabrėždamas ryšių su kalbos, tautosakos, etnologijos mokslais svarbą. Etnologė Regina Merkienė apibūdino tautinės kultūros ateities problemą, nubrėždama perspektyvinių tyrinėjimų kryptis, pvz., kultūrinės integracijos, paribio žmogaus, kultūrinio tapatumo, etninių orientacijų, lietuvių kultūros tyrimų išplėtimą už Lietuvos ribų ir kt. Apie daugialypę ir daugiakultūrę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės erdvę, tyrinėtina Europos kontekste, pranešimą skaitė istorikė Jūratė Kiaupienė. Lietuvos istorijos nuo seniausių laikų iki šių dienų sintezės rašymas – tai naujas didelis darbas. Būtina įprasminti lietuvišką istorinį identitetą. Reikalingi darbiniai seminarai diskusiniams klausimams aptarti. Pagalbiniai istorijos mokslai buvo istoriko Edmundo Rimšos pranešimo tema. Pagalbinių istorijos mokslų (paleografijos, heraldikos, diplomatikos ir pan.) dabartis apverktina, o perspektyvos neaiškios. Būtina skelbti ir tyrinėti tuos meniškų ir svarbius tūkstančius istorinės kultūros ženklų, kurie yra susilaukę nedaug dėmesio. Kalbėdama apie folkloristiką šiandien, tautosakininkė Bronė Stundžienė pabrėžė, kad šiuolaikinės folkloristikos kaip mokslo smp-rata atsidadė kelių mokslų – filologijos, etnologijos, mitologijos, kalbos ir kt. –

AR KRITIKA LIETUVOJE SULAUKS ATLIEPIO?

III Baltijos šalių knygų mugėje Vilniuje (1999 m. vasario 18–20 d.) buvo pristatytas naujas „Naujojo Židinio-Aidų“ ketvirtinis priedas „Knygų aidai“ ir su-

sandūroje. Problemiškas yra pats folkloristikos objektas. Iki šiol vyravo tradicinis požiūris, bet kasdienis gyvenimas verčia praplėsti folkloro objektą, siekiant pateikti visuminį pasaulio supratimą. Apie kai kuriuos akademinės lituanistikos veiksmus, veiksmius bei įpročius samprotavo literatūros tyrinėtojas Ramutis Karmalavičius, išskėlęs viešumon pasigedimą konceptualiai novatoriškų žmonių. Nebus išeita iš pasimetimo situacijos, jei nesieksime pasikeitimų. Buvo prisiminta ir laki Witoldo Gombrowicziaus frazė, kad tik universali kultūra gali prilygti pasauliui. Erudiciškai laisvų protų kelionė į lituanistiką, prelegento nuomone, pernelyg užsitęsė. Pranešime „Istoriškumo hermeneutika (literatūros tyrinėjimo metodologijos klausimu)“ mintis dėstė literatūrologas Algis Kalėda, įvardydamas galimos ateities orientyrus. Reikalingi diachroniniai literatūros tyrinėjimai, hermeneutinis (atjautimo, suvokimo) aspektas sietinas su istoriniu požiūriu. Intertekstualumas skleidžiasi ir literatūroje, ir literatūros moksle, svarbi pliuralistinė akivaizda, akcentuotinas kuo visapusiškesnių tyrinėjimų pasitelkimas.

Koks lituanistinių mokslų statusas kitų Lietuvos mokslų gretose? Ar prioritetiškumo prerogatyva lieka tik verbaliniame lygmenyje? Kaip gyvens toliau prioritetine vadinama lituanistika?

Geresne ateities viltimi. Ir Basanavičiaus žodžiais: „Kada jau mes į dulkes pavirsime, jei lietuviška kalba bus tvirta pasidarius, jei per mūsų darbus Lietuvos dvasia atsikvošės, tąsyk mums ir kapuose bus lengviau, smagiai ilsėtis, o mūsų dvasios gėrėsis savo darbu draugystėje mūsų prabočių...“

Rita Repšienė

rengta diskusija apie šiuolaikinės literatūros kritikos padėtį. Diskusiją vedęs dr. Paulius Subačius teigė, kad „gerų recenzijų ir anotacijų Lietuvoje beveik nėra“ ir tos pačios nesukelia rimtos reakcijos. Daug recenzijų ir anotacijų yra be intrigos, be šarmo, neįstengian-

Aistė Jurga Krasauskaitė. *Trečiosios tarpautinės Baltijos šalių knygų mugės plakatas, 1999*

čios sudominti skaitytojų. Išdrįsęs pašmaikštauti su ironija ne vienas recenzuotojas susilaukia nemalonumų, nes tokia recenzija esą kabinėjama prie autoriaus ir jo knygos; į recenziją žiūrima kaip į sąmoningą norą įgelti kitam autoriui. Rami, akademiška literatūros kritika neatkreipia leidėjų ir autorių dėmesio. Bėda dar ir ta, kad jokia Lietuvos aukštoji mokykla nerengia profesionalių kritikų, dėstytojai neskatina studentų rašyti kritinių atsiliepimų apie knygas.

Iškylus lietuvių literatūros mokslo ir kritikos autoritetas prof. Vytautas Kubilius, jau prieš kelis dešimtmečius literatūros kūrinyje brėžęs vertės ieškojimo trajektoriją ir teigęs „vertybės imperatyvą“, mano, kad dabartinė kritika yra interpretacinė. Kūrinio meninė prasmė yra neišsamiama, todėl kritikas gali kūrinį perskaityti visiškai naujai – feministiniu, mitologiniu, struktūralistiniu požiūriu. Nėra komandinės kritikos, antra vertus, nebeliko nė gynybines užtvartas statančios kritikos, kritika taip pat nėra „tiesos ieškotojų suokalbininkas, plečiantis tiesos pažinimo teritorijas“, o pati interpretacija tampa mažai priklausoma nuo kūrinio. Dabartiniame literatūros gyvenime kritikas – vertės ekspertas – darosi vis retesnė figūra. Vietoj

buvusios sovietinės nomenklatūros literatūriname gyvenime sparčiai klostosi nauja nomenklatūra, trokštanti ir naujų privilegijų – ne leidimų į specparduotuves, o finansinių privilegijų. Kritikai iškyla sudėtinga užduotis – oponuoti išrinktųjų kastos psichologiniam sindromui. Tačiau pastebima vis mažiau noro koreguoti dabarties gyvenimo eigą, kurios literatūra nepajėgia sintetizuoti. Atsirado ir paplito reklamai tarnaujanti komercinė kritika. Dabartinių recenzijų tarsi tarnybinė paskirtis – pagirti ar papeikti. Kritika – tartum rašytojų aptarnavimo stotis. Ar įmanoma kritika, žadinanti nepasitenkinimą savimi, kaip seismografas fiksuojanti kūrinio estetiinę vibraciją, „praradus idealistines meno reikšmingumo nuostatas“? Prof. Kubiliaus teigimu, recenzijos kokybė nepriklauso nuo kritiškumo. Recenzija – tarsi dviguba nuotrauka, kurioje atsispindi recenzentas ir recenzuojamas kūrinys. Visų pirma tai dialogas su kūrinio ir su kūrėju. Tai vertybių, mąstysenų susidūrimas, savotiška trumpa drama. Jei recenzija yra vientisas tekstas su įžanga, dėstymu, kulminacija, tai gali būti iš tikrųjų įdomu.

Vytauto Didžiojo universiteto Filosofijos katedros vedėjas dr. Tomas Sodeika teigė, kad Lietuvoje nėra filosofinės kritikos tradicijos. Filosofijos kritikai tarsi nereikia kokio nors specialaus leidinio ar žurnalo, jį turėtų būti kiekviename filosofo rašytame tekste.

EVANGELIJA MENININKŲ GIRNOSE

Prarasto Jėzaus beiškant

Senovės apokrifų autoriai rašė ne variacijas „evangelinėmis temomis“ – jie rašė evangelijas ir buvo įsitikinę, kad jų Evangelija yra vienintelė tikra. Mūsų amžiuje irgi nestinga žmonių, įsitikinusių, kad tikrovė visada paslėpta, o akys reginčios tik jos pavidalą, iškreiptą galingųjų naudai. Šie žmonės abejingai perverčia „įprastąsias“ ir godžiai ieško „mistinių“, „nuslėptųjų“ evangelijų, tiek senovės gnostikų, tiek nūdienos šarla-

Jei tokios kritikos nėra, tai, Sodeikos požiūriu, Lietuvoje nėra nė filosofijos. Nėra to, kas turėtų būti filosofija. Šiuo metu pats recenzavimas pernelyg instrumentalizuojamas. Recenzentas iš tikrųjų kalbasi su kitais žmonėmis. Sodeika skyrė du kritikos aspektus: 1) kritiką kaip amžinųjų vertybių sargą ir 2) kritiką kaip literatą. Nors diskusija buvo pavadinta „apie literatūros kritikos padėtį“, kalbėjusieji bandė nusakyti kultūros kritikos vaidmenį ir paskirtį. Tai rodytų ir Sodeikos pasakymas apie „Knygų aidus“: „Tai nei žurnalas, nei knyga.“ Jis galėtų būti katalizatorius, skatinantis filosofijos atgimimą. Toks provokuojantis leidinys norom nenorom reikalautų recenzuoti bent kai kurias filosofijos knygas. Galėtume pridurti – ne tik filosofijos, bet apskritai kultūros leidinius, kultūrologines, religines, teologines knygas. Taip mano ir „Knygų aidų“ sumanytojas ir redaktorius Vytautas Ališauskas: „Knygų aidai“ sumanyti „kaip knygų aptarimo ar, teisingiau, aprašymo vieta. [...] „Knygų aidai“ visada bus atviri atsakymui ir diskusijai“. Tai tarsi pratęsia dar 1928 m. Vinco Mykoloičio-Putino keltą mintį apie meno kritikos žurnalo reikalingumą visuomenei ir teikia vilties, kad kritinė refleksija specialiame leidinyje pagyvins visą intelektualinį gyvenimą.

Vincentas Ginius

* Kubilius V. *Problemos ir situacijos*. – V., 1990.

tanų rašinių. Jų nedomina kasinėjimai Jeruzalėje ar seno Evangelijos pagal Joną fragmento atradimas – tai, neva, valdiškos naujienos, bažnytininkų žaidimai.

Jeigu tokio tipo žmonės dirba žurnalistais, jie sau ir pasauliui kasmet atradinėja „nežinomus“ Piloto laiškus ar įrodymus, jog Jėzus miręs arba gimęs Indijoje. Kiekvienais metais mokslininkai pavargusiais balsais (nes tai daryti tenka kasmet) kartoja, jog Piloto laišakai yra vėlyvųjų Viduramžių klastotė, jog Indijoje tiesiog nuo seno gyvena krikščionių. Veltui: net ganėtinai skeptiški dė-

dės išskysta ir ryžtasi patikėti bet kokiui absurdu. Išsilavinę žmonės elgiasi kaip baudžiauninkai, kurie 1861 m. ir vėliau buvo įsitikinę, kad ponai nulsėpė tikrąjį baudžiaivos panaikinimo raštą ir liepė cerkvėse skaityti pakaitalą. Matyt, iracionalus klusnumas draudžiamai ar bent nevisuotinai pripažintai ezoterikai ky-la tiek inteligentui, tiek baudžiauninkui iš tos pačios priežasties – iš vergiško gyvenimo, kur visa valdiška tapatinama su melu.

Aišku, pirmųjų apokrifų autoriai nesisivalgė į kanonines evangelijas su tokiu pykčiu, kokio kupini šiuolaikiniai gnostikai. Juk apokrifus rašė tada, kai krikščionys buvo ne mažiau persekiojami negu gnostikai, ir Bažnyčios netemdė valdžios atributai. Mato, Morkaus, Luko ir Jono parašytos evangelijos buvo pagrindas, kurį gnostikai papildydavo senais padavimais ir savais išvedžiojimais. Todėl iš esmės senieji apokrifai nepajėgūs patenkinti paslėpto ir uždrausto mokslo smagurių. Pernelyg aišku, kad gnostikai Kristų suprato panašiai kaip krikščionys, tiktai jį sprausdavo į savą teologinę sistemą, kuri, Bažnyčios manymu, klydo. Vis dėlto apokrifų autoriams Kristus buvo ne išgalvota, ne simbolinė, o gyva ir tikėti reikalaujanti būtybė. Dievas arba žmogus, Jėzus ir gnostikams buvo svarbesnis už jų kūrinius.

Bažnyčia priekaištavo, kad gnostikų Jėzus daras per daug ir labai beskonijų stebuklų. O nūdienos apokrifų ieškotojai ieško tokio Kristaus, kuris visai nedarytų stebuklų, todėl jie greitai nusivilia senųjų gnostikų rašiniiais. Jiems dabartinė Bažnyčia, „senučių Bažnyčia“, atrodo neapsišvietusi neišmanėlė ir todėl agresyvi. Tačiau jei prieš aštuoniolika amžių būtų išnykusi žvejų ir puodžių Bažnyčia, tai likusi advokatų ir rašytojų bažnyčia plačiai pagarsėtų savo žiaurumu.

Bažnytinė Piro pergalė prieš pagonišką pasaulį mažai pakeitė literatūrą apie Kristų. Ir toliau buvo rašomi apokrifai, bet jau nebe gnostiniai, o tarsi ortodoksiški, ir dažnai jie pranokdavo populiarumu kanonines evangelijas. Panašiai kaip Viduramžių juokdarys pagerbė

Marijos statulą kaip išmanė – spektakliu, taip ir evangelijas vieni perrašinėdavo hegzametru, kiti jambu, kiti proza, ir visi manė saką teisybę, nors kitokiais nei Evangelijoje žodžiais.

XIX a. pradžioje radęsi romanai apie Jėzų skiriasi nuo apokrifų ar evangelijos perpasakojimo bent tuo, kad juos galima skirstyti pagal žanrus. Tai detektyvai, sakmės, mokslinė fantastika, evangelinė fantastika (tiksliau krikščioniškoji fantastika, bet susijusi ne su Kristumi, o su krikščionimis). Pastarojo tipo knygelių nedaug, ir knygynuose jas pagal autoriaus talentą priskiria prie grožinės literatūros arba prie istorinių romanų.

Kuo fantastiniai romanai apie kitas planetas skiriasi nuo romanų apie tą pačią planetą? Ogi astronomui planetos – virš galvos, o fantastui – po plunksna. Tokia pat ir evangelinė fantastika. Tikintiesiems Kristus – danguje, o fantastams – po plunksna. Mokslinėje fantastikoje maža mokslo, o evangelinėje – maža tikėjimo. Tikintys rašytojai paprastai sukuria realistiškas Jėzaus biografijas (Aleksandras Menis, François Mauriac'as), o netikintys (Nikos Kazantzakis, Normanas Maileris) – fantastiką.

Galima ginčytis, ar yra Dievas, bet neįmanoma nuginčyti, kad yra tikėjimas. Nors netikinčiajam sunku patikėti ir tikėjimu, vis tiek jį galima paaiškinti bent kaip ligą ar kaip neįveikiamą silpnybę. Krikščioniškasis tikėjimas yra žvilgsnis į Kristų, ir jis įvairiais būdais pasirodo tikinčiųjų knygoje: karštas – Menio, nuosaikus – Mauriac'o, beveik neįžiūrimas Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio, Ernesto Renano, Levo Tolstojaus. Trys pastarieji (draugėje su Adolfu von Harnacku, Albertu Schweitzeriu) netiki Kristaus dieviškumu, tačiau į Kristų jie žiūri ir žiūri iš apačios į viršų, o ne iš aukšto kaip evangeliniai fantastai.

Evangeliniai realistiniai romanai atsidūrę keblioje padėtyje. Viena vertus, žmonės pajėgūs rašyti beletristiką ir panaudoja savo talentus, kad perteiktų Evangeliją populiariausio žanro, romano, pavidalu. Evangelija tarsi atgaivinama šiuolaikinės literatūros priemonėmis: psychologizmu, peizažu, intriga. Tačiau

literatūrinėje hierarchijoje tokiems tekstams nusileidžia gal tik naudojimosi kavavire instrukcija, o lenkia beveik visi kiti, net laikraštinių apybraižos. Mūsų amžius griežtas „tarnybinei“ literatūrai, kuri, įskaitant evangelinius romanus, atsiduoda agitacija. Knyga gali būti parašyta talentingai, genialiai, bet jeigu pagal savo užmojų skirtą tikėjimui plauti, tai į literatūros istoriją jos neįleis. Taip atsitiko, pavyzdžiui, Menio „Žmogaus Sūnui“ ir šimtams blankesnių knygų. Žmonės tiek prisikamavo nuo visokių ideologijų ir inkvizicijų, kad dėl viso pikto, nors patys būtų tikintys, atšargiai elgiasi su visais agitaciniais tektais. Laimei, tokių knygų autoriams bus atlyginta danguje, ir tai jiems tam tikra prasme vertingiau už Nobelio premiją. Jų knygos padeda pažinti Dievą, o ne „kuria savitą meninį pasaulį“ ir neknaisioja „žmogiškosios prigimties gelmių“, apskritai nesiekia to, kas įprasmina šiuolaikinę grožinę literatūrą. Tiesą sakant, dauguma tokių knygų meniniu požiūriu silpnos, ir vien tikėjimo bei malonės stebuklas jas paverčia impulsu tikėti. Turėdamos visas netikinčiųjų rašomos evangelinės fantastikos ydas, jos neturi nei literatūrinių, nei Evangelijai būdingų privalumų. Tai ypač ryšku, kai panašų romaną sukuria „normalus“ rašytojas, pvz., Mauriac'as. Bet kuri jo apysaka labiau atskleidžia tikėjimo paslaptį nei jo romanas apie Kristų, sausas ir persūdytas (matyt, iš baimės persaldinti).

Laimingi evangelinių romanų autoriai! Juos gali apkaltinti teologinėmis paklaidomis, erezija, bet ne šventvagyste. Kitaip nutinka rašytojams, kuriantiems nekanoninį Jėzaus paveikslą. Evangelinį fantastinį romaną galima pavadinti iš esmės šventvagišku žanru, ir autoriai tiesiog varžosi šventvagystės lenktynėse, pvz., pateikia Jėzaus „mokyklinius užrašus“, prisiminimus, išpūdžius... Evangelinei fantastikai tenka ir Čingizo Aitmatovo „Ešafotas“ bei Michailo Bulgakovo „Meistras ir Margarita“. Pastarasis romanas, 1965 m. pralaužęs komunistinę cenzūrą, daugeliui atliko ne fantastinio, o kaip tik realisti-

nio evangelinio romano funkciją, padėdamas žmonėms atrasti tikėjimą ir Bažnyčią. Vėliau tie patys žmonės, skaitydami romaną antrąsyk, stebėjosi, koks jis tolimas tikrajam Jėzaus paveikslui ir kiek daug jame dviprasmybių. Juk Bulgakovas rašė pagal savo laikų liberalios protestantų teologijos liniją ir sukūrė gana antibažnytinį, antiklerikalinį romaną. Krikščioniškas yra Bulgakovo požiūris į žmogų, tačiau cenzūrai, kuriai rūpėjo nuomonė apie Naujojo Testamento įkvėptumą, tai neesminė aplinkybė.

Menas ir šventvagystė

Kodėl evangelinis fantastinis romanas būtinais atrodys šventvagiškas? Panašiai ir mokslinė fantastika – ji būtinais nemoksliška. Tad šiuo atveju mokslas ir religija stoja į vieną barikadą pusę – juk jiedu rimti. O literatūra atsiduria kitoje – nerimto žaismo pusėje. Misioneriaus nuomone, evangelinė fantastika ne tik tuščiai taria Viešpaties Vardą, bet ir betikslė. Vaizduoti Kristų ne tam, kad jį skelbtum, reiškia išsižadėti Evangelijos tikslo. Jei nori ką nors pasakyti apie žmogų, tai teikis rašyti apie žmogų, o Kristų palik ramybėje.

Kodėl fantastai atkakliai rašinėja apie tarpplanetinius skrydžius ir x-failus, o ne apie skrajojančius kilimus ir nimfas? Kodėl evangeliniai fantastai negeidžia rašyti apie Platoną, Plotiną ar Plutarchą, o puola prie Jėzaus it musės prie medaus? Ir kodėl mokslininkai vis dėlto skaito mokslinę fantastiką ir nesikabinėja prie mokslinių klaidų, kodėl tikintieji skaito „Meistrą ir Margaritą“, nepaisydami nekanoniško Jėzaus paveikslų?

Į pavojingą zoną lendama dėl priešasties, kuri sąlygojo daugumą didžiųjų atradimų: dėl tingulio. Prielaida, kad egzistuoja tarpgalaktinis sąmokslas ar telemekinezė, sutaupo rašytojui daug jėgų, kuriomis reikėtų kaitinti skaitytojo vaizduotę. Paminėjus Jėzaus vardą, iškart sukuriama nuotaika, kurią atpažįsta net religiška neišsilavinęs žmogus. Tokia nuotaika lengviau pasakyti ką nors sava, nes jau sudėliotos kartinės reikšmės.

Kaip sunku rašyti evangelinę fantastiką, nesinaudojant evangeliniu siužetu

ir realijomis, rodo visa brolių Strugackių kūryba. Jų pagrindinis herojus visada yra Mesijas. Jis panašus ne į Mozę, visa kuo lygų savo vedamiems gentainiams, o į Naujojo Testamento Gelbėtoją. Šis visada atrodo šiek tiek svetimas tiems, kuriuos gelbėja, nes turi kitokią prigimtį, turi ne žmogui būdingų savybių. Evangelinę temą Strugackiai tiesiogiai panaudojo vienintelį kartą. Jubiliejiniiais Rusijos krikšto tūkstantmečio metais išleistame romane „Blogio prislėgtieji“ minimi Judas, Jahvė, Demiurgas. Tik Mesijas pavadintas ne Jėzumi, o Georgijumi Anatoljevičiumi Nosovu, pedagogu. Tačiau romanas netapo mažiau šventvagiškas, nes evangelistas Jonas jame vaizduojamas kaip profesionalus banditas ir piktojo parankinis. Šventvagiškas ir prisikėlimo neigimas, Judo išdavystė, kurią padaryti neva prikalbinęs pats Mesijas. Bet ačiūdie už tokią šventvagystę, nes ji turiningesnė ir daugiau žmonių pažadino gyventi, nei aibė saldžių postringavimų apie Jėzusėlį.

Šventvagystė yra ne objektyvi tikrovė, o tam tikros psichologinės nuotaikos padarinys. Šventvagystės sąvoka atsiranda tikint šventybe. Bet, pirmiausia, nežinia, kiek žmonių reikia, kad jų bendra nuomonė galėtų nustatyti šventvagystės turinį. Antra, kovos su šventvagyste lozungas gali slėpti geismą manipuluoti žmonėmis. Net Menio „Žmogaus Sūnų“ kaltino šventvagiškais evangelijos vertinimais. Trečia, žmonių pažiūros į šventvagystę (kaip ir šventybę) gali prieštarauti viena kitai. Vienam šventybe – Kristus, o šventvagystė – vartoti jo vardą evangelijai prieštaraujančiame romane. Kitam šventybe – kūrybos laisvė, o šventvagystė – draudimas vartoti Kristaus vardą bet kokiame kontekste. Visa tai atrodo labai keblu teoriškai, tačiau praktikoje keblumai išsispindžia – uždrausti šventvagystę niekada nesūlo tie, kurie iš tikro rūpinasi šventybe.

XX a. pradžioje rusų vienuoliškuose sluoksniuose atsirado vardaliaupsių (imiaslavcų) sąjūdis, kurio nariai tvirtino, kad Dievo vardas yra pats Dievas. Bažnyčios sinodas juos pasmerkė neatitiktinai: nepaisant, kad išoriškai šitoks

mokymas teisingas, jis ruošė dirvą ikonoklazmui. Juk tapatindamas vaizdą su pirmavaizdžiu, ženklą su jo reikšme, žmogus vaizdą ir ženklą daro neįmanomais. Jeigu ikona laikoma ne tik Dievybės atvaizdu, bet ir pačia Dievybe, tai tas, kuris tiki vienintelį Dievą, turi liautis gerbęs ikoną. Jei Dievo vardas yra pats Dievas, tai reikia liautis jį tarus (taip elgėsi ir senovės žydai). Tad ir teiginys, kad nekanoniškai pavartoti Jėzaus vardą ir evangelinius motyvus būtinais yra šventvagystė, tapatina Evangelijai būdingus vardus ir formas su pačiu Dievu. Tačiau Jėzaus vardas tampa šventas, kai jį su tikėjimu vartoja tikintysis, bet jeigu tokį vardą turi netikintis bulgaras arba meksikietis, tai jis ne šventesnis nei koks nors Leonidas Iljičius. Būtent todėl Menis tvirtino, kad Bulgakovas vaizdavo ne Kristų, o visai kitą personažą, tuo gelbėdamas rašytoją nuo ortodoksijos pilotų.

Naiviai sąmonei, tapatinančiai vaizdą ir jo smulčiausias detales su pirmavaizdžiu, žmogus, vardu Jėzus, gyvenęs, pamokslavęs, nukryžiuotas Palestinoje prieš du tūkstantmečius, – būtinais yra Viešpats Jėzus. Tačiau tokios būtinybės nėra. Formaliai panašus į Kristų galėjo būti ir antikristas, ir paprastas, niekam nežinomas žmogelis. Kai kryžių mindo krikščionis – tai šventvagystė, kai krucifiksą trypia netikintysis, jis vertinamas kitaip, nes jam krucifiksas nėra Dievo Žmogaus simbolis. Jei netikintysis spjauja į altorių, tai ne šventvagystė, o chuliganizmas. Jeigu netikintis ar net tikintis filmuoja, kaip spjaunama į dekoraciją – kartoninį altorių, tai ne šventvagystė, o pasakojimas apie šventvagystę, pastanga ją perprasti.

1997 m. ortodoksų Bažnyčios hierarchija paprašė privačios Rusijos telekompanijos NTV per Velykas nerodyti Martino Scorsese's filmo „Paskutinis Kristaus gundymas“. Rodymą atidėjus, hierarchija paprašė jo visai nerodyti, o, gavusi neigiamą atsakymą, ėmė skųstis, kol pagaliau Valstybės Dūma kreipėsi į Vyriausybę prašydama panaudoti „griežtas“ (baudžiamąsias) priemones prieš NTV už „tikinčiųjų jausmų įžeidimą“. Protes-

tas prieš Scorsese's filmo rodymą kažkuo primena kaubojus, kurie kino salėse šaudydavo į ekranus. Šitoks naivumas pavojingas, nes jis neturi ribų ir pradėjęs riboti televiziją ims kėsintis į bet kokią laisvę.

Prieš Scorsese's filmo rodymą protestavo ne tik Maskvos patriarchijos vadovai, bet ir žydas chasidas, ir katalikų kunigas, teigęs, kad filmą galima vertinti ir jo nemačius, kaip teisėjas skelbia nuosprendį, nematęs nusikaltimo. Tačiau ar gali meno kūrinys būti nusikaltimu? Tarkim, gali, tačiau kaip tą nustatysi, neperžiūrėjęs filmo? Gal nusikaltimu laikyti kiekvieną filmą, kur vaizduojamos ydos ir sugedęs pasaulis? Gal ir Milo Venerą paslėpti saugylose, kad į ją nesistebeilytų iškrypėliai?

Požiūris į šventvagystę išreiškia požiūrį į išmėginimą. Apaštalas Paulius Korinto krikščionims rašė: „Jums tekę išmėginimai tėra žmogiški. Dievas ištikimas. Jis neleis jūsų mėginti virš jūsų jėgų, bet padarys viską, kad galėtumėte atlaikyti išmėginimą“. O išpuoliai prieš Scorsese's filmą remiasi nuomone, kad Dievas leido nepakeliamą išmėginimą, kurio įveikti pats nepadės.

Tas filmas ne pornografinis ir ne šventvagiškas, tačiau kapotynės dėl filmo neatsitiktinai virto ginču apie šventvagystę. Iki šiol tebeviešpatauja archaiška baimė prieš šventvagystę kaip prieš baisią magišką jėgą, ir ta baimė išduoda ikikrikščionišką, maginį požiūrį į ženklą ir formą. Tokia maginė krikščionybė pažįsta tik formą ir ženklą, nuo kurių nukrypti reiškia išduoti. Tačiau menas kaip tik ir nukrypsta nuo viso, kas įprasta, jis žaidžia simboliais ir vaizdais. Toks žaidimas gali būti šlykštus ir šventvagiškas, bet gali būti ir padorus, kūrybingas žaidimas, nepaisant formalus nukrypimo nuo kanono. Menas žaidžia su šventybe ne dėl to, kad jos negerbtų, o dėl to, kad jis žaidžia su viskuo. Jis prasideda, traukiantis nuo užtikrinto aukso vidurio, nuo garantuotos sėkmės, nuo šuolio į nežinią. Nukrypstant nuo grigališko choralo galima sukurti ir šedevrus ir tuščią triukšmą. Tačiau suvesti bažnytinę muziką į vieną giedoseną, o televiziją į ku-

nigų eisenų rodymą, reiškia rūstinti Dievą.

Protestavusieji prieš filmą teigė, kad jie savo srities, t. y. savo jausmų, ekspertai. Įstatymas išties draudžia ižesti tikinčiųjų jausmus, tačiau buvo tikinčiųjų, kurių jausmų filmas nežeidė. Susikirtus dviems ekspertizėms, reikia spręsti kaltinamojo naudai. Patriarcho atlikta „ekspertizė“ abejotina ir tuo, kad jis tylėdavo, kai buvo ižeidžiami kiti tikinčiųjų jausmai. Tad gal jo jautrumas yra ne tikinčiojo, o valdininko ar net politiko jautrumas?

Tai, kas nutiko Scorsese's filmui, rodo, kad krikščionybę dažnai diskredituoja ir naujai įtikėjusieji, ir nomenklatūra, ir šiaip žmonės, kurie labiau mėgsta tvarką, o ne artimo meilę. Tie, kuriems taip nepatinka šio pasaulio dėsniai, juos nusprendė panaudoti savo labai prieš kitus. Nenorėdami, kad ižestų jų jausmus, negailėjo svetimų jausmų. Draudimą kurstyti tarpreliginius konfliktus panaudojo kovai su krikščionybės atkalūnais, kurie žino, kaip bergždžia apeliuoti į savo priešininkų idealus.

Netgi krikščionybės parodijos reklamose gali pradžiuginti tikinčiuosius: „mus parodijuoja, vadinasi, mes egzistuojame ir netgi esame svarbūs aplinkiniam pasauliui“. Argi tikintieji nesidžiaugė, kad krikščioniškieji motyvai pasirodydavo tapyboje, literatūroje, nors tai niekad nevykdavo, neiškrepiant krikščionybės. Čia tenka rinktis: nori ar nenori, kad krikščionybė būtų ne tik religija, bet ir kultūros reiškinys. Jei nori, tai teks susitaikyti, kad kultūra visada žaidžia, išmėgina tvirtumą, parodijuoja, o ne tik šlovina. To paties kūrybinio aktyvo pastūmėtas Puškinas sukūrė ir „Pasaką apie popą ir jo darbininką Baldą“, ir „Tėve mūsų“ persakymą, ir abiejuose gausu krikščioniškų motyvų. Todėl netiesa, kad kiekviena šventvagystė priešiška kultūrai. Dažniausiai tai, ką galima būtų palaikyti šventvagišku, yra ne apie Dievą, o apie žmogų ir jo problemas.

Judas ir judošius

Protingas žmogus turi padaryti tai, ko nesiryžta neprotingasis: šiek tiek pasi-

tikėti kitamaniu. Nuo isterikos dėl šventvagysčių gelbsti amžinybės pajauta, persiliejami į švelnų humorą. Gausiai iliustruotuose Bažnyčios istorijos vadovėliuose būna spausdinamas piešinukas iš Romos kareivinių. Kažkoks kareivis išbraižė kryžių ir nukryžiuotąjį su asilo galva, prirašydamas, kad, atseit, toks krikščionių Dievas. Šitokių būdu krikščionims primetė romėnų prietarą, esą Saliamono šventyklos šventųjų šventoje buvo padėta garbinimui skirta asilo galva. Tai ar dabartiniai knygų leidėjai nori pasitycioti iš Bažnyčios? Ne, dabar šis piešinys yra brangus liudijimas apie Bažnyčios istoriją II a.

Krikščionims šventų žodžių ir temų vartojimas nešventuose tekstuose yra liudijimas, kaip krikščionybę vertina XX a. Tai turi teikti peno pamąstymams ir išvadoms apie tai, kaip skelbti Evangeliją, bet ne kaip kliudyti pamokslauti kitiems. Teisingai elgėsi ne tie amerikoniai, piktinęsi evangelinių motyvų naudojimu reklamoje, o pastorius Willy Cragas, nuomojęs reklaminius skydus ir ant jų užrašinęs biblinius priesakus. Krikščionybė gali būti niurgzlių religija, tačiau iš esmės ji yra kūrybinga, o Kristus neliepė ginti jo nuo šventvagysčių, o eiti ir skelbti jį iki žemės pakraščiu.

Netgi į sąmoningą piktžodžiavimą krikščioniui tiktų atsiliiepti ne pagal bedievių ir bedieviams rašytą įstatymą, o pagal Dievo malonę. Pavyzdžiui, kai trečiajame dešimtmetyje Rusijoje Demjanas Bednas parašė sąmoningai šventvagišką Evangelijos persakymą, tuometinė savilaida atsikirto epigrama su itin ižeidžia pravarde: Jefim Lakejevič (Iokajaus sūnus) Pridvorov (Prie dvaro) (tikrasis Bedno vardas – Jefimas Aleksejevičius Pridvorovas). Epigrama gynė ne Dievą, o žmogiškąjį padorumą, kuris yra nemenka ir būtina vertybė, bet visgi žmogiška. Epigramą kartojo ir aukštieji hierarchijos sluoksniai – tai įprastinė žmogiška reakcija. O nenormalią, nestandartinę reakciją parodė kunigas V. Šamoninas, vienas iš šventų šio amžiaus keistuolių, parašęs eiles, kur prisi-pažįsta, kad Demjano Bedno „Evangelija“, nors ir perlenkė lazda, bet pačiu

piktžodžiavimu jam sugražinusi vaikystės tikėjimo ir meilės pojūtį.

Evangelinės fantastikos jėga ir silpnybė – kiek įmanoma sušiandieninti Evangeliją. Vieni rašytojai labiau nusižengia istoriniam kontekstui, pripainioja aniams laikams neįmanomų realiųjų, kiti, kaip vengras S. Ördöghas (apysakos „Bevardis kapas“ autorius), „suklysta“, perteikdamas psichologinę nuotaiką. Jo herojai gyvena ir mąsto kaip tipiški socialistinės šalies piliečiai, nuo kurių paslėpta tiesa, kurie neskiria draugo nuo priešo, kur viskas supainiota, kur Sinedrionas posėdžiauja kaip Politbiuras. Tačiau toks ir buvo kūrybinis užmojis – sukurti aplinką, kur neįmanomas joks tiesioginis Dievo apreiškimas ir įsikišimas. Koks gali būti išganymas pasaulyje, kur visa, kas teisinga, uždrausta, pridengta ar cenzūros iškreipta? Ten, kur kreivi žmonių keliai, netgi Gelbėtoji tenka imtis klastos. Ją Ördöghas išreiškia Judo tema, kuri evangelinėje fantastikoje klesti nuo XIX a. pabaigos. Judas vaizduojamas kaip ištikimiausias Jėzaus parankinis, o jo išdavystė kaip būtina ištikimybės dalis. Taigi išdavystė yra ne totalitarinės santvarkos padarinys, o veikiau priešingai – revoliucija ir totalitarizmą pagimdė polinkis išduoti, iškrypti iš tiesaus kelio, noras siekti laimės vergove ir prievarta prieš žmones, epochas, gyvybę ir mirtį. Amžiaus pradžioje Judą kaip ištikimiausią apaštalą apgieda Maksimilijanas Vološinas ir Leonidas Andrejevas, vėliau poetų balsą užgožė atsiritusi revoliucija, raginusi išduoti visus, viską ir save patį. Krikščioniškasis mirimas, aukojantis už draugus, išverčiamas kaip pasiaukojantis draugų išdavimas mirčiai.

Ördöghas Judo išdavystės temą navedė iki absurdo: Judas, girdi, vykdeš Kristaus paliepimą, o Kristus paklūsęs gudragalviui aukštajam kunigui Ananijui. Telioka pridurti, kad už visko, matyt, stovi KGB. Panašų pesimizmą pareiškia ir Bulgakovas, ir George'as Orwellas: kad ir kas vyktų, vis tiek spręsti imasi pilkas kostiumuotas atgrasus asmuo. Zuikio tikėjimui, kad viską valdo kaja-fai, atitiko vilkiškas visokiausius „igalio-

tinį“ tikėjimas, kad jie iš tikro esą visai žiniai ir visavaldžiai. O iš tikro jie buvo menkystos, ir juo aukščiau kopė hierarchijos laipteliais, juo mažiau išgalėdavo, juo mažiau matė tikro gyvenimo, juo garsiau suirdavo sumanymai.

Mūsų laimei, gyvename po komunizmo ir žinome, kad jis suiro ne dėl to, kad buvo kažinkokie gudrūs ir širdyje tautiški judošiai. Aišku, vos tik sistema ėmė irti, iškart tūkstančiai stambių (partinės ir saugumo grietinėlės) ir smulkių (vietinių sekretorių ir „stukų“) judų pareiškė, kad būtent jie išgraužė komunizmą iš vidaus palaimingai dykaduoniaudami ir kišenėse laikydami špygas. Jie gyrėsi tvirtu balsu, nes visi jautė, kad komunizmą nuvertė ne disidentai. Net ir ne dėka Reagano ir Gorbačiovo melo sistema subyrėjo, o dėl to, kad suvar-tojo tiesos atsargas, iš kurių parazitavo.

Judo apologija kelia ir kitą klausimą: ar įmanoma manipuluoti istorija? Juk Jėzaus mirtimi and kryžiaus Dievas, atrodo, manipuliuojas žmonija. Žmonės, rašą evangelinę fantastiką, paprastai mano, kad Dievo toje istorijoje nebuvę, ir mėgina parodyti, kaip turėję elgtis Evangelijos veikėjai, kad manipuliacija būtų sėkminga ir atrodytų kylanti iš Dievo.

Ördögho apysaka itin aktuali visur, kur klestėjo planinė psichologija, esą viską galima apskaičiuoti. O jei planai suyra, vadinasi, kažkas sėkmingai vykdo kenkėjiškus planus. Todėl socializmas ir jo dvynys nacizmas taip tikėjo suokalbais, tuo, kad kiekvieną nelaimę lemia konkretus priešas (buožės, Siono išminčiai, CŽV, paskui KGB). Rusijoje ši tikyba apsilpo tik prieš kelis metus, o bent pirmais pokomunistiniais metais bet koks politinis įvykis buvo analizuojamas pirmiausia kaip gudraus apskaičiavimo padarinys. Dabar suprato, kad apskaičiuoti galima labai nedaug, o juo painesnis ir labiau ilgalaikis sumanymas, juo smulčiau jis subyra. Tikroviškame gyvenime gudruoliai Ördögho kajafai pralaimi dažniau už tiesmukus prasčiokus. Beje, tikėjimas planu buvo ne socializmo padarinys, o socializmo pergale širdyse ir ūkyje priežastimi. Ti-

kėjimas planu ir suokalbiu prieš planą yra tikėjimo progresu porūšis, tikėjimo, kad žmogus gali suplanuoti ateitį (žinoma, šviesią). Tačiau juo labiau nyko tikėjimas pažanga, juo atkakliau tikėta „pažangos nešėjais“.

Fantastų katekizmas

Evangeliniai fantastai pamėgo Judą ne dėl to, kad žmogus yra bjauri būtybė ir kad mus taip traukia išduoti, klysti. Priešingai, jų žmogus yra gera būtybė, ir todėl keliamas kaltinimas, jog išdavęs ir suklydęs Dievas. Pagyros Judui ir priekaištai Dievui, bet ne keiksmams šėtonui. Žmogui Dievas blogas ne tuo, kad Jis yra Dievas, o tuo, kad Jis – nepakankamai Dievas, nepakankamai visagalis, nepakankamai apskaičiavo Jėzaus situaciją.

Potraukis prie gero blogio yra normalus atliepas į pikta gėrį, kurio tiek daug pasaulyje ir kuris itin nemalonus Bažnyčioje. Pernelyg dažnai krikščionys, užuot atgailavę ar bent kukliai atsiprašę, ima postringauti apie Apvaizdą, apie tai, kad „ten, kur gausu nuodėmės, dar apstesnė pasidarė malonė“. Iš to kyla ir primygtinis evangelinės fantastikos teiginys, kad pažinimas yra santykinis. Šitaip ji grindžia savo teisę būti šalia įprastų interpretacijų ar net pačių tekstų. Antai Mailerio Jėzus sako: „Jei būtų ne keturios, o keturiasdešimt išrinktųjų evangelijų, tai vis tiek jų būtų mažai. Juk tiesa sugeba pirma atsiskleisti, o paskui vėl pranykti migloje“. Ördöghas verčia savąjį Jėzų gudrauti iš pasibjaurėjimo žodžiais: „Jei likčiau gyventi, – sako jis, – kartočiau tą patį kaip papūga“. Šiuolaikinis žmogus Bažnyčią, „Kristaus darbo tęsėją“, kaip tik dažnai ir įsivaizduoja kaip papūgos ir gramofono mišinį. Labai jau dažnai Dievo Apreiškimas vaizduotas kaip statiškas dogmų rinkinys, slepiant nuo kitų (ir nuo savęs, bet tai ne pasiteisinimas, o tragedija), kad dogma yra ne veiksmo taisyklės, o pats veiksmas, pats gyvenimas, palyginti su kuriuo mūsų būvis yra lyg gliu-motas kisielius šalia krioklio. Gaivinti Evangelijos tekstą imasi evangelinės fantastikos rašytojai, kurie Slėpinio ir aukos

ieško ne Bažnyčioje. Juos mielai skaito žmonės, nemėgstantys Bažnyčios dėl to, kad joje per daug žodžių. Tai ne akumas, o blavus suvokimas, kad Bažnyčioje mažai aukos, mažai judesio. Ir veltui krikščionys išizeidę prikaišioja, atseit, kadangi mūsų ydos bendros su netikinčiais, tai reikia nepaisyti šio bendro vardiklio. Tačiau reikia ne išizeisti ir derėtis su pasauliu, o prašyti Dievo, kad gyventume pagal Evangeliją.

Įsidėmėtina, kad evangelinėje fantastikoje po Antrojo pasaulinio karo nėra anksčiau vyravusios socialinės temos. Kristų vaizduoti revoliucionieriumi, „pirmuoju komunistu“, buvo labai madinga, kol neįvyko revoliucija ir neparodė savo veido. Tai reiškia, kad evangelinės fantastikos kūrėjai anaipol ne piktžodžiauja, nes išties šventvagiška būtų vaizduoti Jėzų revoliucionieriumi, kai jau žinoma, kad revoliucionierius visada neša prievartą ir blogį. Evangelinė fantastika pripažįsta Jėzaus gerumą, nors jį dažniausiai suvokia ne kaip dieviškumo, o kaip žmogiškumo apraišką.

Evangelinė fantastika uoliai kibo perrašyti sekso ir skaistumo įvaizdžius. Erotinis Dvasios skaistumas yra ne vien krikščionybės, bet apskritai žmogiško religingumo faktas. Nė viena religija nemoko, kad lytinis gyvenimas neturi religinio matmens, o jau ypač mūsiškė civilizacija, kuriai erotika ir religija yra lyg susisiekiantys indai. Dvasinis pakilimas prasideda kylant iš lovos. Nors pirmą kartą nuodėmė buvo ne lytinis aktas, o sukilimas prieš Dievą ir puikybė, tačiau jį patogiausia išreikšti mitu apie seksualinį nuopuolį. Na, o mergystė geriausiai simbolizuoja sugrįžimą pas Dievą. Kad Bažnyčia tapatinasi su skaistybe, žinijo nobelininkas J. Saramago. Tačiau jis,

„Evangelijos pagal Jėzų“ autorius, žinojo ir tai, kad Bažnyčia tapatinama su kryžiaus žygiais, su savęs kamavimu (tai asmeninis šventųjų reikalas), su eretikų kankinimu (tai jau nusikaltimas), todėl kaltina Dievą rūstybe (jis griauņas ir naikinas), geidulingumu (atitraukias žmones nuo žmogiškų malonumų) ir žudymais (nužudęs Jėzų). Saramago apverčia paskutinius Gelbėtojo žodžius: atleisti reikia ne žmonėms, o Dievui, kuris pakencčia ir skatina budelius.

Tai būtų pigi patetika, nuduodant, kad nebuvo dviejų pasaulinių karų, kurie baisūs ne tik aukų skaičiumi, bet ir tuo, kad už jas niekaip nesuversi kaltės Dievui ir religijai. Tačiau Saramago žavus tuo, kad maištą prieš Dievą išreiškia mitu, kad išgelbėjimą atnešias seksas. Seksas esąs šventas ne dėl to, kad jame dalyvauja Dievas, bet priešingai – dėl to, kad jo ten nesą. Mat „pasaulyje yra tai, ko negali pamatyti net tas, kas tą sukūrė“. Čia tik žodžių žaismas, nes Saramago apskritai, kitaip nei sekso, nepripažįsta Kūrėjo. Dėl Betliejaus kūdikių skerdynių esąs kaltas ne Erodas, o Dievas, Jėzų pamokslauti paskatinąs ne Dievas, o Marija Magdaliėtė, atskleidusi jam sekso pasaulį. Kartu su kitais maištininkais prieš Dievą rašytojas skaistybę sieja su kryžiaus žygiais ir eretikų persekiojimais, todėl išgelbėjimo reikia laukti iš sekso, bėgant nuo pikto dievo ten, kur jis nekiša nosies – po antklode. Krikščionybei šis įsitikinimas neprieštarauja tol, kol jis smerkia inkviziciją ir blogį, daromą prisidengiant gėrio kauke. Tegu žmogus atstumia Dievą kaip žiaurią ir piktą būtybę, nes tokį jam vaizdavo agresyvūs bažnytininkai – Dievas tokio žmogaus neatstums, kol šis šiaušis prieš Bažnyčia, bet neskriaus artimo. Apie tai

Jėzus pasirūpino išpėti septynetą kartų: išsigelbės daugelis, kurie nepastebėjo Dievo, bet pamaitino alkstančius ir pagirdė trokštančius.

Tiesa, ruso sielai artimesnis kitas mitas, lygiagretus „gelbstinčio sekso“ teorijai – kulinarinis mitas (juk tam tikra prasme valgymas ir sueitis tapatūs). „Gargantua ir Pantagruelis“ – romanas, kur abu mitai persipynę. Tačiau Vakaruose esmė dažniau slepiasi miegamajame, o Rusijoje – virtuvėje. Bulgakovo herojai, tiesa, skaitūs, tačiau tik lytiškai, o palaimą Meistras ir Margarita pasiekia vakarieniam su draugais. Pamokslavimo menas Vakaruose labiau narsto lytinės plotmės nuodėmes (ten nunyko ir gastronominis santūrumas), o rusiškas pasninkas yra pirmiausia kulinarinis, išreikštas klasikiniu posakiu: „Žmonių nevalgyti!“.

Šis kvietimas taikomas krikščionims, užsigeisiantiems suvalgyti evangelinės fantastikos kūrėjus. Religinius jausmus jų romanai ar filmai užgauna lengvai, žinau iš patirties. Tačiau tie piktžodžiavimai gimsta ne iš nuodėmės (nors ir ne iš dorybės), o iš tiesos ir teisingumo troškimo, kurio krikščionys nepasotino. Mums šventvagystė – vaizduoti lytiškai santykiaujantį Jėzų. Tačiau tie, kurie tokias scenas kuria, elgiasi ne iš piktos valios, o tam, kad nepasikartotų kita šventvagystė – inkvizicija, deginusi žmones už knygas. Jie tikrina krikščionis, ar šie pajėgūs su žmogumi pasielgti šventvagiškai, ir todėl šventvagiškai elgiasi Dievo akivaizdoje. Susiduriant dviems šventvagystės koncepcijoms, laimės tas, kuris nusileis pirmas, ir viliuosi, kad tai bus ne rašytojai.

J. M.

PRIEŠPAVASARINIS GRIPAS

Metų pradžioje Lietuvos politinis elitas pergyveno tikrą epidemiją – politinė temperatūra toli prašoko normalią, o daktarai ir šundaktariai skelbė ligonio – Vyriausybės – krizę. Tačiau kovo viduryje įtampa regis atlėjo, ir jau galima spėti, kad šis stipriausias konservatorių valdymo laikotarpio sukrėtimas baigsis be sunkesnių komplikacijų. Žinoma, kaip visada, esant nepastoviams pavasario orams, negalima atmesti atkryčio tikimybės.

Pamėginkime bent trumpai peržvelgti ligos istoriją. Karštis pakilo sausio pradžioje, kai susikomplicavo Prezidento ir Seimo daugumos santykiai dėl kandidatūrų į kariuomenės vado, Konstitucinio teismo teisėjų ir Valstybės kontrolieriaus postus. Seimas sausio 14 d. (balsavo 62 už, 62 prieš ir 5 susilaikė) atmetė Prezidento pasiūlytą teisininko Kęstučio Lapinsko kandidatūrą į Valstybės kontrolieriaus postą. Lapinską rėmė visos, išskyrus konservatorių, frakcija, o balsai pasiskirstė po lygiai, todėl Prezidentas išsyk pasiūlė Lapinską antrą kartą. Iš netyčiomis nuslydusių frazių galima spėti, kad buvo slapta viltasi permainų jėgų santykiuose Seime. Atmosferą kaitino aštroki Seimo Pirmininko ir Prezidento pareiškimai. Pirmasis peikė pastarąjį, kam šis vėl teikia Lapinsko kandidatūrą, iš anksto žinodamas, kad jai nebus pritarta, ir klausė, kiek kartų galima teikti vieną asmenį. Prezidentas savo ruožtu pagrasino iš viso nebeteiksiąs jokių kandidatūrų, jeigu jo siūlymai bus atmetami be rimtų argumentų. Beįsiplieskiantį ginčą kiek apmalšino sausio 19 d. iš atostogų Šri Lankoje sugrįžęs Gediminas Vagnorius. Buvo sutarta, kad konservatoriai nekeis savo pozicijos dėl Lapinsko, tačiau po to bandys susitarti dėl kito kandidato. Pakartotinio balsavimo metu vasario 11 d. sutelkę visus savo narius ir šalininkus konservatoriai parodė (69 prieš 64 balsus), kieno pusėje tebelieka daugu-

ma ir ši klausimą tuokart baigė.

Tačiau Vagnoriaus – parlamentarų ir Prezidento taikintojo vaidmuo greitai baigėsi. Pradėjo vyniotis vadinamasis energetikos „skandalas“. Sausio 29 d., penktadienį, nustojo tekėjusi nafta į Mažeikius, ir naftos perdirbimo gamykla buvo priversta sustoti dviems savaitėms, patirdama iki 1 mln. litų nuostolių per parą. Netrukus, vasario 13 d., į Lietuvą atvykęs Rusijos naftos kompanijos „Lukoil“ prezidentas Vagitas Alekperovas pareiškė, kad siūlomomis sąlygomis „Lukoil“ neketina dalyvauti „Mažeikių naftos“ privatizavime, ir pasiūlė atsakyti strateginių investuotojų bei strateginių operatorių sąvokų, o suteikti „Lukoil“ lygias teises su Lietuvos Vyriausybe ir JAV kompanija „Williams“. Vyriausybė pasiūlymą atmetė. Tuojuo buvo paskleisti gandai, kad ir „Williams“ nori keisti privatizavimo sąlygas, priešingu atveju grasindama pasitraukti iš Lietuvos.

Šių įvykių fone greitai nublanko ir prisimiršo sausio 25 d. tragedija, kai prie savo namų buvo nužudytas Panevėžio apygardos organizuoto nusikaltamumo ir korupcijos tyrimo skyriaus vyriausiasis prokuroras Gintautas Sereika. Nusikaltimas buvo įvertintas kaip pasikėsinimas į valstybę, tačiau neilgai trukus jį užgožė kitos, įdomesnės istorijos. Sausio 30 d. „Lietuvos rytas“ išspausdino išsamų reportažą iš premjero atostogų, ir visa Lietuva sužinojo, kad didžiausio šalies dienraščio redaktoriaus bei savininko Gedvydo Vainausko ir Gedimino Vagnoriaus šeimos atostogauja kartu. Konkurentai iš „Respublikos“ ir kitos žiniasklaidos priemonės tuojuo pat paskelbė, kad „Lietuvos rytas“ yra provyriausybiniis ar bent jau pro-vagnorinis dienraštis. Pašnibždomis apie tai kalbėta jau seniai, tačiau reportažas leido naujoje šviesoje išvysti kai kurias anksčiau „Lietuvos ryto“ publikacijas, pvz., susijusias su ministrų atleidimu arba vadinamoju „sekimo skandalu“. Tarsi paneigdamas šias insinucijas, „Lietuvos

Visuomenė

rytas“ pradėjo kampaniją prieš Ūkio ministrą Babilijų ir Pramonininkų konfederaciją.

Vasario 9 d. „Lietuvos rytas“ paskelbė iš Prezidento patarėjo Raimundo Mieželio gautą informaciją, kad Pramonininkų konfederacijos prezidento Bronislovo Lubio atstovu prisistatinėjantis JAV gyvenantis verslininkas Voldemaras Kančas primygtinai siūlė į konsorciumą „Power Bridge“ įeinančiai kompanija „Duke Engeneering & Services“ konsultacines paslaugas už 20 mln. JAV dolerių. Priminsime, kad „Power Bridge“ gavo kontraktą aukštos įtampas elektros perdavimo linijai iš Lietuvos į Vakarų tiesti. Deja, jau vasario pradžioje tapo aišku, kad po krizės Pietryčių Azijoje į šį konsorciumą įeinančios kompanijos prarado interesą investicijoms Lietuvoje ir nesurinks projektui reikalingos sumos. Iki kovo 10 d. „Power Bridge“ taip ir nesumokėjęs pirmojo įnašo, sutartis su šiuo konsorciumu buvo nutraukta.

Tuo pat metu į viešumą ištraukta elektros energijos tiekimo Baltarusijai problema. Baltarusija beveik per metus įsiskolino Lietuvai už elektrą apie 400 mln. litų. Vasario 11 d. televizijos laidoje „Krantas“, o paskui ir dienraščiuose juodžiausiomis spalvomis buvo nupiešta skolos istorija: pagal trišalę „Lietuvos energijos“, „Baltenergo“ ir firmos „Baltic SHEM“ (vadinamojo operatoriaus) sutartį Baltarusija už patiektą elektrą turėjo atsiskaityti prekėmis operatoriui, o šis, pardavęs jas, atsiskaito pinigais su „Lietuvos energija“. Valstybės kontrolė nustatė, kad operatorius „Lietuvos energijai“ pervedė tik 2 mln. litų, prekių gavęs už 20 mln., tuo tarpu „Lietuvos energija“ savo buhalterinėje apskaitoje operatoriui „nurašė“ 50 mln. litų už tarpininkavimą. Valstybės kontrolė pasiūlė prokuratūrai iškelti baudžiamąją bylą dėl valstybės lėšų švaistymo. Ypatingo pikantiškumo šiai istorijai suteikė tai, kad „Baltic SHEM“ ir jos vadovo Ošerovskio vardai figūravo lemtingoje VRM operatyvinėje pažymoje, dėl kurios iš

ministro posto išlėkė Vidmantas Žiemelis. Prokuratūra iš pradžių bylą iškėlė, paskui nutraukė, pareiškusi, kad Valstybės kontrolė nebaigė tyrimo. Kovo 1 d. elektros energijos eksporto į Baltarusiją klausimą svarstė Valstybės gynimo taryba ir nusprendė jo nenutraukti. Pirmą, nėra kur tos energijos daugiau dėti, antra, Lukašenka pažadėjo sumokėti. Vyriausybė pareiškė, kad insinuacijos dėl 50 mln. Lt. išmokėjimo nepasitvirtino, nes faktiškai pinigai nebuvo sumokėti, o tik įtraukti į buhalterinę apyskaitą.

Kitą galvosūkį Vyriausybei kėlė Ignalinos AE. Europos komisija šįkart jau labai griežtai pareikalavo uždaryti elektrinę, nekeičiant kuro kanalų. Kaip sako mūsų diplomatai, Komisija reikalauja priimti sprendimą iki derybų pradžios dėl dalykų, kurie turėtų būti derybų objektas. Santykius sukomplicavo ir neitin diplomatiškas Vyriausybės atsakymų tonas. Galbūt reikalai ir bendravimo stilius kiek pasikeis po to, kai išnyko pagrindinis oponentas. Kovo 16 d. atsistatydino visa Europos Komisija.

Viso šio triukšmo įkarštyje politikai neliko nebylūs. Kaip visada ryžtingas buvo Romualdas Ozolas (prisimenate jo kalbas apie mišlingą portfelių su dokumentais apie Šleževičių?). Vasario 25 d. spaudos konferencijoje jis pareiškė, kad Vagnoriaus atsistatydinimas būtų vienintelis žingsnis, leisiantis šiam išlaikyti švartą savo ateities politinę karjerą. Ozolas siūlė surengti priešlaikinius Seimo rinkimus ir pagalvoti apie mažumos vyriausybės sukūrimą. Logiška, kad, atsiliėpdami į tokias kalbas, konservatoriai pasiūlė centristams atsiimti savo ministrą iš Vyriausybės ir pereiti į opoziciją. Centristai tokiam žingsniui nebuvo pasirengę, tačiau nebeliko, kur trauktis, ir kovo 5 d. Prezidentas priėmė Algio Čapliko atsistatydinimą.

Kovo 1 d. vykusiame Seimo Konservatorių frakcijos posėdyje Vagnorius pareiškė svarstąs Vyriausybės atsistatydinimo galimybę, jeigu ir toliau bus metaimi įtarimai korupcija ir trukdoma dirbti Vyriausybei. Opozicija ir laikraščiai bemat šią mintį pasigavo. Ką tik grįžęs iš

Italijos Prezidentas buvo priverstas pareikšti, kad jis nesiruošia inicijuoti Vyriausybės atstatydinimo ir pirmalaikių Seimo rinkimų. Netrukus opozicija susigriebė – o kas toliau? Centristai griežtai atmetė net minties galimybę apie mažumos vyriausybę. LDDP paragino konservatorius nesikratyti atsakomybės, kiti irgi netrukus pritilo. Buvo paskelbta, kad kalbas apie atsistatydinimą pats Vagnorius ir pradėjo.

Tačiau šis įvykis pradėjo naują politinę intrigą, šįkart – tarp Premjero ir Prezidento. Pagrindinė jos spyruoklė – demonstratyvus nesukalbėjimas. Vagnorius ir jo aplinka (regis svarbiausiais tekstų autoriais tapo Vyriausybės kancleris Kęstutis Čilinskas ir atstovas spaudai Albinas Pilipauskas) įvaldė paauglišką kategorišką retoriką, kuriai būdingas įžeidus tonas ir gana tiesmuka demagogija. Pamažu taikintojo rolė pereina Seimo konservatorių frakcijai.

Pirmas Premjero išpuolis buvo nukreiptas į Adamkaus mintį, kad Valstybės kontrolė ir teisėsaugos institucijos

naudžiavimais ne tik žemina Lietuvos valstybinę valdžią, bet ir tiesiogiai pradeda atsiliėpti šalies ūkiui, taip pat ir visiems piliečiams“, – sakoma vasario 25 d. Ministro Pirmininko kreipimesi į šalies Prezidentą ir Valstybės kontrolierių. „Vyriausybė nemano, kad aukščiausių šalies valdžios institucijų atstovams derėtų skelbti opozicijai būdingų pareiškimų, ypač tokiu jautriu šalies ūkiui esminiu pinigų politikos klausimu, nes tai gali dirbtinai sukelti finansinę sumaištį ir pakenkti šalies interesams. Vyriausybė tikisi, kad Respublikos Prezidentas nepalaikys kai kurių savo atstovų neatsakingų pasisakymų, kuriais gali būti provokuojamas ūkio finansinės padėties pablogėjimas“, – mokoma kovo 8 d. Ministro pirmininko atstovo spaudai pranešime, pavadintame „Šalies valdžios institucijų atstovai neturėtų provokuoti finansinio nestabilumo“. Kovo 9 d. to paties atstovo pareiškimas vadinosi „Prasimanyto turinio pranešimai, paskelbti Prezidento vardu, klaidina visuomenę“, o jame liepiama atšaukti

Gediminas Vagnorius, Vytautas Landsbergis ir Valdas Adamkus sodina vienybės sąjuoliuką. 1998. Henriko Gaičevskio nuotrauka

iki galo išsiaiškintų šalies ir užsienio investuotojų abejones dėl privatizavimo skaidrumo bei padėties energetikoje. Vagnorius pradėjo bauginti: „Antrą savaitę trunkantys Ūkio ministerijos ir Vyriausybės kaltinimai neįvardintais pikt-

„Vakarinių naujienų“ paskelbtą dezinformaciją (esą Prezidentas nusprendęs atstatydinti Vagnorius), antraip „kils rimtos abejonės, kas realiai valdo Prezidentūrą ir kokių tikslų siekiama – ar tik tuo skubiau „užimti“ Vyriausybę, ar

dirbtinai išprovokuoti ekonominę krizę, kuriai šiuo metu nėra jokio realaus pagrindo“.

Visos retorikos vainikas – pompastiškas kovo 23 d. Vyriausybės spaudos tarnybos pareiškimas „Vyriausybė tiki si, kad precedento neturintis vyriausybės įstaigos perėmimas nepablogins žmonių interesų gynimo“. Priminsime, kad Prezidentas gražino Seimui svarstyti Konkurencijos tarnybos įstatymą, siūlydamas pakeisti šios įstaigos pavaldumą, kad ji turėtų daugiau savarankiškumo kontroliuodama Vyriausybės veiklą konkurencijos sferoje. Motyvai regis aiškūs, nes kol kas Vyriausybė turi daugiausia galimybių riboti konkurenciją ir monopoline valstybinių įmonių padėtimi, ir su subsidijų bei lengvatų pagalba. Seimas pritarė Prezidento pataisoms, laikydamas jas neesminėmis ir nenorėdamas dėl jų gadinti santykių su Prezidentu. Tuo tarpu vyriausybės vadovas pareiškė, kad „Vyriausybė [...] nuo šiol nebeatsakys už vartotojų teisių gynimą, antimonopolinę veiklą, taip pat, kas labai svarbu, už atsiskaitymus su žemdirbiais“. Tarsi Konkurencijos tarnybos statuso pakeitimas atleisť Vyriausybę nuo įstatymų vykdymo!

Visų priešpavasariinių triukšmų, arba, pasak Užsienio reikalų ministro Algirdo Saudargo, pūgos, gelmėse, be abejo, slypi daugelis interesų. Neretai peikiami kraugeriški žiniasklaidos instinktai, tačiau vargu ar vien ketvirtosios valdžios ambicijos ir nesveikas smalsumas yra visų valdžios vargų kaltininkai. Padėtimi naftos ir elektros energijos srityse suinteresuoti didžiuliai pinigai. Be abejo, senoji energetikų gvardija nepatenkinta permainingomis. Visiškai aišku, kad į bendrą kasą krito ir privatizavimo interesų trigrašis. Jau vien šių priežasčių pakanka tikrai karštinei sukelti. O kur dar valdžios šakų konkurencijos virusas! Juk paskutiniai Vagnoriaus susikirtimai su Adamkumi kyla iš skirtingai suprantamos atsakomybės. Štai kad ir naujasis Prezidento siūlymas Seimui kontroliuoti Privatizavimo fondo lėšų panaudojimą. Ar tai nepasitikėjimas Vyriausybe, ar normali demokratinė taisyklė, kad

visas vykdomosios valdžios išlaidas turi kontroliuoti tautos išrinkti atstovai? Aki vaizdu, kad gana ramiai baigęs pirmus kadencijos metus ir apsipratęs su savo pozicija Adamkus ėmėsi aktyviai naudoti įstatymų iniciatyvos teise ir įtakoti (o ne vien pasirašinėti ar atmetinėti) politinius sprendimus. Vargu ar šį jo aktyvumą galima paaiškinti tik Prezidentą „klaidinančių“ patarėjų ambicijomis. Visgi variacijos „gero caro ir blogų patarėjų“ tema tebėra labai populiarios, matyt, šitaip norint bent kiek sušvelninti pareiškimų turinį, kuris aiškiai implikuoja Prezidento neišmanymą ar net piktą valią.

Vakcina nuo šio viruso išrasta seniai – derybos ir politiniai kompromisai. Teorija nelaiko sėkminga tokios derybų išėities, kai vienas laimi, o kitas pralaimi, kadangi tai programuoja pralaimėjusios pusės nepasitenkinimą ir potencialius konfliktus ateityje. Sėkmingomis laikomos derybos, iš kurių laimi abi pusės. Šis modelis įmanomas dėl to, kad

PILIE TINĖ RELIGIJA – INTEGRACIJOS IDEOLOGIJA? (JAV atvejis)

JAV besilankančiam turistui iš Europos didelį išpūdį pirmiausia daro du dalykai: milžiniškas šalies dydis ir čia gyvenančių žmonių įvairovė. Kitaip negu daugumos Europos šalių, Amerikos visuomenė atrodo labai segmentiška ir susiskaldžiusi. Daugiausia tai etninė, tačiau taip pat kultūrinė, religinė bei ekonominė segmentacija. Nors baltųjų (76%) tarp 248 mln. JAV gyventojų yra daugiausia, taip pat akivaizdu, jog afroamerikiečių (12%), ispaniškai kalbančiųjų (9%), azijiečių (3%) populiacijos nuolat auga. Pačios rasės irgi nėra homogeniškos: gyventojų tapatybės pagrindu gali būti tautybė, religija ar gyvenamoji vieta. Egzistuoja ir ypač problemiška socialinė-ekonominė nelygybė: pasiturintis vidurinysis sluoksnius traukiasi į priemiesčius, o miestų centriniuose kvartaluose vis pasitebimesnis tampa skurdas.

tie patys dalykai skirtingoms šalims turi nevienodą vertę: viena pusė, nusileisdama jai mažiau svarbioje srityje, įgyja sau reikšmingesnių laimėjimų, ir atvirkščiai. Žinoma, tam reikia laiko, kantrybės ir... derybų. Nežinia, ką savo kategoriškais pareiškimais rengiasi įtikinti Vagnorius, bet plika akimi matyti, kad žaidimas iš jėgos pozicijų „viskas arba nieko“, tikėtina, nieką teduos.

Tuokart pūga aprimo. Kartu su pavarario potvyniu kiek atslūgo kalbos apie krizę, o Vyriausybė neberaginama pasitraukti. Laikas pasirodė jos sąjungininku, kaip tame anekdote apie slogą, kuri gydoma praeina per savaitę, o negydoma trunka septynias dienas. Tačiau politinę temperatūrą keliantys virusai ne išnyksta, o tik mutuoja ir nauja jėga bando valdžios imuninę sistemą. Bėda, kad ligonis – pats sau ir gydytojas. Tad nieko kita valdžiai negalime pasakyti, tik *cura te ipsium*.

Ona Jurgaitytė

Šią visuomenės segmentaciją atitinka ir politinė JAV sistema. Tai ne centralizuota, bet sudaryta iš santykiškai savarankiškų valstijų valstybė; taip pat egzistuoja įvairiapusė viena kitą kontroliujančių institucijų sistema, išskaidanti politinę galią keliems subjektams. Dvi didžiosios partijos – respublikonai ir demokratų – yra tokios heterogeniškos, jog koks nors pietinių valstijų demokratas savo pažiūromis gali būti artimesnis šiaurinių valstijų respublikonui negu savo partijos nariams. Tokia visuomenės fragmentacija tęsiasi iki mažiausių lokalinių vienetų, kai kiekviena bendruomenė turi savo politinį gyvenimą.

Natūraliai kyla klausimas, kas vienija šią daugiaspalvę ir tokią skirtingą visuomenę, susiskaldžiusią į daugybę politinių vienetų, kas palaiko valstybę ir JAV naciją? Kas, nepaisant skirtumų, jungia amerikiečius taip, jog jie jaučiasi esą būtent amerikiečiai, o ne skirtingų visuomeninių grupių nariai? Atsakymas į šį klausimą paprastas: JAV gyventojams

jaustis amerikiečiais leidžia „amerikietiška ideologija“¹. Dėl šios ideologijos pagrindinių principų Amerikos visuomenėje visuotinai sutariama. Kasdieniame gyvenime ir politikoje ji taip sureikšminama, jog užsieniečiai nebesupranta kai kurių Amerikos vidaus ir užsienio politikos reiškinių. Amerikietišką ideologiją sudaro tokie apibrėžti teiginiai, ritualai ir simboliai, ji garbinama su tokiu entuziazmu, jog kai kas tai vadina „pilietine religija“.

Pilietinės religijos sąvoka

Į politinių idėjų istoriją pilietinės religijos sąvoką įrašė garsusis prancūzų filosofas Jeannas Jacques'as Rousseau (1712–1778). Veikale „Visuomenės sutartis“ jis pateikė idealios valstybės, besiremiančios laisvu sutartiniu piliečių sambūviu, kai įstatymų leidyba patikėta liaudžiai, kontūrus. Dėl to kai kas Rousseau laiko vienu liberaliosios minties pradininkų. Tačiau kartu Rousseau teorijoje valstybė įgauna politinę galią, keliančią grėsmę individo laisvei. Todėl jo teoriją galima interpretuoti ir kaip XX a. totalitarinių ideologijų pirmtakę.

„Visuomenės sutartis“ ketvirtos knygos aštuntame skyriuje Rousseau įveda terminą *religion civile*. Prieš tai jis pasitebi, kad valstybė negali egzistuoti be religinio pagrindo: „Valstybei labai svarbu, kad kiekvienas pilietis turėtų kokią tikyba, kuri mokytų jį mėgti savo pareigas“². Religija naudinga valstybei, nes palaiko piliečių moralę. Dėl šios priežasties Rousseau ir savo valstybės modeliui sukuria religiją, kuri, aišku, negali būti krikščioniška, nes „sąvokos krikščioniškas ir respublika prieštarauja viena kitai. Krikščionybė skelbia tik vergovę ir priklausomybę [...]. Tikri krikščionys sutverti, kad būtų vergais“³. Todėl jo valstybės modeliui labiausiai tinkama turėjo būti nauja religija, pavadinta pilie-

tine: „Pilietinės tikybos dogmos turi būti paprastos, negausios, aiškiai išreikštos, be paaiškinimų ir pastabų. Galingos, išmintingos, geradarės apvaizdžios Dievybės buvimas, būsimasis gyvenimas, laimė teisiesiems ir blogųjų bausmės, visuomenės sutarties ir įstatymų šventumas“⁴.

Visuomenės sutarties ir įstatymų šventumo postulatas yra dogma, suteikianti Rousseau religijos projektui pilietinės religijos bruožų. Anot jo, religingas pilietis laikosi savo tikėjimo dogmų tik tada, kai gerbia konstituciją ir įstatymus. Pilietinė religija Rousseau valstybės modelyje yra svarbi respublikos stabilizavimo priemonė. Kitais žodžiais tariant, valstybė tampa religinio garbinimo objektu ir taip nutrinamos ribos tarp religijos ir politikos.

XX a. diskusiją dėl pilietinės religijos atnaujino amerikiečių teisės sociologas Robertas N. Bellah, 1967 m.⁵ sugrąžinęs šią sąvoką į viešą diskusiją. Jis teigė, kad JAV politinė kultūra labai panaši į Rousseau apibūdintą pilietinę religiją. Tiesą sakant, Bellah nebuvo pirmas, Amerikos politikoje išvelgęs religinį lygmenį: jau ketvirtame dešimtmetyje Johnas Dewey⁶ ir Helmutas Niebuhras⁷ aprašė ir kritiškai traktavo amerikiečių tapatybės pagrindą sudarančius kvazireliginius įsitikinimus. Kiti šį fenomeną traktavo palankiau, gindami idėją, kad demokratija turi būti religinio garbinimo objektas⁸.

Amerikietiška ideologija

Kokios gi idėjos vienija amerikiečių naciją?

1. *Laisvė (Liberty, Freedom)*. Laisvės idėja Ameriką pasiekė su pirmaisiais atvykėliais: 1620 m. atplaukę piligrimai tikėjosi čia džiaugtis religine laisve; šimtai tūkstančių ryždavosi kelionei į Naująjį pasaulį, vildamiesi čia tapti ekonomiškai nepriklausomais; 1776 m. revo-

liucija prasidėjo, nes 13 Amerikos kolonijų siekė tapti nepriklausomomis nuo metropolijos Anglijos. Thomas Jeffersonas į Nepriklausomybės deklaraciją įrašė, kad laisvė yra viena iš neatimamų teisių, kuriomis žmogų apdovanojo Kūrėjas. Dėl šios laisvės amerikiečiai liejo kraują Nepriklausomybės kare. Nuo tų revoliucinių laikų nacionalinis himnas Ameriką apibūdina kaip *the land of the free*.

Iš pradžių sąvoka *liberty* daugiausia reiškė atskyrimą nuo metropolijos ir kartu atsiribojimą nuo Senojo pasaulio monarchinių valdymo formų. Tačiau vėliau jis ėmė reikšti ir individo laisvę valstybės atžvilgiu, galimybę būti laisvam nuo bet kokios viršenybės, religinio ar ūkinio reglamentavimo. Laikui bėgant ši laisvės ideologija vis labiau išsiaknijo. 1924 m. Gilbertas Chestertonas po psilankymo JAV rašė, kad Amerika esanti vienintelė šalis, kurios pagrindinis *credo*, vienijantis ją, yra laisvės idėja⁹. 1986 m. vykusi gyventojų apklausa taip pat parodė, kad 88% amerikiečių įsitikinę, jog būtent laisvės idėja pavertė JAV galinga šalimi¹⁰. Laisvės idealo svarba pasireiškia ir išoriškai: amerikiečiai sunaudojo daug statybinių medžiagų monumentams, turėjusiems padaryti laisvės idėją nemirtingą, pavyzdžiui, garsiajai Niu-jorko Laisvės statulai, Nepriklausomybės salei Filadelfijoje arba Laisvės takui Bostone. Korėjos karo memorialas Vašingtone perspėja lankytoją: „Laisvė neduodama veltui“. Tai vis entuziazmo, su kuriuo amerikiečiai laisvę priima kaip neatskiriamą politinės struktūros elementą, simboliai. Tai, kad šia laisve ilgą laiką galėjo naudotis tik baltieji amerikiečiai, tėra viena iš Amerikos istorijos dilemų.

Su laisvės idėja glaudžiai susijusi ir individualizmo samprata. Laisvė būti kitokiam, geresniam, turtingesniam negu kiti, t. y. laisvai išnaudoti savo galimybes,

¹ Lösche P. *Amerika in Perspektive*. – Darmstadt, 1989. – S. 27.

² Vertimas pagal: Ruso Ž. Ž. *Visuomenės sutarties teorija arba politinės teisės principai* / Vertė F. Marcinkus. – Kaunas, 1939. – P. 115.

³ *Ibid.* – P. 114.

⁴ *Ibid.* – P. 116.

⁵ Bellah R. N. *Civil Religion in America* // *Daedalus* 96. – 1967. – P. 1.

⁶ Dewey J. *A Common Faith*. – New Haven, 1934.

⁷ Niebuhr H. R. *The Kingdom of God in America*. – New York, 1937.

⁸ Williams J. P. *What Americans believe and how they worship*. – New York, 1962. – P. 484.

⁹ Chesterton G. K. *What I saw in America*. – New York, 1922. – P. 8.

¹⁰ *U. S. News and world report*. – 1986 07 07. – P. 31.

yra labai svarbi amerikiečių gyvenime. Kitaip negu europiečiams įprastinė filosofinės minties paveikta individualizmo samprata, individualizmas JAV suvokiamas daug apčiuopiamiau. Savotiškos Johno Locke'o nuosavybės sampratos ir kalvinistinio predestinacijos mokymo sintezės dėka svarbiausias vaidmuo čia tenka nuosavybei: „Paviene asmenybę konstituoja tik tai, kad ji turi nuosavybę“¹¹. Todėl amerikiečiai sąvokas „laisvė“ ir „individualizmas“ suvokia ne tik (ar ne tiek) politine, bet pirmiausia ekonomine prasme.

2. *Lygybė (Equality)*. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad lygybės idėja kertasi su liberaliu laisvės idealu, nes individualios laisvės autonomijos rezultatas neišvengiamai yra nelygybė. Amerikiečiai šios dilemos išvengia lygybės sąvoką suprasdami kaip lygias galimybes. Lygių galimybių principas – tai „amerikietiška svajonė“. Ką reiškia pastarasis terminas, XIX a. pradžioje išaiškino šeštasis JAV prezidentas Johnas Quincy Adamsas: „Tai galimybė kiekvienam tapti didesniu ir geresniu“¹².

Niekas nepasikeitė iki šiol. Jau per minėtą 1986 m. apklausą net 70% amerikiečių teigė, kad „amerikietiška svajonė“ jiems pirmiausia reiškia galimybę turėti nuosavą namą; 52% pareiškė, kad „amerikietiška svajonė“ jiems reiškia galimybę pakilti nuo darbininko iki verslininko. Dėl šios priežasties lygybės idealas ypač patrauklus vidutiniam ir mažai privilegijuotam piliečių sluoksniui. Sėkmės lydimais verslininkais Amerikoje labiau žavimasi, negu jiems pavydima. Todėl ir milijonieriai rokfeleriai tapo tautos didvyriais.

3. *Demokratija (Democracy)*. Šis principas apima įvairius JAV politinės sistemos elementus. Tai ir pagrindinės teisės, kaip jau minėtos laisvė ir lygybė; tautos suvereniteto principas bei teisinės garantijos prieš galimą valstybės prievartą. JAV galima pastebėti siekį įdiegti demokratiją visose įmanomose visuomenės ir

politikos gyvenimo sferose: renkami ne tik teisėjai, šerifai, merai, pamokslininkai, bet ir vaikų darželių prezidentai. Kaip amerikiečiai didžiuojasi tuo, kad jie pirmi pasaulyje sukūrė demokratinę valstybę, rodo daugelio amerikiečių polinkis sinonimiškai vartoti sąvokas Amerika ir demokratija. Teiginys „aš esu amerikietis“ daugeliui jų reiškia tą patį, kaip ir „aš esu demokratijos šalininkas“.

Tai nereiškia, kad visi patenkinti politinių institucijų ir politikų veikla. Viena vertus, į juos žiūrima įtariai, nes jie gali sutelkti per daug valdžios, o tai prieštarautų demokratijos principui. JAV taip pat jaučiamas pakankamai didelis nusivylimas politika, pasireiškiantis negausiu dalyvavimu kongreso ar prezidento rinkimuose. Tačiau apklausos rodo, jog dauguma amerikiečių yra patenkinti savo šalies politine sistema; jų kritika daugiausia nukreipta prieš partijas ir politikus, pažeidžiančius Amerikos politinius idealus. Demokratija amerikiečiams yra vertybė, daugiau užduotis negu reali padėtis.

Amerikietiškos ideologijos ištakos

Taigi laisvė, lygybė ir demokratija yra svarbiausi amerikietiškos ideologijos komponentai. Jų ištakų reikia ieškoti Amerikos gyventojų istorinėje patirtyje iki ir po valstybės įkūrimo. Viena iš amerikietišką ideologiją formavusių tradicijų paprastai laikomas XVII–XVIII amžių *kalvinizmas* ir *puritonizmas*. Michaelis Zölleris jau senokai bandė paaiškinti, kaip religiniai fenomenai dėjo pamatus JAV pliuralistinei demokratijai¹³.

Puritonai atvyko į Ameriką, norėdami čia laisvai realizuoti religinius įsitikinimus. Anglijoje jie kovojo dėl teisės būti pripažintais ir toleruojamais kaip mažuma, o Naujajame pasaulyje Masačusetso puritonai pabandė mokymą apie pirmą pradę nuodėmę, predestinaciją ir kontroliuojamą gyvenseną įgyvendinti politinės sistemos pavidalu. Pirmosios kolonijos Naujojoje Anglijoje tikslas iš pradžių buvo išlaikyti puritonizmą gryną. Pilietines teises nuo 1630 m. galėjo gauti tik tie, kurie įrodė savo tikėjimo teisingumą. Taigi puritonų religinė ir

politinė programa buvo mažai panaši į šiandienę amerikietišką ideologiją.

Paradoksalu, tačiau būtent toks pirmųjų anglų persikėlėlių religinis fundamentalizmas galiausiai sąlygojo vėlesnę pirmųjų politinių struktūrų Amerikos žemėje demokratizaciją. Iš pradžių norintys gauti pilietines teises ir su tuo susijusias ekonomines privilegijas puritonų bendruomenėse buvo priversti priimti jų tikėjimą. Kita vertus, kolonijoms, jų ūkio vystymuisi reikėjo naujų atvykėlių, o tai neleido ilgai išlaikyti aukštai pakeltos reikalavimų pilietybei gauti kartelės. Laikui bėgant, į puritonų bendruomenes įsiliedavo vis daugiau abejotinos religinės kvalifikacijos žmonių, todėl daugėjo persikėlėlių, igyjančių pilietinių teisių, o religija liberalėjo. Prieš tai vėl sukilo fundamentalistai, griežtesnių priemonių šalininkai, sudarinėjantys naujas uždaras bendruomenes. Taip radosi visuomenės pliuralizmas, kurį dar labiau sustiprino baptistų ir metodistų, XVIII a. sukilusių prieš bendruomenės religinę kontrolę, maištai.

Žlugęs bandymas įtvirtinti puritoniską valdymą Naujojoje Anglijoje, po to vykusi įpilietinimo sąlygų revizija ir jos sukelti priešingi sąjūdžiai lėmė tai, kad iki XVIII a. pabaigos visi Amerikos protestantai (pirmi persikėlėliai buvo beveik vien anglai protestantai) tapo lygia teisiais piliečiais, kartu buvo suvokta tolerancijos kitais mąstantiems būtinybė. Taip pats to nenorėdamas puritonizmas prisidėjo prie demokratijos raidos JAV.

Antru amerikietiškos ideologijos šaltiniu tapo ankstyvųjų liberalizmo teoretikų, pirmiausia Johno Locke'o, mintys apie prigimtines teises, nuosavybės teisę ir ribotą valstybės reikšmę. Neatsitiktinai JAV Nepriklausomybės deklaracija prasideda liberaliosios Johno Locke'o prigimtinių teisių teorijos santrauka: „Visi žmonės sukurti lygūs ir Kūrėjo apdovanoti tokiomis neatimamomis teisėmis, kaip teisė į gyvybę, laisvę ir laimės siekimą“. Politinė valdžia, – rašoma toliau, – sukuriama tam, kad saugotų šias teises. Čia apeliuojama į prigimtines teises, kuri yra pirmesnė už jai pavaldžias žmonių sukurtas teisės normas. Prigim-

¹¹ Lösche P. *Op. cit.* – S. 282.

¹² Cit. iš White J. K. *The new Politics of old Values*. – Hanover, 1988. – P. 24.

tinųjų teisių sąvoka pabrėžiamas normatyvusis šių teisių aspektas, jos tampa realiai egzistuojančios tikrovės matu. Taip teisė į laisvę ir asmeninę laimę virsta pareiga kovoti ne tik dėl savo asmeninės laisvės, bet ir už viso pasaulio pagerinimą. Istorikas Samuelis P. Huntingtonas normatyvų amerikietiškos ideologijos turinį išreiškė formule: buvimas amerikiečiu reiškia idealą, o ne faktą¹⁴.

Ši laisvės, lygybės ir demokratijos idėjų kompleksą, sudarantį amerikiečių tapatybės branduolį, Gunnaras Myrdalas 1944 m. apibūdino dar ir šiandien mėgstamu „amerikietiško credo“ terminu: „Bet kokios kilmės, klasės, regiono, konfesijos ar kūno spalvos amerikiečiai turi vieną bendrą bruožą – tam tikrą socialinę etiką ir politinį credo“¹⁵. Šio credo politinės idėjos sudaro nacionalinės tapatybės pagrindą. Huntingtonas čia išvėlgia JAV išskirtinumą: ideologija ir tautiškumas taip susipynę, jog pirmosios išnykimas reikštų ir antrojo pabaigą¹⁶. Kitose šalyse konstituciją galima pakeisti, nesunaikinant tautos. JAV neturi šios alternatyvos¹⁷.

Kitaip negu dauguma Europos valstybių, Amerika neturi bendros kalbos, istorijos, kultūros ar religijos, galinčios integruoti politinį vienetą. Būtent dėl to, kad nacionalinės tapatybės pagrindą sudaro konstitucija ir jos idealai, JAV susiformavo ypatinga patriotizmo forma, turinti pilietinės religijos bruožų.

Analogijos su krikščionyste ir judaizmu

Tokius bruožus liudija analogijos su krikščionyste ir judaizmu. Amerikos istorija mokyklose dažnai interpretuojama ir pateikiama kaip „šventoji istorija“. Ji pradeda tėvų-įkūrėjų, kurie „pažadėtojoje žemėje“ kovėsi Nepriklausomybės kare, parengę Nepriklausomybės deklaraciją ir konstituciją, kanonizavimu. Žymiausi jų yra George'as Washingtonas, Thomas Jeffersonas ir Benjaminas Franklinas. Jau minėtos Nepriklausomybės deklaracija ir konstitucija tapo savotiškais „šventaisiais raštais“. Lūžio momentas šioje „šventojoje istorijoje“ yra Pilietinis karas (1861–1865), o Abrahamas Lincolnas įsiterpia į „šventųjų“ sąrašą kaip vergų išlaisvintojas ir nacio-

somybės deklaracija ir konstitucija tapo savotiškais „šventaisiais raštais“. Lūžio momentas šioje „šventojoje istorijoje“ yra Pilietinis karas (1861–1865), o Abrahamas Lincolnas įsiterpia į „šventųjų“ sąrašą kaip vergų išlaisvintojas ir nacio-

Jungtinių Amerikos Valstijų didysis antspaudas

nalinės vienybės gelbėtojas. Kanonizaciją dar labiau sustiprino prievartinė mirtis, jį, kaip vėliau ir Johną Kennedy, padariusi Amerikos pilietinės religijos kankiniu.

Galima rasti ir daugiau bibliinių analogijų. Günterio Zimmermanno teigimu, jau Jamesas Madisonas veikale *Federalist Papers* diskutuoja dėl konstitucijos traktavo kaip politinį procesą, per kurį išsipildė „dieviškoji pranašystė“¹⁸. XIX a. Hermanas Melvillis lygino amerikiečius su biblinėmis Izraelio gentimis: „labiausiai išrinkta tauta“, „mūsų laikų Izraelis“¹⁹. Kiti palyginimai: 1776 m. revoliucija – grįžimas iš Egipto į Pažadėtąją žemę; George'as Washingtonas kaip Mozė, vedantis tautą iš tironijos. Po šimto metų prezidentas Ronaldas Reaganas priminė: „Ar mes galime abejoti, kad Dievo apvaizda sukūrė šią šalį, šią laisvės salą?“²⁰

Pagal šias religines analogijas amerikiečiai susikūrė ir šventąsias vietas bei šventoves. Vašingtone, kur reziduoja federalinės valdžios organai, pristatyta daugybė paminklų, pavertusių šį mies-

tą Amerikos pilietinės religijos piligrimų traukos centru. Kiekvienas amerikietis, jei tik gali sau leisti, nors kartą per gyvenimą stengiasi aplankyti sostinę, idant galėtų savo akimis pamatyti nacionalines įžomybes. Vasarą apžvalgos maršrutais kursuojantys autobusai tūkstančius lankytojų veža prie svarbiausių amerikiečių pilietinės religijos altorių. Svarbiausias jų – Washingtono atminimui skirtas akmeninis milžiniško dydžio obeliskas pačiame miesto centre. Netoli nuo jo stovi graikiška šventykla Abrahamui Lincolnui, kurioje į lankytojus žvelgia natūralaus dydžio marmurinė jo statula. Ant Potomako kranto stovi kupolo formos kripta Thomui Jeffersonui, pastatyta pagal romėnų Panteono pavyzdį, tik skirta ne visiems dievams, o vienam Nepriklausomybės deklaracijos autoriui. Nacionaliniame archyve, kurio vidus labiau primena katedrą, neperšaujamu stiklu apsaugotame altoriuje yra savotiškas relikvijorius JAV Konstitucijai, kuriai tūkstančiai lankytojų kasdien atiduoda pagarbą. Šioje vietoje religinį konstitucijos kultą galima tiesiog realiai apčiuopti: lankytojas pagarbiai stovi laukiančiųjų eilėje ir kalba prislopintu balsu.

Ritualai ir simboliai

Kaip ir krikščioniškame kalendoriuje, JAV egzistuoja ritualinės šventės, pavyzdžiui, liepos 4-oji – Nepriklausomybės deklaracijos paskelbimo diena. Labai populiarūs ir Padėkos diena rudenį, paskelbta George'o Washingtono padėkai už respublikos įkūrimą. Taip pat atminimo dienos, skirtos tokioms neeilinėms Amerikos istorijos figūroms, kaip George'as Washingtonas, Abrahamas Lincolnas arba Martinas Lutheris Kingas.

Konstitucijos kultas persmelkia visą amerikiečių kasdienybę ir yra kiekvieno juntamas. Jis prasideda nuo pat ryto, kai Amerikos mokyklose mokiniai susirenka trumpam apmąstymui. Jie uždeda

sagen der *Federalist Papers* // Zeitschrift für Politik. – 1996. – 2. – S.145.

¹⁹ Cit. iš Cronin Th. *The State of the Presidency*. – Boston, 1980. – P. 161.

²⁰ Reagano kalba per televiziją 1986 09 14.

¹⁴Zöller M. *Zivilreligion und Politik // Sozialethik und politische Bildung*. – Paderborn, 1995. – S. 117.

¹⁵Huntington S. *American Politics. The Promise of Disharmony*. – Cambridge, 1981. – P. 25.

¹⁵Myrdal G. *An American Dilemma*. – New York, 1944. – P. 3.

¹⁶Huntington S. *Op. cit.* – P. 27.

¹⁷*Ibid.* – P. 30.

¹⁸Zimmermann G. *Das göttliche Geschenk der Union. Studien zu den theologischen Aus-*

ranką ant širdies, pasisuka į vėliavą, kabančią kiekvienoje klasėje, ir prisiekia ištikimybę respublikai. Tai daro ir pirmokai, ir aukštųjų mokyklų absolventai. Ši ištikimybės priesaika kartojama kiekvieną dieną, net tose klasėse, kur moko si užsieniečiai. Ji duodama ne tik mokyklose, bet ir sporto renginių bei įvairių susirinkimų metu.

Vėliava suvokiama kaip Amerikos politinės sistemos ir jos vertybių simbolis. Todėl kasdieniame gyvenime ji sutinkama visur: plevėsuoja prie visuomeninių pastatų, nešama demonstracijose, ir kiekvienas patriotiškai nusiteikęs amerikietis Nepriklausomybės dieną ją iškelia savo sode. Kadangi vėliava turi tokią didelę reikšmę, daugumai amerikiečių nepakeliama matyti, kaip kas nors į ją kėsina. Todėl vis atnaujinamos pastangos už vėliavos sudeginimą skirti tam tikras bausmes. Tačiau tai amerikiečiams irgi kelia dilemą. Beveik neįmanoma atsakyti į klausimą, ką pagal JAV konstitucijos dvasią reikėtų labiau vertinti: kiekvieno laisvę sudeginti vėliavą ar pagarbą valstybės simboliui?

Tezei, kad egzistuoja amerikiečių pilietinė religija, pagrįsti Bellah panaudojo prezidento institucijos sampratą, pagal kurią prezidentas atlieka nacionalinės religijos vyriausiojo dvasininko funkcijas. Tai rodo beveik monarchiškas prezidento pasirodymų ceremonijas su daugybe simbolių aktų. Visus šiuos ritualus ir simbolius amerikiečiai gali stebėti žiniasklaidos, sekančios kiekvieną valstybės galvos žingsnį, pagalba.

Bažnyčios ir valstybės atskyrimas

Egzistuoja keista įtampa tarp religinio pobūdžio ritualų bei analogijų ir Jungtinių Valstijų konstitucijoje deklaruoto Bažnyčios ir valstybės atskyrimo. Konstitucijos IV straipsnyje pabrėžiama, kad niekas, užimantis visuomeninę tarnybą, negali viešai ginti savo tikėjimo. Pirmoji konstitucijos pataisa nustatė ypatingas religinės laisvės garantijas: „Kongresas negali priimti jokio valstybinę religiją suponuojančio arba laisvą religinę veiklą apribojančio įstatymo“. Prezidentas Jeffersonas 1802 m. šią klauzulę

interpretavo kaip savotiškos skiriamosios sienos tarp valstybės ir Bažnyčios nustatymą. Tokį požiūrį dauguma nuosprendžių parėmė ir JAV Aukščiausiasis teismas. Pavyzdžiui, 8 dešimtmetyje Aukščiausiasis teismas nusprendė, kad viešosiose mokyklose mokytojai ir mokiniai negali bendrai melstis. Taigi teisiškai JAV yra sekuliari valstybė, nors religija jos politiniame gyvenime atlieka svarbų vaidmenį.

JAV iškūrėjai atskyrė Bažnyčią ir valstybę pirmiausia norėdami išvengti religinių kovų tarp konfesijų, nes beveik visose valstijose, 1787 m. susijungusiose į sąjungą, religinė įtampa buvo didelė. Tokioje situacijoje atskiriant valstybę ir Bažnyčią, buvo laiduota galimybė visiems laisvai tenkinti savo religinius poreikius ir ugdoma abipusė tolerancija. Jau Alexis de Tocqueville'is pastebėjo, kad JAV religijos srities santykiai daro lemiamą įtaką ir politinės sferos institucijoms, pažiūroms bei elgsenos būdams. Jie gimdo Amerikos politinei kultūrai būdingą savitvardą, toleranciją ir įvairių interesų grupių tarpusavio pagarbą²¹. Šitaip demokratinės ir religinės vertybės daro vienos kitoms abipusę įtaką.

Dauguma amerikiečių nemato prieštaravimo tarp politikos ir religijos minėta prasme. Pamokslininkai kartkartėmis įgyja nemažą populiarumą arba net siekia politinių postų. Galima pastebėti nemažą sąsają su krikščioniška tradicija, pavyzdžiui, moto *In God we Trust* ant Amerikos dolerių banknotų, arba žodžiai „Dievo akivaizdoje“ ištikimybės priesaikose, politikų kreipimais į Dievą savo kalbose. Teismai toleruoja tokias religingumo formas, kol jos neįgyja konfesinio pobūdžio. Taigi skiriamoji linija skiria ne politiką ir religiją, bet valstybę ir Bažnyčias. Tokioje sistemoje sau vietos randa ir pilietinė religija. Nors pastaroji turi krikščioniškas-puritoniskas šaknis, laikui bėgant ji prarado specifinį puritoniską pobūdį. Perėmusi liberalią tradiciją, ji transformavosi į tarpkonfesinę-multikonfesinę integruojančią ideologiją. Pilietinė religija yra religinis, tačiau ne bažnytinis-konfesinis amerikietiškos demokratijos pamatas.

Todėl dauguma amerikiečių nemato prieštaravimo tarp pilietinės religijos ir konstitucijos reikalaujamo valstybės ir Bažnyčios atskyrimo. Tai nereiškia, kad politikos ir religijos santykio klausimas Amerikoje galutinai išspręstas. Kaip ir anksčiau, tebeegzistuoja tam tikra politinė įtampa tarp radikalios sekuliarizacijos šalininkų, siekiančių pašalinti iš viešojo gyvenimo bet kokias religijos apraiškas, ir tokių neokonservatorių, kaip „Naujieji dešinieji krikščionys“, atkakliai kovojančių už religinės sferos išplėtimą viešajame gyvenime.

Amerikos misija

Tai, kad egzistuoja toks platus sutarimas dėl Amerikos politinės sistemos principų, jog „Amerikos“ idėja kelia beveik religinius jausmus ir per ritualus bei simbolius veikia kasdienį JAV piliečių gyvenimą, žinoma, turi grįžtamąjį poveikį ir patiems amerikiečiams. Dauguma stebėtojų iš Europos – nuo Alexio de Tocqueville'io iki Ernsto Fraenkelio – sutaria, kad amerikiečių politinės vertybės suformavo ypatingą mąstymo ir elgsenos stilių, aiškiai besiskiriantį nuo europiečių. 1989 m. kalbėdamas kongrese deputatams ir senatoriams, prezidentas George'as Bushas priminė Amerikos pašaukimą skatinti pažangą ir pacitavo Lincoln'o teiginį, kad žmogaus pareiga – gerinti ne tik savo paties gyvenimo sąlygas, bet ir prisidėti prie to, kad visos žmonijos padėtis pagerėtų. Tai bendra visų misija, atitinkanti amerikiečių charakterį²².

Religinio pobūdžio valstybinių įsitikinimų įtaka pirmiausia jaučiama JAV užsienio politikoje. Kadangi amerikiečiai giliai įsitikinę savo ideologijos teisingumu, veiksmingumu ir savo vertybių universalumu, jie tikri ir tuo, kad jos turi būti įgyvendintos visame pasaulyje. Amerikiečių pilietinės religijos dogmatikai reikalauja visoms tautoms nešti laisvę, lygybę ir demokratiją. Užrašas viename iš Vašingtono Kapitolijaus koridorių priemen Franklino D. Roosevelto žodžius: „Mes kuriame ir giname gyvenimo bū-

²¹ Tocqueville A. de. *Über die Demokratie in Amerika*. – Stuttgart, 1959. – Bd. 1. – S. 337.

²² Cit. iš Zöllner M. *Op. cit.* – S. 118.

dą ne tik Amerikai, bet visai žmonijai“. Iškilmingomis progomis, pavyzdžiui, per prezidento inauguraciją, šaukiamasi Dievo pagalbos Amerikos misijos sėkmei. Amerikos istoriografijoje taip pat dažnai galima sutikti kryžiaus žygių idėją; antai Pirmasis pasaulinis karas traktuojamas ir kaip amerikiečių kova prieš Europos monarchijų tironiją.

Svajonės apie pasaulinę demokratiją, troškimas viso pasaulio žmonėms primesti Amerikos idealus, be abejonės, turi ir agresyvių aspektų. Pirmi tai patyrė indėnai, kuriems ši „misija“ atnešė priešpauą ir išnykimo pavojų. JAV šiandien turi tokį karinį potencialą, kuris įgalina šią misiją įgyvendinti globaliniu mastu. Invazija į Grenadą, parama „kontroms“ Nikaragvoje ar Kubos blokada – tai pastarųjų dešimtmečių pavyzdžiai, aiškiai rodantys šios idėjos agresyvią pusę. Kita vertus, perdėtas mesianizmas kai kada sąlygoja Amerikos užsienio politikos atmetimą. Vietnamo karo metu amerikiečiai niekaip negalėjo suprasti, kad didelė dalis Vietnamo gyventojų nieko nenori žinoti apie Amerikos demokratijos palaimą. Pavėluotas suvokimas, kad demokratijos, kurios niekas nenorėjo, labai pralaimėtas karas, buvo didelė trauma Amerikos užsienio politikai, nuo kurios ji nespėjo atsitokėti iki karo prieš Saddamą Husseina.

Pilietinė religija – integracijos ideologija?

Pabaigoje turėtume apsvarstyti klausimą, ar amerikietiškas pilietinės religijos variantas gali būti pavyzdys kitoms valstybėms. Pirmiausia reikėtų pažymėti, kad tai, ką pavadiname amerikietiška ideologija arba pilietine religija, nėra griežtai apibrėžtas ir vieningas idėjinis statinys. Ji kilo iš tokių skirtingų tradicijų kaip puritonizmas ir liberalizmas, jai labai didelę įtaką darė ir tebedaro JAV istorija, ji veikiama Amerikos visuomenės struktūrų bei politinės sistemos ir kartu

daro joms grįžtamąjį poveikį. Jos turi gana miglotas ir gali būti skirtingai traktuojamas priklausomai nuo požiūrio taško. Nepaisant to (o gal būtent dėl to), amerikietiška pilietinė religija sugeba telkti socialiniu ir politiniu atžvilgiu labai susiskaldžiusią Amerikos visuomenę.

Pilietinės religijos koncepcija susilaukė ir kritinės reakcijos. Įdomu, jog būtent katalikai pilietinės religijos konceptui priešpriešina liberalios demokratijos modelį. Jėzuitas Johnas C. Murray jau šeštajame dešimtmetyje pasisakė už tai, kad religijos ir politikos sferos būtų griežtai atskirtos²³. Katalikai yra lojalūs Amerikos respublikai, bet konstitucija negali būti tikėjimo objektas, o tik taikos laidavimo priemonė. Protestantų teologų nuomone, bet kokia pilietinės religijos atmaina yra krikščioniško tikėjimo iškreipimas²⁴.

Nuo devinto dešimtmečio pradžios taip pat vis labiau garsėja puritonų fundamentalistų balsai, reikalaujantys paversti JAV krikščioniška respublika. Daugumai konservatorių krikščionybė buvo ir tebėra lemiamai reikšminga Amerikos visuomenės struktūrai. Šiuo metu kai kurios protestantų Bažnyčios vėl siekia grąžinti privalomą maldą mokyklose. Pilietinės religijos konceptą šie neokonservatyvūs sluoksniai irgi atmeta kaip „liberalų“ pramaną.

Taip pat daug diskusijų kelia klausimas, ar pilietinė religija gali būti socialinės integracijos ir tautos tapatybės šaltinis kitose valstybėse. Pateikiama gana stipri argumentacija, kad amerikiečių pilietinės religijos kopijavimas kitose šalyse sunkiai įmanomas. Dėl JAV politinių tradicijų ir politinės kultūros specifiškumo, smarkiai besiskiriančių sunkiai įsivaizduojamas amerikietiško modelio pritaikymas Europoje. JAV pilietinę religiją formavo istorija, kitoje šalyse tai būtų dirbtinis konstruktas. Taip pat abejotina, ar gali būti pateisnamos pretenzijos išnaudoti žmonių re-

liginius poreikius valstybės, turinčios pasaulėžiūriškai neutralią politinę sistemą, tikslams. Politinė struktūra turi būti atvira visiems religiniams tikėjimams, tačiau negali pretenduoti pati tapti religijos pakaitalu. Konstitucija neturėtų „konvertuoti“ žmogaus polinkio transcendencijai į pilietinę religiją²⁵. Demokratinė valstybė gali iš piliečių reikalauti tik lojalumo, o ne nusizeminimo.

Dabar lojalumas suvokiamas ne kaip emocionalus, o labiau kaip racionalus, pareigą pabrėžiantis ištikimybės santykis. Tačiau norint išlaikyti ir sustiprinti lojalumą demokratinėi santvarkai, piliečio ir valstybės santykiui reikalingas ir emocinis dėmuo. Žmogus nėra vien racionali būtybė, o nacionalinės valstybės reikalingumą, kaip pastebėjo Manfredas Hättichas²⁶, šiandien jau sunku racionaliai pagrįsti. Be to, Veimaro respublikos pavyzdys rodo, kad piliečių nemylima konstitucija turi mažai šansų atsilaikyti prieš emocingus jos priešų gundymus. JAV konstitucija yra seniausia pasaulyje, nes amerikiečiai ne tik racionaliai supranta jos reikalingumą, bet ir yra emociškai su ja susiję.

Būtent šis amerikietiško fenomeno aspektas, kai nacionalinė tapatybė sutampa su sutarimu dėl konstitucijos, galėtų tapti modeliu ir kitoms tautoms. Kol nesakralizuojama valstybė, tol nėra nė „pilietinės religijos“; tai taip pat nėra ir aklas nacionalizmas, nes toks konceptas susieja tautinius jausmus ir laisvą demokratinę valstybę; kartu tai nėra ir paprastas susitarimas dėl demokratinų vertybių. Tai – konceptas, kurį Dolfas Sternbergeris apibūdino kaip „konstitucinį patriotizmą“²⁷. Anot jo, tai racionaliai ir emociškai pagrįsta valia siekti laisvos politinės tvarkos savo tautai ir valstybei.

Klaus Stüwe

Tekstą iš vok. k. (Stimmen der Zeit. – 1997. – N. 7) vertė Arūnas Streikus.

²³ Murray J. C. *We hold these Truths.* – New York, 1960.

²⁴ Cherry C. *Two American sacred ceremonies // Civil religion, Church and state /* Ed. by M. E. Marty. – München, 1992. – P. 231.

²⁵ Sutor B. *Politik. Ethik.* – Paderborn, 1992. – S. 174.

²⁶ Hättich M. *Kann Verfassungspatriotismus Gemeinschaft stiften? // Verfassungspatriotismus als Ziel politischer Bildung?* von G.

C. Behrmann, S. Schiele. – Schwalbach, 1993. – S. 26.

²⁷ Sternberger D. *Verfassungspatriotismus // Schriften.* – Frankfurt, 1990. – Bd. 10. – S. 13.

Knygos ir žurnalai

Dzwonkowski R. *Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939. Zarys historii.* – Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1997. – 477 s.

Pernai Liubline išleista palotinių kongregacijos kunigo Romano Dzwonkowskio knyga apie Katalikų Bažnyčios likimą SSRS 1917–1939 m. – bene pirmas toks išsamus, nepaprastai gausių šaltinių analize pagrįstas darbas šia tema. Tikrą nuostabą ir pavydą kelia autoriaus galimybės susipažinti net su 21 archyvo (Romoje, Maskvoje, Peterburge, Kijeve, Krasnojarske, Varšuvoje, Liubline, Gnezne, Paryžiuje, Londone, Stokholme ir kt.) dokumentais. Juk Rytuose daugumos jų fondai tapo atviri tik pastaraisiais metais. Akivaizdu, kad ne viena valandą autorius praleido ir bibliotekose: naudojamasi istoriniais bei publicistiniais darbais, 3–10 dešimtmečiais išleistais įvairiose Europos šalyse ir JAV, 1918–1940 m. periodika.

Pirmiausia trumpai apie knygos autorių – tai Liublino Katalikų universiteto profesorius, Katalikų Bažnyčios SSRS istoriją tyrinėjantis nuo 7 dešimtmečio, beje, sovietiniu laikotarpiu ne kartą lankęsis ir Lietuvoje. Tuomet savo darbų, suprantama, negalėjo spausdinti Lenkijoje – jie išeidavo Piotro Lidos slapyvardžiu Paryžiuje lenkų disidentų žurnale „Kultūra“. Beje, už darbus šioje srityje šiemet kun. Dzwonkowskiui paskirtas specialus „Przegląd Wschodni“ (mokslinio žurnalo, skirto Rytų Europos kultūros studijoms) apdovanojimas.

Knygoje tiriami du pagrindiniai Katalikų Bažnyčios istorijos SSRS aspektai: 1) valdžios institucijų susidorojimo su Bažnyčia, dvasininkija ir pačia religija metodai; 2) užsienio valstybių – Vatikano, Lenkijos, Prancūzijos – diplomatinės mėginimai stabilizuoti naikinama

Bažnyčios struktūrą ar bent išgelbėti myriop ir ilgam kalinimui pasmerktus dvasininkus (ne vien katalikų, bet ir stačiatikių). Lietuvių istoriografijoje šie klausimai neanalizuoti (išskyrus keletą skyrelių biografinėje knygoje apie ark. Teofilijų Matulionį¹), nors gana aktualūs: SSRS nuo carinės Rusijos laikų gyveno ir dirbo kelios dešimtys lietuvių kunigų, be to, SSKP bažnytinė politika 1917–1939 m. iš esmės atspindi Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvos SSR ištakas. 1940–1941 m. ir po 1944 m. čia ėmė galioti tie patys įstatymai (pradedant 1918 m. sausio 23 d. „Bažnyčios atskyrimo nuo valstybės ir mokyklos nuo Bažnyčios“ dekretu), veikė tos pačios represinės saugumo struktūros. Tiesa, autorius nekelia sau tikslo giliau analizuoti ideologinių, socialinių bei politinių kovos su religija priežasčių. Dauguma katalikų tikinčiųjų, taip pat Katalikų Bažnyčios vadovų SSRS buvo lenkų tautybės, todėl ir kun. Dzwonkowskio tyrimo objektas pirmiausia yra lenkų dvasininkų ir bažnyčių likimas, daug vietos skiriama Lenkijos Respublikos vyriausybės ir Bažnyčios pastangoms apginti tautiečius. Tačiau neignoruojami ir kitų tautų – lietuvių, vokiečių, latvių ir kt. katalikai, trumpai apžvelgiama kitų Bažnyčių – Rytų apeigų katalikų, Stačiatikių – padėtis.

Bažnyčios SSRS likimas – tai martirologijos istorija. Per 20 metų institucinė Katalikų Bažnyčia šioje šalyje buvo likviduota: nebeliko savo pareigas einančių vyskupų ir dvasininkų, veikiančių bažnyčių. Katalikai SSRS užėmė ketvirtą vietą (po stačiatikių, musulmonų ir judėjų), tačiau sovietinės valdžios represii-

¹ Gaida P. *Nemarus mirtingasis. Arkivyskupas Teofilius Matulionis.* – Roma, 1981; Kiškis S. *Arkivyskupas Teofilius Matulionis.* – Kaišiadorys, 1996.

jos prieš šią religiją, autoriaus nuomone, buvo pačios didžiausios. Tai lėmė katalikų kunigų pavaldumas popiežiui ir tikinčiųjų priklausymas tautinėms mažumoms. Giliai įsišaknijęs nepalankumas lenkams ir tradicinis katalikybės tapatinimas su lenkiškumu leido eskaluoti priešų įvaizdį, kaltinti katalikų dvasininkus ir tikinčiuosius išimtinai politiniais nusikaltimais: antisovietinėmis pažiūromis bei kontrevoliucine veikla, šnipinėjimu Lenkijos, Vatikano naudai (p. 161–172, 214). Net Vakarų šalių ambasadų darbuotojai, Vatikano politikai buvo pasidavę sovietinės žiniasklaidos sugestijai ir siūlė stabilizuoti Katalikų Bažnyčios padėtį, pakeičiant lenkų dvasininkus SSRS kitų tautybių asmenimis. Tokių minčių nepagrįstumą rodo knygoje aprašyti Katalikų Bažnyčios naikinimo mastai ir būdai.

Iš karto po bolševikų perversmo Katalikų Bažnyčia, kaip ir kitos konfesijos, buvo atskirta nuo valstybės ir mokyklos, visas bažnytinis turtas suvalstybintas, dvasininkai tapo parapijos samdomais kulto tarnautojais. Jie buvo traktuojami kaip socialistinės santvarkos priešai, todėl neturėjo pilietinių teisių (dalyvauti rinkimuose, pretenduoti į komunalinį gyvenamąjį plotą, maisto korteles ir pan.), buvo apdėti didžiuliais mokesčiais. Tokia teisinė dvasininkijos padėtis negrėsė jai kaip luomui, tad jau nuo 3 dešimtmečio pradžios pradėti kunigų areštai ir teismo procesai, kuriais pirmiausia siekta susidoroti su Katalikų Bažnyčios vadovais. Pretekstą suteikė badas, 1922–1923 m. apėmęs didžiulius Rusijos ir Ukrainos plotus. Pačių Bažnyčių – Katalikų ir Stačiatikių – mėginimus padėti badaujantiems renkant aukas, kuriant pagalbos komitetus sovietinė valdžia traktavo kaip kontrevoliucijos organizavimą. Ji pradėjo plačią sakralinių

daiktų konfiskavimo kampaniją, kuri ne tiek praturtino valstybę, kiek paskatino pirmuosius masinius dvasininkų teismo procesus. Jų aukomis tapo ir du lietuviai – Peterburge dirbę Teofilijus Matulionis ir Augustinas Pronskietis, areštuoti 1923 m. kartu su arkivyskupu Janu Cieplaku bei kitais kunigais, nuteisti po 3 metus kalėti.

Po šio teismo proceso SSRS neliko pareigas einančių katalikų vyskupų: Mogiliovo metropolitas arkivyskupas Eduardas Roppas buvo areštuotas 1919 m. ir priverstas išvykti į Lenkiją, jo įpėdinis ark. Cieplakas Lenkijoje atsidūrė 1924 m., laimingai išvengęs minėtame teismo procese jam skirtos mirties bausmės. Minsko, Žitomiro, Kameneco-Podolsko ir Tiraspolio vyskupai nuo 1920 m. taip pat rezidavo Lenkijoje, Vladivostoko vyskupas buvo sovietinės valdžios inernuotas (p. 45–46). Lenkijoje pirmaisiais porevoliuciniais metais atsidūrė ir nemažai kunigų: jau 1919 m. 68 jų buvo išsiųsti iš SSRS kartu su ark. Roppu, nemažai išvažiavo su besitraukiančia Lenkijos armija 1920 m. (p. 142).

Likusiųjų SSRS laukė bemaž vienodas likimas. Juos persekiojo ČK-GPU-NKVD, „Kovingųjų bedievių sąjungos“, komjaunimo aktyvistai, kompromitavo sovietinė spauda (autorius pateikia ne vieną faktą, kaip ginkluoti saugumo padaliniai siautėdavo bažnyčiose pamaldų metu, areštuodavo „kunigų sąjungininkus“ – aktyvesnius parapijiečius ir bažnyčių tarnautojus, religinių brolių narius). Beveik visi katalikų kunigai SSRS buvo areštuoti ir nuteisti. 3–4 dešimtmečio pradžioje bausmės paprastai būdavo švelnios – įkalinimas 3–10 metų, po jo dar buvo galima grįžti prie pastoracinio darbo. Tuo tarpu 1937–1938 m., didžiausio stalininio teroro metu, nuteista mirties bausme ir sušaudyta 120 katalikų kunigų (p. 234). Autoriaus duomenimis, tik 12 iš SSRS pasilikusių kunigų išgyveno iki pokario metų ir mirė laisvėje savo mirtimi (p. 237). Iki 4 dešimtmečio pradžios buvo uždaryta 90% katalikų bažnyčių; 1942 m. jų pagaliau liko tik dvi (iš bemaž 650 bažnyčių bei antra tiek koplyčių, vei-

kusių prieš 20 metų) – Maskvoje ir Leningrade, paliktos Prancūzijos diplomatinė atstovybių personalui aptarnauti. Jose dirbo prancūzai kunigai, oficialiai įspėti nepalaikyti ryšių su SSRS piliečiais (p. 43–45, 286).

Nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m. buvo gyvai domimasi Katalikų Bažnyčios ir tikinčiųjų padėtimi SSRS. Populiarioje katalikų periodikoje ir dvasininkijai skirtuose leidiniuose dažnai keltas misijų klausimas, klierikai, vienuoliai raginti mokytis rusų kalbos ir rengtis apaštalavimui būsimoje demokratinėje Rusijoje. Tiesa, svarbiausias dėmesys buvo skiriamas apaštalauti tarp stačiatikių, t. y. propaguoti Rytų apeigų katalikybę. Berods ir Vatikane manyta, kad, susilpnėjęs Stačiatikių Bažnyčiai, reikia išnaudoti atsiveriančias istorines unitų ir Rytų apeigų katalikų Bažnyčios galimybes SSRS (p. 315–317). Šioje srityje lietuviai buvo žengę pirmuosius žingsnius: Pranciškus Būčys MIC, 1930 m. Romoje konsekruotas Rytų apeigų vyskupu, mėgino telkti katalikų misijas tarp Europos, Amerikos rusų emigrantų, paskatinti ekumeniniams ryšiams Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios vadovus, keletas marijonų iš Marijampolės dirbo Rytų apeigų katalikų misijoje Charbine.

Kitai negu Lietuvoje, kur į Bažnyčią SSRS žiūrėta daugiau teoriškai, būsimoju laiku ir gana optimistiškai („Reikia tikėtis, kad dirva katalikų misijoms Rusijoje yra jau gerokai paruošta, belieka tik pagauti patogų momentą misijų darbui pradėti“², – rašė kun. Antanas Šmulskštys 1938 m.), Lenkijoje stengtasi reaguoti į to meto problemas. Lenkijos vyriausybė per savo ambasados Maskvoje ir konsulatų kituose miestuose darbuotojus, Lenkijos Raudonąjį Kryžių (kuriam, beje, vadovavo rašytojo Maksimo Gorkio žmona Jekaterina Peškova) nuolat dėjo diplomatinės pastangas sumažinti sovietinės valdžios spaudimą Katalikų Bažnyčiai, siuntė protesto notas dėl kunigų areštų, bažnyčių uždarymo, šelpė kalinamus dvasininkus. Palaikydami ryšius su vietos lenkais,

² Dumbbrė D. [Šmulskštys A.] *Kame Rusijos išganymas?* // Draugija. – 1938. – Nr. 9/10. – P. 291.

jie padėdavo parapijų komitetams sumokėti reikalaujamus mokesčius (kartais skirdami didžiąją pinigų dalį) ir taip kurį laiką gelbėjo nuo uždarymo katalikų bažnyčias.

Gelbėdama nuteistus dvasininkus, Lenkijos vyriausybė 1919–1932 m. inicijavo pasikeitimus politiniais kaliniais. Jų metu iš SSRS kalėjimų bei lagerių ištrūko kelios dešimtys katalikų dvasininkų. Autorius pastebi, kad sovietinė valdžia gana noriai keisdavo komunistus į kunigus, nes tai buvo jai naudinga: grįždavo agitatoriai ir propagandistai, kurie dirbdavo tarp vietos lenkų arba vėliau dažnai vėl būdavo gražinami konspiratyviam darbui į Lenkiją, o tikinčiųjų bendruomenės visam laikui netekdavo kunigų (320–321 p.).

Vieną kartą šia praktika pasinaudojo ir Lietuvos URM – 24 Lietuvos kalėjimuose kalėję komunistai (beje, tarp pastarųjų buvo ir Antanas Sniečkus) 1933 m. pradžioje buvo iškeisti į 14 kunigų ir ketletą pasauliečių³. Tai buvo berods paskutiniai iš lietuvių dvasininkų, nuo seno dirbusių Mogiliovo arkivyskupijoje. Dar apie 30–35 jų buvo grįžę 2–3 dešimtmečio pradžioje kartu su Pirmojo pasaulinio karo pabėgėliais. Lietuvos ordinarai paskyrė grįžusius kunigus į parapijas, tačiau visą laiką juos traktavo kaip priklausančius Rusijos vyskupijoms.

Tarp grįžusių į Lietuvą buvo Mogiliovo arkivyskupijos ordinarų: vyskupas Teofilijus Matulionis, 1929 m. pradžioje slapta konsekruotas Leningrado vyskupo Antano Maleckio sufraganu, taip pat apaštaliniai administratoriai: Kazanės, Samaros ir Simbirsko – kun. Mykolas Juodokas, Charkovo – kun. Vincentas Ilginis (laikęs save lenku ir netrukus išvykęs į Varšuvą) ir Sibiro – kun. Julijus Gronskis. Trys pastarieji kunigai gavo paskyrimus 1926 m., popiežiui slapta pertvarkius SSRS Bažnyčios valdymą. Tai atliko slaptas popiežiaus Pijaus XI delegatas vysk. Michelis d’Herbigny SJ, 1926 m. du kartus lankęsis SSRS Prancūzijos ambasados pastangomis kaip prancūzų kolonijos SSRS dvasinis vizitatorius. Kele-

³ Plačiau apie tai žr. Gaida P. *Nemarus mirtingasis*. – P. 46–51.

tą savaičių trukusių kelionių metu jis slaptai išventino keturis naujus vyskopus ir paskyrė septynis apaštalius administratorius, net tikėjosi susitarti su sovietine valdžia dėl katalikų dvasinės seminarijos Odesoje atidarymo (p. 282–284). Tačiau Vatikano reformos buvo trumpalaikės, 1930 m. apie jas jau galėjo formuoti *L'Osservatore Romano*, nes visi naujieji ordinarai buvo įkalinti, išskyrus prancūzų vienuolį vysk. Pie Éugéne Neveu (tepraėjus 2 mėnesiams po paskyrimo GPU pareikalavo, kad jis nedelsiant išvyktų iš SSRS, tačiau energingai įsikisus Prancūzijos ambasada – pagrasinus išsiųsti iš Prancūzijos SSRS piliečius, stačiatikių dvasiškius – jam leista pasilikti šalyje, tačiau su sąlyga, kad bažnyčioje aptarnaus tik Prancūzijos piliečius. 1936 m. vysk. Neveu trumpam išvykus į Prancūziją, sovietinė valdžia jam nebeišdavė įvažiavimo vizos; p. 286–293). Taigi Katalikų Bažnyčia SSRS vėl liko be vyskupų šventimus ir apaštalius įgaliojimus turinčių vadovų.

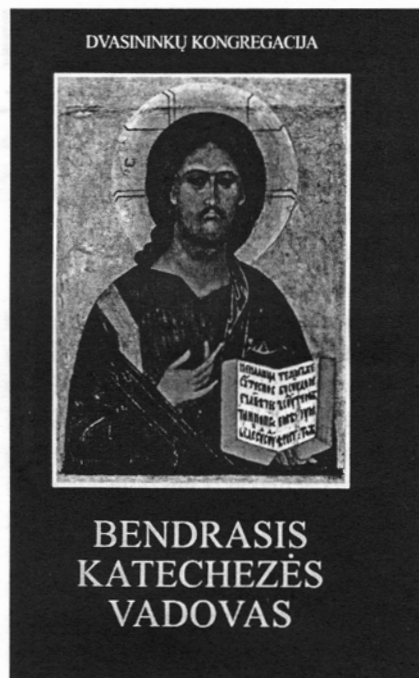
Iš Vakarų valstybių reakcijos į religijos persekiojimą SSRS aiškėja, kodėl sovietų valdžios politika buvo tokia beatodairiška. Įtakingiausi Vakarų politikai nepanoro reikalauti viešų tarptautinių sovietinės vyriausybės išsipareigojimų dėl sąžinės laisvės garantijų šioje šalyje. Antai nei 1922, nei 1934 m. didžiųjų Europos valstybių vadovai nepalaikė Vatikano siūlymų sovietinių respublikų valdžios *de iure* pripažinimo ar priėmimo į Tautų Sąjungą klausimus sieti su išsipareigojimais pripažinti visų piliečių sąžinės laisvę (p. 271–272). O ir pats Vatikanas, nenorėdamas aštrinti situacijos ir vildamasis daugiau pasiekti slaptomis diplomatinėmis derybomis, dėsni reaguoti į dramatiškus Rusijos vyskupų pagalbos prašymus, vengė bendradarbiauti su Lenkijos diplomatais, kurie skaudžiausiai jautė religijos persekiojimo pasekmes ir savo nuolatiniams memorandumais buvo gerokai įkyrėję valstybės sekretariatui (p. 312, 315).

Knygoje publikuojama daug dokumentų ir jų faksimilių, žemėlapių, retų fonotruaškų. Tiesa, idėmus skaitytojas joje gali pasigesti preciziškumo –

knygą sudaro atskiri straipsniai, todėl neišvengta pasikartojimų, tikriausiai dėl neatidžios korektūros atsiradusio skirtingo datavimo. Diskutuotinas autoriaus tvirtinimas, kad judėjų bendruomenių padėtis SSRS buvo nepalyginti geresnė negu krikščionių (jas iki 1930 m. gausiai šelpė tarptautinės žydų organizacijos, net Kolektyvizacijos diena buvusi perkelta, kad data nesutaptų su judėjų švente, rabinai nekalinti Solovkų lageriuose (p. 185, 221) ir kt.). Bet kuriuo atveju ši klausimą vertėtų aptarti plačiau, argumentuočiau.

Pabaigoje reikia atkreipti dėmesį į keltą pastebėtą netikslumą apie lietuvius kunigus. Remdamasis sovietine spauda, autorius pristato kun. Bronislovą Rūtenį kaip apostatą, atsisakiusį kunigystės Taškente (p. 207). Mūsų duomenimis, šis kunigas 1933 m. grįžo į Lietuvą, apsigyveno Krikštėnuose, pradėjo kurti ten parapiją, vėliau dirbo Pusnėje, ten 1951 m. pradžioje ir mirė. Kazanės, Samaros ir Simbirsko apaštalinis administratorius kun. Juodokas (knygoje – Jodokas) 1933 m., kaip minėta, taip pat sugrįžo į Lietuvą, dirbo Šilalėje, todėl 1937 m. negalėjo būti viename iš Pečioros lagerių (p. 287). Kun. Vytautas Paškevičius grįžo į tėvynę SSRS pasikeitus politiniais kalniais su Lietuva, o ne su Latvija, nors vėliau iš tiesų žuvo šioje šalyje (p. 408). Tikriausiai ne visai tikslūs kai kurie statistiniai duomenys. Tai suprantama, nes jie surinkti iš fragmentiškų 3–4 dešimtmečio dokumentų. Antai, autoriaus apskaičiavimu, 1918–1939 m. SSRS buvo represuoti, (negalutiniais duomenimis) 473 kunigai (p. 237), tuo tarpu po bolševikų perversmo jų ten dirbo apie 400 (p. 73). Turint omenyje, kad daugelis lenkų kunigų išvengė represijų, išvykdami su besitraukiančia Lenkijos armija 1920 m., lietuvių – kartu su Pirmojo pasaulinio karo pabėgėliais, galime numanyti, kad pateikti apskaičiavimai nėra galutiniai. Jie tikriausiai bus patikslinti netrukus išėisiančioje dar vienoje kun. Dzwonkowskio knygoje apie katalikų kunigų likimus SSRS 1917–1939 m.

Regina Laukaitytė

Bendrasis katechezės vadovas. – K.: Lietuvos katechetikos centras, 1998. – 334 p. – 5 000 egz.

„Jėzus Kristus pasitinka kiekvienos epochos žmogų – taip pat ir mūsų epochos – tais pačiais žodžiais: *Pažinsite tiesą, ir tiesa padarys jus laisvus (Jn 8, 32)*. Tuose žodžiuose slypi pagrindinis reikalavimas sąžiningai priimti tiesą – kaip sąlygą tikrosios laisvės. Kartu tai perspėjimas saugotis bet kurios tariamosios laisvės, paviršutiniškai suprastos, neišigilinant į visą tiesą apie žmogų ir apie pasaulį“, – rašo Šventasis Tėvas Jonas Paulius II pirmojoje, tarsi programinėje, enciklikoje *Redemptor Hominis* (II, 12). Šiais žodžiais Jėzus Kristus pasitinka ir mus, stovinčius prie trečiojo tūkstantmečio slenksčio, kai Bažnyčia kviečia visus tikinčiuosius deramai sutikti Didįjį krikščionybės jubiliejų. Dabarties pasaulyje, kuriame apstu nerimo, nevilties, nemeilės, klastos, melo, ypač aktualus tampa Bažnyčios raginimas pažinti visą tiesą apie Dievą, žmogų ir jo paskirtį, apie žmonijos išganymo – išlaisvinimo iš nuodėmės ir mirties – kelią, apie pasaulį. Ne tik pažinti, bet skelbti ir liudyti Tiesą jos napažįstantiems, sąmoningai ir nesąmoningai dažnai tik apgraibomis jos ieškantiems. Ne vienam, pasiry-

žusiam pažinti, skelbti ir liudyti Tiesą, turėtų padėti „Bendrasis katechezės vadovas“.

Kodėl „Bendrasis katechezės vadovas“ dabar toks reikšmingas?

„Šiandien esame gundomi krikščionybę laikyti grynai žmogiška išmintimi, tartum pamokymu, kaip reikia teisingai gyventi. Labai sekuliarizuotame pasaulyje įvyko „laipsniškas išganymo pasaulietinimas“, todėl kovojama dėl žmogaus, tačiau žmogaus sumenkinto, suteikiant jam vien horizontalų matmenį“ (Enciklika *Redemptoris Missio* 101). Priskirti žmogui vien horizontalų matmenį, deja, linkęs ne vienas iš mūsų, kurie laikome save pašauktais „skelbti ir liudyti“.

„Bendrasis katechezės vadovas“ ryžtingai paneigia tikybos ir etikos sankirtoje balansuojančių tikybos mokytojų pagundą – pateikti per daug horizontalią ir iš esmės Bažnyčios mokymo neatitinkančią tikybos mokymo viziją, kai bandoma ugdyti apskritai dorą vaiką remiantis vien šiapusiniais poreikiais bei horizontaliomis vertybėmis, kai nuogastaujant, jog mokinys „gali pavargti nuo Dievo problemos“ (?!), siūloma katalikų tikybos mokymo turinį „atskleisti“ mokiniais „labai patinkančiais“, bet niekur nevedančiais pašnekesėliais „apie viską ir apie nieką“. Tuo tarpu Vadove pabrėžiama, kad katechezė „perteikia Apreiškimo faktus ir žodžius; ji privalo juos skelbti ir apie juos pasakoti, tuo pat metu aiškindama jų giliausias paslaptis. Be to, kadangi Apreiškimas yra šviesos šaltinis žmogui, katechezė ne tik primena nuostabius Dievo atliktus darbus, bet kartu *Apreiškimo šviesoje aiškina* laiko ir dabartinio žmonių gyvenimo ženklus, nes būtent dabar yra įgyvendinamas pasaulio išganymo planas“ (išskirta mano – S. D.) Taigi, katecheto priedermė – ne sukimasis kad ir labai spalvingoje, patrauklioje ir linksmoje šiapusinių interesų karuselėje, bet vedimas į „aiškiai apibrėžtą žmogiškosios asmenybės išsiskleidimą ir „slapčiausių jo lūkesčių išsipildymą“ (p. 16).

„Iškyla bendras klausimas dėl rizikos ir pagundos prie katechetinio mokymo netinkamai primaišyti atvirų ar slaptų

ideologinių nuomonių, ypač politinių ir socialinių arba politinių asmeninių pažiūrų. Jeigu tos nuomonės taip veikia pagrindinę turimą perduoti žinią, kad ji aptemsta ir darosi antraeilė, katechezė iškreipiamą iki pat šaknų“, – pastebi Jonas Paulius II (*Catechesi tradendae*, 52). Ne paslaptis, kad šiandien tarp katalikų tikėjimo skelbėjų ir liudytojų pasitaiko vienaip ar kitaip bandančių interpretuoti Katalikų Bažnyčios tiesas, pasitelkiančių įvairių religijų, religinių sąjūdžių, filosofinių srovių, pseudopsichologijos, net sektų mokymo elementus, sėjančių nepasitikėjimą Bažnyčia, netiesiogiai vedančių patikliusius į sekuliarinį humanizmą, balansuojantį ant bedievybės ribos, o kartais ją ir peržiančiantį. Vadovas galėtų padėti nenuklysti iš nežinojimo. „Ateizmas kaip Dievo neigimas „turi būti laikomas viena iš pačių rimčiausių mūsų laikų problemų“ (*Gaudium et Spes*, 19). Jis gali pasireikšti įvairiais pavidalais, ypač dažnai kaip sekuliarizmas, kurio esmė – perdėtai autonomiška žmogaus ir pasaulio vizija“ (p. 22).

Ar Vadove ne kartą akcentuojamą sekuliarizmo žalą nevertėtų priimti kaip perspėjimą dėl mūsų šiandieninės švietimo politikos labai ryškaus posūkio į sekuliarinį humanizmą? Pasaulinio garso lietuvių mokslininkų (Antano Paškaus, Justino Pikūno, Antano Ramūno-Paplausko, Kęstučio Trimako ir kt.) darbai, kuriuose išanalizuota ir apibendrinta daug užsienio tyrinėtojų (psichologų, pedagogų, filosofų, sociologų) įvairių švietimo ir kultūros problemų, leidžia suabejoti, ar humanistinė pedagogika ir humanistinė psichologija pajėgi atsakyti į jaunimą neraminančius egzistencinius klausimus. „Tuo tarpu Dievo sostui žmogaus sieloje ištuštėjus, į jį pradeda kabintis visokie kiti dievukai: sekuliarinis humanizmas, hedonizmas, marksizmas, seksizmas, narkomanija, kultizmas ir dar daugybė kitokių religijos pakaitalų. Beje, legalistinė dvasia šitiems dievukams nejučiomis labai patarnauja“ – daro išvadą Paškus (*Idėjų sankryžoje*. – K., 1992. – P. 150). O jeigu daugelio mūsų laikų paauglių ir jaunimo sielose

Dievo sosto jo tikrasis Šeimininkas dar nėra palietęs nebuvo, nes nekviečiamas, nepriimamas, varomas nuo durų net susipažinti nebandžius? O jeigu Jo veidas sekuliarizuotose dalykų programose kaip iškreiptų veidrodžių kambariuose rodomas deformuotas, pamėkliškas?

Neatsitiktinai Vadove labai svarbiu žmogaus formavimo veiksmu laikoma katalikiška mokykla, siekianti:

- sukurti bendruomeninę mokyklos aplinką, persismelkusia evangeline laisvės ir meilės dvasia;
- padėti paaugliams siekti, kad vystydamiesi kaip asmenybės, kartu bręstų ir kaip Dievo vaikai, kuo jie tapo per krikštą;
- galiausiai derinti žmogiškosios kultūros visumą su išganymo žinia.“ (P. 259).

Nekonfesinėse mokyklose šis vaidmuo, kiek leidžia sąlygos, tenka tikybos mokymui, kuris „privalo pateikti krikščioniškąjį mokslą ir jo rezultatus svariai ir giliai, kaip savo žinias pateikia kitos mokslo disciplinos (p. 73). Tik tikybos mokytojui būtina atsižvelgti į skirtingą mokinių religinę patirtį.

Ypač skaitytojui naudinga, kad pateikdamas tiksliai suformuluotas katechezės gaires bei principus, Vadovas duoda nuorodas, kaip juos praktiškai taikyti, ir aiškina esminių sąvokų turinį. Nevienodai suprantamos sąvokos dažnai būna viena iš nesuskalbėjimo priežasčių net tarp bendradarbių. Jonas Paulius II enciklikoje *Dives in Misericordia* pabrėžia, kad „kalbant apie mokymą, iškyla labai svarbi atskirų posakių ir sąvokų reikšmės problema“, o sąvokų pavadinimų supratimas – tai raktas suvokti sąvoką atitinkančią tikrovę, „kas mums ir yra svarbiausia“ (II, 3). Tikslų sąvokų apibrėžimo būtinumą pabrėžia ir Josephas Ratzingeris: bendram žmonių gyvenimui būtina, kad bendrumas moralinėje ir religinėje srityje būtų išreiškiamas vienodai bendruomenės narių suvokiamais žodžiais (plg. str. *Katekizmas – tai Dievo Tautos apsisprendimas // Katalikų pasaulis*. – 1994. – Nr. 4). Viliuosi, kad

Vadove pateikti tikslūs sąvokų apibrėžimai ir mums padės vieniems kitus geriau suprasti.

Vadove daug dėmesio skiriama evangelizacijai, išvardijami pagrindiniai jos elementai: skelbimas, liudijimas, mokymas, sakramentai, artimo meilė. „Visa tai yra keliai ir priemonės, kuriais perteikiama vienintelė Evangelija“ (p. 46). Evangelizaciją dar labiau konkretizuoja „esminiai momentai“: „misijinė veikla tarp netikinčių ir tarp tų, kurie yra visiškai indiferentiški religijai; katechetinė – įvedamoji veikla tiems, kurie pasirenka Evangeliją, ir tiems, kuriems būtina papildyti ar pertvarkyti jų įvedimą į krikščionybę; pastoracinė veikla tikintiesiems, kurie, glausdamiesi prie krikščionių bendruomenės, jau yra brandūs“ (p. 49). Paaiškėja evangelizacijos ir katechezės santykis: „Išties „vidinis Bažnyčios augimas, jos atitikimas Dievo planui iš esmės priklauso nuo katechezės“. Šia prasme katechezė privalo būti suprantama kaip prioritetą turintis evangelizacijos momentas“ (p. 64).

Vadovas katechezei, kurios tikslas – „visoje evangelizacijoje būti mokymo ir brandinimo etapu“ (*Catechesi tradendae*, 20), kelia labai svarbią švietimo ir aiškinimo užduotį. „Kalbame apie švietimą, kurio dėka tikėjimo pažinimas ir gyvenimas tikėjimu pasiekia tokį lygį, jog žmogus gyvenimiška patirtimi pajunta esąs maitinamas Dievo žodžiu“ (p. 67).

Vadove atskleidžiamas labai mums svarbus santykis tarp katechezės ir religijos dėstymo mokykloje: „šios dvi veiklos rūšys yra glaudžiai susijusios, ir, kartu su krikščionišku auklėjimu šeimoje, tampa pagrindiniais ataskaitos taškais formuojant vaikus ir jaunuolius“ (p. 60). Rašydama „mums“ turiu omenyje „platųjį“ Vadovo skaitytojų ratą, t. y. tuos keletą šimtų Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose dėstančių katalikų tikybą mokytojų ir kelias dešimtis juos rengiančių pedagogų bei vyskupijų katechetikos centrų darbuotojų, kuriems privalo vienodai suprasti esmines savo darbo srities sąvokas, kad būtų išvengta nereikalingų ginčų: ar yra skirtumas tarp tikybos mokytojo ir katecheto; ar

galima tikybos mokytoją vadinti katechetu; kas religijos ugdyme svarbiau: žinios ar patirtis; ar katechezė ir religijos mokymas mokykloje yra tas pat; ar tikybos pamokose evangelizuojame ar katechizuojame ir pan.

Atidžiam skaitytojui Vadovas padės atsakyti į ne vieną labai svarbų klausimą. Neseniai teko dalyvauti viename pasitarime, kur buvo bandoma įrodinėti, kad tarp katechezės ir tikybos mokymo yra esminis skirtumas, sąlygojantis ir mokymo turinį, ir metodus. Tačiau Katechezės vadovas religijos mokymą mokykloje traktuoja kaip autentišką Žodžio tarnystės formą (p. 73), Žodžio tarnystei priskirdamas keletą katechezės formų: skaitymą ir gilinimąsi į Šventąjį Raštą, padedantį atrasti dievišką tiesą; krikščioniškųjų įvykių, Bažnyčios socialinio mokymo studijas, aiškinančias žmogaus egzistencijos visuomenėje ir tarptautiniame kontekste realijas; sistemingą gilinimąsi į krikščioniškąjį skelbimą, kuris tikrai veda į tikėjimą, padeda augti jo supratimui ir įgalina krikščionį pagrįsti savo viltį dabartiniame pasaulyje (plg. p. 71). Vadinasi, katechezė kaip evangelizacijos proceso esminė dalis ir tikybos mokymas mokykloje visų pirma tiesiogiai susitinka Dievo žodžio tarnystės „lauke“, kur skelbimas, mokymas, aiškinimas skatina dvasinį brendimą, kviečia į tikėjimą, teikia pagrindą atsiveritimui, ragina atverti duris Kristui ir ugdo krikščioniškąjį gyvenimą.

Išskirtiniu tikybos mokymo tikslu mokykloje Katechezės vadovas laiko galimybę įsiskverbti į kultūros sritį ir bendradarbiauti su kitais mokomaisiais dalykais, kad tikėjimo žinia pasiektų mokinio mąstyseną ugdymo sferoje. „Todėl svarbu, kad tikybos mokymas mokyklose būtų disciplina, turinti tokią pačią vietą kaip ir kitos mokymo disciplinos. Ji privalo pateikti krikščioniškąjį mokslą ir jo rezultatus svariai ir giliai, kaip savo žinias pateikia kitos mokslo disciplinos“ (p. 73). Turime ne vieną pavyzdį iš mūsų tikybos mokytojų praktikos, kai svariai, argumentuotai ir patraukliai per tikybos pamoką pateiktas krikščioniškasis mokslas įtakoja tikybos pamokas

lankančio mokinio pasaulio evoliucijos, istorijos, žmonijos kultūros prasmės supratimą, vertikalųjų vertybių pasirinkimą, aukštų idealų siekimą, atsakingą požiūrį į draugystę, meilę, šeimą.

Nuodugnus susipažinimas su „Bendruoju katechezės vadovu“ leidžia daryti išvadą, kad ne vienas pateiktas patarimas katechezei tobulinti tinka ir tikybos mokymo gerinimui.

Kalbėdamas apie katechezę kaip mokymą Jonas Paulius II yra išskėles

„keletą ypatingų šio mokymo bruožų: – šis mokymas turi būti ne improvizuotas, o sistemingas, atitinkantis programą, vedančią prie aiškiai nustatyto tikslo;

– mokymas, nukreiptas į esmę, nesiekiantis nei aiškinti visų išylančių klausimų, nei virsti teologiniais nagrinėjimais ar mokslinė egzegetika“ (*Catechesi tradendae*, 21).

Visiems, kurie, Šventojo Tėvo Jono Pauliaus II žodžiais tariant, yra atsakingi „už religijos mokymą ir gyvenimo pagal Evangeliją diegimą“ (*Catechesi tradendae*, 62), turėtų būti ypač reikšminga dokumento III dalis „Tikėjimo pedagogika“, kur skyriuose bei poskyriuose iš esmės aptariamos sąvokos: „Dievo pedagogika“, „Kristaus pedagogika“, „Bažnyčios pedagogika“, „Prigimtinė tikėjimo pedagogika“ ir atskleidžiamas ryšys tarp dieviškosios pedagogikos ir katechezės. Aiškinama, kad katechezė „yra pedagogika, kuri įsiskverbia ir tarnauja „išganingam dialogui“ tarp Dievo ir žmogaus, atitinkamai išryškindama galutinę išganymo paskirtį“ (p. 143), atkreipiamas dėmesys, jog katechezė taip pat yra „ženklų pedagogika“, kur susiduria žodžiai ir veiksmai, mokymas ir patirtis. Tačiau kalbant apie patirties vaidmenį dieviškojoje pedagogikoje, kuria remiasi ir evangelizacija, ir katechezė, ir tikybos mokymas mokykloje, ir religinis auklėjimas šeimoje, svarbu nepraleisti gerai neapmaščius nuorodos: „Kiekviena tikėjimo dimensija, kaip ir visas tikėjimas, privalo remtis žmogiškąja patirtimi, tačiau tai *neturi būti tik žmogiš-*

kasis pradas (išskirta mano – S. D.) (p. 87).

Išsamiai aptardamas katechezės priimtį, turinį, pedagogiką, adresatus bei įgyvendinimo būdus, svarbiausiu katechetinės veiklos elementu Vadovas laiko katechetų formavimą: „labai svarbu aprūpinti katechezę geromis priemonėmis, bet dar svarbiau parengti šiam darbui pačius katechetus“ (p. 216). Toji mintis persmelkia visą knygą: nėra nė vieno skyriaus ar poskyrio, kur katecheto asmenybė būtų „nuošalėje“, tačiau specialiai šiai problemai skirtas visas V dalies II skyrius. Iškeliant katechetų formavimo svarbą, tikslus, būdus bei kriterijus, pabrėžiama, kad „kiekviena katechetinė tema pirmiausiai privalo maitinti paties katecheto tikėjimą. Kitų katekizavimas prasideda tada, kai katechetas jau yra katekizavęs pats save“ (p. 239). Tai – esminis reikalavimas, kurio neturėtume pamiršti ir mes, vienokiu ar kitokiu būdu pasiryžę skelbti ir liudyti savo tikėjimą.

Jeigu, kaip moko Jonas Paulius II, „galutinis katechezės tikslas yra padėti kažkam su Jėzumi Kristumi ne tik susipažinti, bet su Juo bendrauti, savo gyvenimą su Juo suvienyti“ (*Catechesi tradendae*, 5) tai geriausias būdas ugdyti save kaip katechetą yra puoselėti meilę ir atsidavimą Jėzui Kristui. „Prie Jėzaus Mokytojo mokyklos katechetas glaudžiai prideda savo, kaip žmogaus, atsakingo ir veikiančio paslaptingos Dievo malonės veikimo dėka, veiklą“ (p. 138).

Katechezės vadovas pabrėžia švietimo ir auklėjimo koordinavimo, kuris dažniausiai taikomas mažų vaikų, paauglių ir jaunimo katechezei, svarbą. „Kadangi įvairius auklėjimo ir švietimo veiksmus priima tas pats vaikas arba jaunuolis, labai svarbu, jog įvairios įtakos turėtų tą patį išeities tašką: kreiptų į tą patį tikėjimo išpažinimą, į tą pačią priklausomybę Bažnyčiai, į pareigas visuomenei, kurios išgyvenamos ta pačia evangeline dvasia“ (p. 278).

Vadovo pratarmėje išreikšta viltis, kad šis dokumentas bus kruopščiai studijuojamas, taip pat skatins ir išsamesnes su katecheze susijusių įvairių problemų

studijas bei tyrinėjimus. Neabejoju, kad ir Lietuvoje bus parašytas ne vienas išsamus straipsnis, kaip vadovautis dokumente pateiktomis principinėmis nuostatomis. Antai Vadovo studijavimas jau įtrauktas į tikybos mokytojų atestacinių seminarų programą.

Šis mano apžvalginis straipsnelis tėra kuklus bandymas atkreipti dėmesį, kad išverstas į lietuvių kalbą nepaprastos vertės dokumentas daugeliui mūsų skaitytojų reikalingas ne mažiau nei kasdieninė duona.

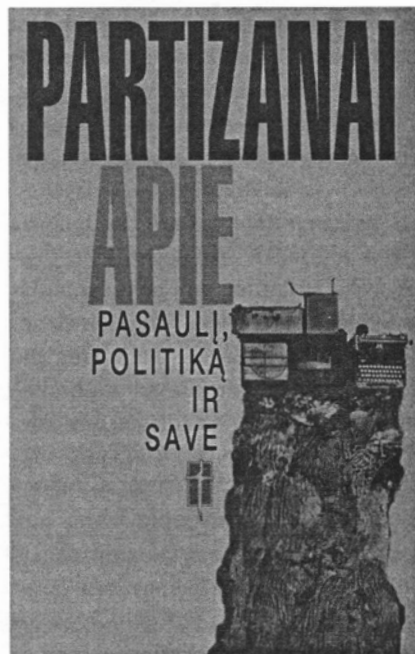
Šiuos savo pastebėjimus norėčiau baigti mintimi, kurioje atsispindi Vadovo nuostatų esmė: „Nei katechezė, nei evangelizacija neįmanoma be Dievo veikimo, kuris vyksta per Dvasią. Katechetinėje praktikoje nei pažangiausios pedagoginės technikos, nei katechetas, apdovanotas brandžia asmenybe, niekada negali atstoti tylaus ir slėpiningo Šventosios Dvasios veikimo. Tai Ji yra „tikroji visos Bažnyčios misijos veikėja“; tai Ji yra pagrindinis katechetas; tai Ji yra „vidinis mokytojas“ tų, kurie linksta į Viešpatį. Ji yra „pagrindinė visos katechetinės veiklos ir tų, kurie ją vykdo, įkvėpėja“ (p. 288).

Gaila, kad Vadovo vertimas prašyte prašosi geresnio redagavimo.

Stasė Dzenuškaitė

Partizanai apie pasaulį, politiką ir save (1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos). – Sudarytoja Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė. – V.: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998. – 711 p. – 1500 egz.

Nijolei Gaškaitei-Žemaitienei sunku neatiduoti prioriteto pateikiant ir svarbiausia analizuojant gausų partizanų spaudos palikimą. Per pastaruosius penkerius metus šioje srityje žengtas naujas žingsnis- nuo istorinės memuaristikos ir pogrindžio tautosakos įvairovės perteikimo pereita prie pogrindinių leidinių analizavimo. Ir šiame leidinyje siekiant išryškinti pogrindinės partizanų spaudos

Dail. Alfonsas Žvilius

tekstus (net 270 dokumentų!) išskirtos teminės kryptys: „Tartautiniai įvykiai ir Lietuva“, „Apie komunizmo teoriją ir praktiką“, „Požiūris į okupacinės valdžios rinkimus“, „Santykiai su kolaborantais“, „Partizanų karo aktualijos“, „Kova su girtavimu“, „Apie etiką, patriotizmą, dvasines vertybes“, „Jaunimas-ateities viltis“, „Tradicijos“, „Bažnyčia ir tikėjimas“, „Istorija ir kultūra“, „Apie spaudą“, „Ateities prognozės ir vizijos“ ir „Apie laisvės kovos prasmę“. Visa tai atskleidžia įvairiapusę partizaninio karo panoramą, išryškina rezistentams rūpėjusias problemas, ano meto nepriklausomos visuomeninės-politinės minties raišką. Kita vertus, visiems leidiniams būdingas vienas itin svarbus bruožas: tiesioginio pavojaus grėsmė vertė vengti daugelio faktų ir neužsiminti apie asmenis. Dėl visų sąlygų, kurias, vieno rezistentinio sąjūdžio vadų Adolfo Ramanausko teigimu, „legaliai gyvenančiam žmogui sunku įsivaizduoti“, svarbiausiais pogrindžio spaudos uždaviniais tapo visuomenės informavimas apie politinius procesus, tautinės bei valstybinės savimonės ugdymas. Kas ir kaip to siekė, dabar matome vartydami šio rinkinio puslapius. Bronius Krivickas, Vaclovas Ivanauskas, Lionginas Baliukevičius, Juozas Šibai-

la ir kiti pagrindinių leidinių redaktoriai bei autoriai puikiai suprato laisvos spaudos poreikį nelaisvės sąlygomis. „Spauda padarys pirmuosius virpesius visuomenės dvasioj“, – rašė laisvės kovų sąjūdžio saulėlydyje poetas Krivickas.

Partizanai apie pasaulį. Daugiausia vietos pagrindžio spaudoje užėmė – viltis. Viltis ir tarptautinių pokyčių laukimas, tikėjimas moralia politika ir abejonės. 1945 m. spalio 27 d. H. Trumeno doktrina ir jos vertinimas pagrindžio spaudoje – „vis dar tik žodžiai, o ne konkretūs rezultatai“ (p. 53), 1948 m. Berlyno bokada- „jeigu Vokietijos problema nepasiseks išspręsti taikiu būdu, tuomet Vokietijos, taip ir Pabaltijo kraštų problemos bus sprendžiamos kartu-karu“ (p. 66), NATO susikūrimas – „todėl neabejokime, o būkime tikri, jog mūsų tautos išsilaisvinimo valanda jau arti“ (p. 84), 1950 m. Korėjos karas – išsilaisvinimo valanda į mus artėja paspartintais žingsniais“ (p. 97), „Lietuva yra tik mažas objektas bendrame ginčo lauke. [...] Atėjus Europos sprendžiamajai valandai bus išspręstas visų pavergtųjų likimas“ (p. 122) ir t.t. 1956 m., vykstant sukilimui Vengrijoje, laisvės viltis buvo susieta su pačių tautų išsivadavimu: „Apžvelgę pasaulio įvykius mes matome, kaip sovietų pavergtosios tautos įvairiais būdais veržiasi į laisvę“ (p. 147). Paskutinė viltis liko net pačiais sunkiausiais laikais.

Partizanai apie politiką. Visuose leidiniuose buvo nuolat svarstomi visi sovietinės vidaus politikos aspektai, atsakomybė už lietuvių tautos patirtus nuos-

tolius ir genocidą, viskas, kas bent kiek lietė lietuvių tautos būtį: „Nuo 1917 m. iki šios dienos komunistų partija su genocidu nei valandėlei nepersiskyrė, panaudodama jį tai platesniu, tai siauresniu mastu“ (p. 191), „Ar yra pasauly tokia suvereni valstybė, kurios parlamento didžiumą sudarytų kito krašto ir net kitos tautos žmonės? Nėra tokios valstybės. Nėra ir Tarybų Lietuvos“ (p. 218), „Rinkiminę komediją bolševikai ruošia ne vien žmonių atsparumui palažiti ir jų sąžinei suniekinti. Balsavimai jiems reikalingi ir propagandai užsienyje“ (p. 242) ir t.t. Mobilizacija, kolektyvizacija, rinkimų inscenizavimo ir dar daugelis to meto aktualijų tapdavo partizanų spaudos objektais ir virsdavo apmąstymais apie amžiną gėrio ir blogio kovą. Daugelis pirmą kartą skelbiamų dokumentų tik dabar gali savo gyvu žodžiu paliudyti ir liudija apie tą milžinišką krūvį, kurį turėjo pakelti pagrindinės spaudos leidėjai skleisdami tautoje nepriklausomą politinę mintį.

Partizanai apie save. Partizaninė kova buvo susieta su daugeliu moralės, elgesio, tikėjimo problemų sprendimu. „Mūsų tautos negirdėtai sunkus būvis ir pagrindžio kova verčia išdavikus naikinti kuo trumpiausiu laiku“ (p. 292), teigiama leidinyje „Prisikėlimo ugnis“. Bet kiekvieną kartą buvo ieškoma išeities, kuri leistų išvengti dar didesnio kraujo praliejimo: „Visi tie, kurie suklydę, pavilioti apgaulingų bolševikinių pažadų ar priversti žalojo tautą dvasiškai ar fiziškai ar kuriuo kitu būdu sutei-

kė tėvynei kančių ir pakenkė laisvės kovos reikalui, privalo atgimti tautai ir, išnaudojant savo padėtį, visas jėgas ar net turimą ginklą reikiamu momentu nukreipti prieš okupantą“ (p. 322), siūlė Laisvės kovos sąjūdžio taryba 1951 m. Didelė reikšmė spaudoje buvo skiriama laisvės kovos prasmės atskleidimui. Jos suvokimas ir sąmoningas kiekvieno lietuvių apsisprendimas buvo būtini sėkmingai išsivadavimo kovai. „Pasipriešinimo kova yra būtina, kad tik jos dėka okupantai iki šiol neįstengė, o taip pat iki jų galybės sutriuškinimo momento neįstengs atsiekti pilnutinio mūsų tautos sunaikinimo“ (p. 662), „Laisvos ir nepriklausomos Lietuvos valstybės atsakymas“ ir siekis „sukurti naują, gražesnę, šaunesnę Lietuvą ant demokratiinių pagrindų“, – tokie buvo svarbiausi pasipriešinimo kovos tikslai, kuriuose slypėjo ir kovos prasmė.

Kaip teigė rinkinio sudarytoja N. Gaškaitė-Žemaitienė, „tokios gausios pagrindžio spaudos ir tiek partizaninio karo žurnalistų neturi jokia kita valstybė [...] ir svarbiausia šios knygos paskirtis – atskleisti laisvo žmogaus, nebijančio mirti ginant savo orumą, dvasinio pasaulio grožį“. Šie slapti karo žurnalistai žuvo tarp savo rankraščių ir rašomųjų mašinėlių. Bet mums paliko galimybę pirmą kartą (80 procentų tekstų publikuojami pirmą kartą po 45–55 metų) susipažinti su lietuviškosios pagrindinės karo žurnalistikos paveldu.

Arvydas Anušauskas

MĖNRAŠČIO „NAUJASIS ŽIDINYS – AIDAI“ VYRIAUSIAJAM REDAKTORIUI P. PETRUI KIMBURIUI*

Gerbiamas Pone,

gal kiek pavėluotai (buvau išvykusi) į mano rankas pateko Jūsų redaguojamo mėnesinio žurnalo „Naujasis Židinys – Aidai“ 1998 m. Nr. 7–10, kuriame spausdinamas istoriko Liudo Jovaišos straipsnis „Vienuolynų kelias ar šalikelė“ (p. 432–436.). Nuoširdžiai dėkoju p. L. Jovaišai už tikrai profesionalų ir išsamų Europos Tarybos kultūrinės programos „Vienuolynų kelias“ renginių vertinimą. Labiausiai džiaugiuosi, kad jaunoji Lietuvos istorikų karta deramai pasiruošusi komentuoti ir vertinti daugelį dešimtmečių nutylėtus Lietuvos istorijos ir kultūros dalykus. Straipsnyje išsakytos pastabos dėl renginių kokybės yra labai vertingos. Šiek tiek pasigedau geranoriškumo, bet jaunatviškas kategoriškumas šiuo atveju pilnai suprantamas ir pateisinamas – „aš žinau, vertėtų žinoti ir jums“ ir jokių išlygų. Pritardama šioms nuostatomis viliuosi, kad ateityje turėsime į ką kreiptis patarimų ir p. L. Jovaiša neatsisakys mums padėti.

Dar džiaugiuosi (be ironijos) šmaikščiu p. L. Jovaišos kalbos tonu, pašie-

piant mūsų nemokšiškumą, ir grakščiai elegantiškais stiliaus niuansais. Tikiuosi, kad p. L. Jovaiša neįsižeis, jei ir aš pabandyčiau pašmaikštauti. Cituoju nedidelę pastraipą, liečiančią mano paruoštą XIX a. prancūzų litografijų parodą „Šventieji vienuoliai“: „Nacionalinės bibliotekos parodoje „Šventieji vienuoliai“ tarp „lituanistinių“ šventųjų puikuoja ir Šv. Kristupas (suprask – Vilniaus globėjas); tik kas ryšis patvirtinti, kad jis buvo vienuolis?“ (p. 433). Manau, kad vargu ar atsirastų tokių pasiryžėlių. Tik man neaišku, kaip tas Šv. Kristupas atsirado p. L. Jovaišos straipsnyje, jeigu jis šioje parodoje (t.y. „Šventųjų vienuolių“ parodoje) nebuvo eksponuotas? Gal p. L. Jovaiša jį matė pakeliui į biblioteką, pritvirtintą prie naujo pastato fasado Gedimino prospekte? O gal tai kurios nors kitos parodos eksponatas, užsibuvęs p. L. Jovaišos atmintyje?

Atsakingai pateikiu „Šventųjų vienuolių“ parodos personalijų sąrašą, kuri suderinau su Vilniaus Šventųjų Pilypo ir Jokūbo dominikonų vienuolyno vyresnybe.

Parodoje eksponuota: Šv. Benediktas iš Palermo, Šv. Bernardina, Šv. Dominikas, Šv. Kryžiaus Jonas, Šv. Agnietė iš Monte Pulciano, Šv. Albertas iš Sicili-

jos, Šv. Pranciškus Paulietis, Šv. Pranciškus Ksaveras, Šv. Gertrūda, Šv. Rita de Caccia, Šv. Dievo Jonas, Šv. Tomas Akvinielis, Šv. Angelė, Šv. Benedikta, Šv. Benediktas Nursietis, Šv. Augustinas, Šv. Augustina, Šv. Bernardas Klervietis, Šv. Bernardinas Sienietis, Šv. Brigita, Šv. Brunonas, Šv. Kotryna de Ricci, Šv. Pranciška Romietė, Šv. Hiacintas, Jacintas, Jackus, Šv. Liutgarda, Šv. Marija Magdalena de Pazzi, Šv. Marcelina, Marcelė, palaimintoji Margarita Marija, Šv. Penkių Jėzaus žaizdų Marija Pranciška, Šv. Pilypas Nėrietis, Šv. Petras Nolasakas, Šv. Robertas, Šv. Severinas Abatas.

Viso 33 šventi vardai, bet Šv. Kristupo tarp jų nėra.

Atsiprašau už šį, gal ir nereikšmingą pastebėjimą. Tikiuosi, kad ši klaidelė nesumenkins pasitikėjimo kitomis p. L. Jovaišos paskelbtomis išvalgomis.

Pagarbiai

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos meno skyriaus vedėja

Laimė Gabrielė Lukošūnienė

* Taip originale. Turėtų būti: Kimbriui. *Red. past.*

Šioje rubrikoje spausdinamų tekstų neredaguojame ir honorarų už juos nemokame.